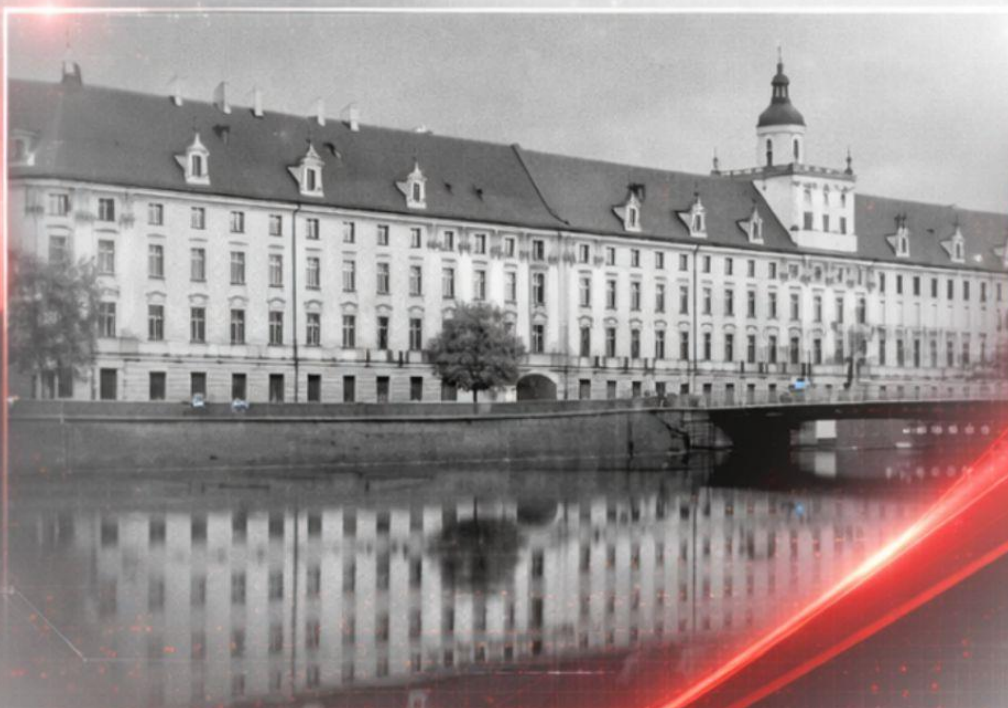

INTERNATIONAL SCIENCE SPACE

*Science, society, and change: interdisciplinary
dynamics of knowledge implementation*

International scientific and practical conference

April, 16, 2026

Uzhhorod-Wroclaw

<https://doi.org/10.32782/1779272476>

УДК 001:3/5

The 1st International scientific and practical conference «International science space: Science, society, and change: interdisciplinary dynamics of knowledge implementation» (April 16, 2026, Uzhhorod -Wroclaw) ISS “ <https://iscience-space.com/>”: Uzhhorod, Ukraine – Wroclaw, Poland, 2026. 166 p.

1-ша міжнародна науково-практична конференція «International science space: Science, society, and change: interdisciplinary dynamics of knowledge implementation» (16 квітня, 2026 р., Ужгород-Вроцлав). ISS “ <https://iscience-space.com/>”: Ужгород, Україна-Вроцлав, Польща, 2026. 166 с.

The recommended citation for this publication is / Рекомендоване бібліографічне посилання на це видання:

Продан В.І. Право на цифрову автономію як складовий елемент п'ятого покоління прав людини. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference «*International science space: Science, society, and change: interdisciplinary dynamics of knowledge implementation*» (April 16, 2026, Uzhhorod -Wroclaw) International science space: Uzhhorod, Ukraine – Wroclaw, Poland, 2026. Pp. 109-118.

EDITORIAL BOARD:

Veronika Berch – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence, Uzhhorod National University, Founder.

Viktoriiia Prodan – PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence, Uzhhorod National University, Founder.

Yurii Bysaha – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence, Uzhhorod National University.

Larysa Zhdankina – PhD in Law, Researcher in Private Law, University of Glasgow / Scottish Parliament.

Elżbieta Żywucka-Kozłowska – Professor, Doctor of Law, Criminologist, Expert in Forensic Identification, University of Warmia and Mazury.

Massimiliano Blasone – Attorney at the Supreme Court of Italy, International Expert in Civil Procedure and Judicial Enforcement.

Damian Wąsik – PhD in Law, Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego, Interdisciplinary Legal Researcher in Criminal, Medical and Administrative Law, Specialist in Electoral Crimes and Healthcare Law.

Natalia Wąsik – PhD in Law, Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego, Legal Researcher in Medical Law and Healthcare Liability, Specialist in Patients' Rights and Medical Errors.

This collection of conference theses offers an interdisciplinary overview of current challenges in the development of law, statehood, and society in the context of war and global instability. The contributions address key issues such as the transformation of constitutionalism, the role of judicial power in safeguarding fundamental rights, and the evolution of legal institutions under contemporary threats. Attention is paid to the impact of digitalization on legal processes and governance, including digital rights, changes in legal responsibility in the context of autonomous and remote systems, and the regulation of electronic commerce and information security. The volume also explores issues of the rule of law, judicial integrity, parliamentary development, and human rights protection across different political regimes. In addition, the collection highlights the socio-legal dimensions of wartime realities, including the limits and guarantees of constitutional rights, changes in scientific activity, public health challenges, and the resilience of local self-government. Overall, the publication brings together legal, economic, technological, and social perspectives, offering a holistic view of ongoing transformations and emphasizing the need for flexible and forward-looking legal approaches.

Дана збірка тез конференції пропонує міждисциплінарний огляд сучасних викликів у розвитку права, державності та суспільства в умовах війни й глобальної нестабільності. Представлені матеріали охоплюють ключові питання, зокрема трансформацію конституціоналізму, роль судової влади у забезпеченні основоположних прав, а також еволюцію правових інститутів під впливом сучасних загроз. Окрема увага приділяється впливу цифровізації на правові процеси та публічне управління, включаючи формування цифрових прав, зміну підходів до юридичної відповідальності в умовах використання автономних і дистанційних систем, а також проблеми регулювання електронної комерції та інформаційної безпеки. У збірці також розглядаються питання верховенства права, доброчесності суддів, розвитку парламентаризму та захисту прав людини в різних політичних режимах. Крім того, роботи висвітлюють соціально-правові виміри воєнних реалій, зокрема межі та гарантії конституційних прав, трансформацію наукової діяльності, виклики у сфері громадського здоров'я та стійкість систем місцевого самоврядування. Загалом видання поєднує правові, економічні, технологічні та соціальні підходи, формуючи цілісне бачення сучасних трансформацій і підкреслюючи необхідність гнучких та орієнтованих на майбутнє правових рішень

e-mail: isciencespace@gmail.com

homepage: <https://iscience-space.com/>

© International Educational Platform «International Science Space»

©2026 Authors of the articles

ЗМІСТ

- Батанов О.В.** Концептуальні проблеми розвитку української державності в умовах екзистенційних загроз **8-24**
- Берч В.В.** Судова влада як інституційний гарант українського конституціоналізму **25-31**
- Берч С.С.** Судова експертиза як системоутворюючий елемент забезпечення національної безпеки **32-38**
- Бисага Ю.М.** Стратегічні орієнтири трансформації наукової діяльності в умовах війни **39-42**
- Бобик М.М.** Цифровізація судово-експертної діяльності у сфері дослідження наркотичних засобів **43-49**
- Коцур М.М.** Суддівський розсуд у системі гарантій права на справедливий суд: конституційно-правовий вимір **50-55**
- Лаба М.М.** Ключові напрямки дослідження інституту парламентаризму в умовах сьогодення **56-60**
- Ланкевич А.З.** Цифровізація війни як фактор трансформації відповідальності за виконання злочинних наказів при використанні автономних та дистанційних систем **61-71**
- Малех В.П.** Добросесність суддів та її вплив на незалежність судочинства **72-75**
- Марушка М.Т.** Етичні та правові аспекти захисту інформації в сучасну еру цифровізації **76-82**

- Маркулинець А.А.** Тіньова електронна комерція: правові ризики неформальних онлайн-продажів **83-91**
- Мельничук О.Ф.** Конституційне право на працю в умовах воєнного стану: межі обмеження та гарантії реалізації **92-96**
- Онщенко Н.М.** Правова свідомість як чинник формування національної правової системи **97-103**
- Пирога І.С., Пирога С.С.** Трансформація системи юридичних гарантій місцевого самоврядування в умовах сучасних правових реформ: доктринальний аспект **104-108**
- Продан В.І.** Право на цифрову автономію як складовий елемент п'ятого покоління прав людини **109-118**
- Продан М.І.** Трансформація логістичних ланцюгів постачання в умовах глобальної нестабільності **119-132**
- Санакоев Д.Т.** Відносини між правами та ресурсами як критерій обґрунтованості фінансових рішень **133-138**
- Фізер В.М.** Право на офлайн та право на інформаційний спокій: законодавче закріплення в сучасних умовах **138-146**
- Ходош В.В.** Проблеми реалізації міжнародного права прав людини в державах з авторитарними політичними режимами **147-151**
- Холявка Т.** Громадське здоров'я дітей в умовах війни **152-155**
- Швед І.І.** Ідентифікація проблем та недоліків у конституційно-правовому забезпеченні права громадян на участь в державному управлінні **156-159**

- Шпелик Т.М.** Народне вето як форма безпосередньої демократії **160-162**
- Щур Н.М.** Інтеграція психічного здоров'я в систему громадської безпеки **163-165**

УДК 321(091); 340.1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УМОВАХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ЗАГРОЗ

Батанов Олександр Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник відділу
конституційного та муніципального права,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0239-4539>

Для сучасної України питання захисту, сталого розвитку та збереження державності постають не лише як традиційні завдання державного врядування, а як парадигмальні виклики, що визначають саму можливість подальшого існування політико-правового порядку. Конституція закріплює Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну та правову державу з унітарним устроєм. Однак у реаліях повномасштабної збройної агресії російської федерації ці базові конституційні характеристики потребують не декларування, а щоденного підтвердження через практики оборони, управління та правотворення.

Російсько-українська війна актуалізувала цілу низку системних, гібридних і багатовимірних загроз, що стосуються засадничих конституційних цінностей – суверенітету, незалежності, свободи, демократії, територіальної цілісності. Як зазначає Ю.Д. Доброносова, вона «сповнена граничних ситуацій, в яких у досвіді мільйонів українців проблеми свободи, самоздійснення, відповідальності, вибору, ціннісних орієнтацій набувають виняткового смислу. ... Екзистенційний та життєвий вибір у повсякденні цієї

війни сприяють реалізації ціннісних орієнтацій особистості, що є проявом турботи про цінності» [9, с. 34, 38].

У смисловому центрі російсько-української війни перебуває зіткнення ідентичностей, тому йдеться про війну екзистенційного вибору. У ситуації межовості окреслилась потужна екзистенційна криза сучасного українського суспільства, що спонукає до необхідності переосмислення минулого досвіду, формування стратегій розвитку, означування і витворювання національної самототожності та пошуку сенсу існування [10, с. 5].

При цьому, в умовах війни на перший план виходить захисна функція конституційної ідентичності. На думку О.М. Бориславської, «вона проявляється в тому, що конституційна ідентичність не лише виконує роль внутрішнього стабілізатора чи зовнішнього «фільтра», а й стає додатковим інструментом захисту державності. Незмінні положення Конституції покликані зберігати й захищати фундаментальні засади й цінності політичної спільноти навіть у випадку воєнної агресії проти держави. Конституційна ідентичність є додатковим інструментом захисту територіальної цілісності, державного суверенітету, атрибутів державності, національних символів, державної мови, тобто всіх цінностей, відображених у конституційному ядрі. Агресор, ставлячи під сумнів національну ідентичність та її основоположні елементи, намагається зруйнувати саме підґрунтя легітимності держави. Заперечення права народу на самовизначення, на власну державу, на власну мову й культуру – це не лише політична чи ідеологічна стратегія, а й спосіб підриву конституційного ладу. У таких умовах конституційна ідентичність виконує роль юридичного бар'єра проти зміни або нівелювання тих положень, що визначають саму сутність держави» [6, с. 11].

Попри те, що вказані політико-правові цінності історично становлять ядро конституційної моделі української державності та визначають логіку її становлення і поступу, на сучасному етапі вони стикаються з новими структурними обмеженнями та концептуальними дилемами. Йдеться не лише про воєнні загрози, а й про проблеми довгострокової стратегії політико-правового, соціально-економічного та культурного розвитку держави в умовах глобалізації, європейської та євроатлантичної інтеграції, коли національна державність має адаптуватися до нових норм, практик і очікувань.

Якщо до 2014 року зазначені цінності функціонували переважно як незаперечні аксіоми українського державного буття, то після окупації Автономної Республіки Крим і подальшої повномасштабної інтервенції путінської росії вони трансформувалися в практичні проблеми виживання та збереження державності. У цих умовах питання суверенітету, незалежності та територіальної цілісності перестали бути суто декларативними конституційними константами й набули визначального, екзистенційного змісту, що формує нову парадигму українського конституціоналізму й державотворення [5, с. 175-176].

«Мілітарні виклики, які постали перед українською державою, – вважає Я.В. Верменич, – суттєво актуалізують проблему висвітлення впливу просторового чинника на формування суб'єктності та моделювання ідентичності в контексті осмислення історичних особливостей розвитку соціуму. Історична репрезентація просторового образу країни, як у зовнішньому вимірі (територія, кордони, регіони), так і у внутрішньому (ідентичність, ментальність, історична пам'ять) сьогодні як ніколи потрібна, адже дасть змогу наблизитися до усвідомлення культурно-цивілізаційного коду Українського народу, який багато у чому визначає його долю» [7, с. 7].

Геноцидно-окупаційна війна московії проти України стала новим, надзвичайно важким випробуванням для збереження незалежності української держави, національної ідентичності і стабільності суспільства, перетворилась у відповідальний іспит на міцність збройних сил, національної єдності та монолітності країни. Нинішня повномасштабна війна є продовженням імперської стратегії російського імперіалізму, успадкованої більшовиками, а відтак – сучасною Московією, і спрямованої на знищення України, розмивання української ідентичності. У ній зіштовхнулися дві абсолютно протилежні політичні системи, ідентичності та еліти з різними цивілізаційними цінностями: з одного боку, російська імперсько-колонізаторська та загарбницька, а з іншого – українська демократична і національно-визвольна [10, с. 15-16].

Від початку російської агресії проти України в 2014 р. російська федерація постійно нарощує потенціал не лише військово-політичних, а й деструктивних гібридних впливів гуманітарного плану. Під впливом змін у воєнній ситуації, а останнім часом – низки суттєвих поразок на фронті, набір вимог та намірів агресора зазнає перманентних модифікацій. Від багаторічних спроб розіграти сценарії федералізації України, викривленого бачення власної та української історії, маніакального нав'язування нам офіційного статусу російської мови як другої державної та спроб змінити зовнішньополітичний вектор розвитку України, насамперед щодо курсу до європейської та євроатлантичної інтеграції, путінська росія «обґрунтовувала» повномасштабне вторгнення безглуздими тезами щодо «дефашизації», «денаціфікації» тощо.

Як зазначає професор історії Єльського університету і постійний співробітник Інституту людських наук у Відні Тімоті Снайдер, «у мандрівника

в часі з 1930-х років не було б труднощів з визначенням путінського режиму як фашистського. Символ Z, мітинги, пропаганда, війна як очищуючий акт насильства, масові поховання поблизу українських міст – роблять це очевидним. Війна проти України не лише повернення до традиційного поля битви фашизму, але й повернення до традиційної фашистської мови і практики, де інші люди існують для того, щоб бути колонізованими, Росія невинна через своє давнє минуле, існування України – то міжнародна змова, а війна – це відповідь на неї. ... Фашисти, що називають інших людей «фашистами», – це фашизм, доведений до абсолюту в своїй нелогічності, культ безглуздості, кінцева точка, де мова ненависті міняє місцями реальність та вигадку, а пропаганда є чистим наполяганням. Це апогей домінації волі над розумом. Називати інших фашистами, будучи самому фашистом, – суть путіністської практики» [4].

Відповідну практику американський філософ Джейсон Стенлі називає «підривною пропагандою» [3]. Він вже багато років доводить, що росія є найбільш близькою до фашизму державою з часів нацистської Німеччини та Італії періоду правління Беніто Муссоліні. При цьому, переконаний він, в росії все це навіть жорсткіше, ніж в Італії, з її російським ультра націоналізмом. На його думку, тут існує особливий вид націоналізму, в основі якого кілька пропагандистських тез, властивих фашизму, а саме: необхідно переконати народ, що колись наро був великим; що колись держава була непереможною військовою імперією, а потім її принизили; нарешті треба переконати, що потрібен сильний правитель, який прийде й поверне нашу імперію, щоб показати, що країна великий потужний гравець. Також, як доводить Дж. Стенлі часто у країнах, які стають фашистськими, є багато економічних проблем, а націоналізм та пов'язане ним відчуття могутності, може замінити

їжу – суспільство черпатимете своє щастя з цього відчуття, чи від усвідомлення себе частиною великої нації. Потім необхідно переконати суспільство, що представницька демократія – це зло, що вона дозволяє існування ЛГБТ і тому подібного, що через демократію держава – слабка. При цьому, фашизм звертається до консервативно налаштованих, релігійних людей, які самі себе фашистами ніколи не назвали б. Він каже їм: ми захистимо вас від того, що ваші діти можуть стати геями, що хтось зруйнує ваші церкви. І ще вони часто називають усіх опонентів комуністами тощо.

Італійський дослідник Стефано Капріо акцентує на тому, що «російський світ авторитарний, ієрархічний, дискримінаційний, агресивний. Це нова форма тоталітаризму, між «владою народу» і «диктатурою пролетаріату», що претендує на «моральну перевагу» однієї сторони над іншими, однієї нації над іншими, однієї людини над системою. ... Це нова форма фашизму та расизму, об'єднаних до купи; не євгенічна, а «духовна» і теократична. Рашизм – це новий ідеал завоювання в постглобальному світі: на місце культурного вирівнювання заступають відносини, коли кожен виступає проти всіх. Йдеться не лише про «моя країна насамперед», а про превентивний удар проти «вторгнень» (іммігрантів, пандемій, аморальності, Сходу, Заходу)» [1].

У свою чергу, вітчизняний вчений-історик Л. Д. Якубова вважає, що рашизм – це «історично новий феномен – відкладений мутантний фашистський / нацистський синдром на російському етнополітичному ґрунті. Саме мутантна сутність пострадянського організму рф робить неможливими прямі аналогії з нацизмом чи фашизмом, як на загал ідеться в масовому дискурсі. Сучасні російські реалії занадто складні для банального тлумачення. Пересічному європейцю, навіть українцю, незрозумілі нюанси, які відрізняють рускій / російський націоналізм, рускій народ, рускую націю, «російську націю-

цивілізацію», російську імперію, а тим більше – рускій нацизм, рускій фашизм, негативну мобілізацію тощо. Не доводиться взагалі вести мову про «вписування» російського контексту в раніше вивчені версії правототалітарних прогресистських феноменів (не всі вони описані і достатньо вивчені саме внаслідок цього). Доцільніше давати їм власні назви відповідно до «родової приналежності» [13, с. 24].

Попри те, що погляди на сутність феномену рашизму, його витоків та факторів виникнення різняться у дослідженнях сучасних науковців, безперечним та об'єднуючим позиції цитованих та багатьох інших авторів залишається висновок про те, що стрімко рухаючись протягом останніх двох десятиліть до «абсолютизму, більше того, до імперського абсолютизму», росія стала державно-політичним утворенням, «в якому лідер концентрує в собі цілепокладання, а іншим надається можливість лише цілереалізації з більшою чи меншою мірою ініціативи». По суті сьогодні цю «генеральну лінію» формує одна особистість – кривавий диктатор Путін. Це доволі чітко нагадує епоху Сталіна, коли цивілізаційний рух країни спрямовувала одна особистість, яка була оточена улюбленими ідеологами, міністрами, пропагандистами, письменниками, митцями. Очевидно, що постать Сталіна є магнетичною для Путіна, а повоєнний СРСР, який поширив свій вплив на Східну й Центральну Європу, сприймається як ідеал геополітичного успіху. Очевидно, що бажанням Путіна є включення економічного, інтелектуального, військового й духовно-культурного потенціалу України в імперський простір московії. Це пояснюється не лише прагматичними причинами, а й екзистенціальним бажанням з'єднатися зі своїм корінням – Києвом як «матір'ю міст руських». Це, на думку С. І. Пирожкова та Н. В. Хамітова, зумовлює позараціональний, екзистенціальний характер війни проти України. У світогляді Путіна та його

кремлівського оточення сучасна Україна не має прав на спадок Київської Русі; Київ у цьому світогляді, по суті, стає матір'ю міст не руських, а російських. Саме це зумовлює непримиренність Путіна в цій війні. У нинішній війні крім геополітичних і економічних питань вирішується питання екзистенціально-політичне – питання про те, хто є аутентичним нащадком Київської Русі – Україна чи Росія? Це означає, що Росія, всупереч своїм заявам, передусім воює не з колективним Заходом чи НАТО, а з усією військовою жорстокістю вирішує віковичну суперечку з Україною [11, с. 39-40].

У зв'язку з цим, абсолютно зрозуміло, чому в умовах російсько-української війни питання захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності набули екзистенційного характеру, адже саме від їх забезпечення залежить можливість подальшого мирного буття Українського народу. Попри те, що засадничі політико-правові цінності – свобода, гідність, суверенітет, демократія – завжди були аксіологічним ядром українського конституціоналізму, нині вони постали як проблеми практичного забезпечення умов миру. Якщо до 2014 року ці цінності сприймалися як усталені основи державного буття, то в умовах повномасштабної війни вони стали критично важливими передумовами національного спротиву та виживання, збереження та зміцнення глобальної суб'єктності України. Саме тому Україна та українська державність протягом десятиліть була не лише об'єктом інформаційно-пропагандистської політики російської федерації, а й «окремим питанням» московської геополітики.

Значною мірою саме внаслідок недооцінки відповідних геополітичних сценаріїв Україна опинилась в сучасних умовах окупації та повномасштабної збройної інтервенції збоку північного сусіда. Яскравим прикладом такого роду експансіоністських сценаріїв і є абсолютно відверті у своїй реакційності

імперські погляди ідеологів «руського миру» О. Г. Дугіна та С. М. Бабуріна. Адже, як зазначає Девід фон Дреле, «щоб зрозуміти Путіна (а відтак і рашизм), спочатку потрібно залізити у голову Дугіна – конструктора доктрини «русского мира» – стрижня, на якому вибудувався й функціонує рашизм» [2].

З огляду на це, вважає Б. І. Гуменюк, «повномасштабне вторгнення Росії в Україну – це не звичне для історії воєн загарбання агресором території та сировинної бази чужої країни, це глобальне зіткнення сили архаїчного варварства, уособленої тиранічною Москвою, з усенародною волею суверенної країни, яка обрала шлях демократичного, цивілізаційного розвитку з неподільними європейськими та євроатлантичними цінностями. Це війна двох світів, двох протилежних філософій, двох кардинально різних цивілізаційних векторів» [8, с. 203].

Саме тому головною метою путінської агресії є не лише ліквідація української державності як юридичного суб'єкта на політичній мапі світу – держави Україна, а й знищення усієї киево-руської ідентичності, яка консолідує українську політичну націю та є квінтесенцією української державності в синергетичній єдності її аксіологічних, гносеологічних, онтологічних, цивілізаційних, інституціональних, конститутивних, нормативних, функціонально-телеологічних, генезисних, національних та ментальних параметрів, які еволюційним шляхом склалися протягом тисячолітньої історії України-Руси [5, с. 180].

Слід зазначити, що феномен сучасної державності (у тому числі й насамперед – української) як складного та багатогранного явища неможливо повноцінно зрозуміти, розглядаючи її лише під якимось одним – юридичним, історичним, філософським, політичним, економічним або іншим, механічно виокремленим кутом зору. Це неминуче буде доволі вузький та однобічний

погляд як на саму сучасну державність, так і обумовлені її історією, культурою, мовою, традиціями, завданнями, функціями проблеми.

Дискусії юристів та політологів на рівні загальних, таких, що часто-густо претендують на усебічність й універсальність схем та теоретичних конструкцій, подекуди уходять в сторону від юридичної та політичної конкретики, не розкривають сутності, змісту та значення тих глобальних метаморфоз, які відбуваються у вітчизняному державно-правовому просторі та які переживає сучасна українська державність, як з позиції її організації, так і функціонування і стратегії перспективного розвитку.

Тим не менш, у сучасній політико-правовій теорії сформувався доволі системний підхід на проблеми сучасної української державності, який дозволяє спроектувати стратегічні напрямки щодо захисту і збереження історії української державності, перспективного розвитку інститутів державної влади та громадянського суспільства, гармонізації інтересів людини, територіальних громад, соціуму та держави.

З огляду на це, вважаємо за можливе запропонувати своє бачення сучасної парадигми української державності з урахуванням новітніх трендів у розвитку демократії і конституціоналізму та необхідності подолання викликів російсько-української війни [12, с. 52-56]:

1) Українська державність увійшла у фазу глибоких парадигмальних змін, у межах яких має відбутися переосмислення її сутності в еволюційному переході від патерналістської, формально-інституційної моделі радянського зразка до людиноцентричної, екзистенційно-гуманістичної концепції держави. Нова модель дедалі більше має бути зорієнтована на безумовне визнання людської гідності, свободи та справедливості як першооснов конституціоналізму та конституційного правопорядку, на підтримку

національної ідентичності в умовах глобальної та європейської інтеграції, а також на розвиток людини, територіальної громади, культури й Природи як ціннісностей конституційного характеру.

2) Російсько-українська війна, ставши каталізатором глибинної трансформації, водночас засвідчила обмеженість й абсолютну неефективність етатистських моделей влади та управління, поставивши у центр нової парадигми державності життя людини, її гідність, право на мир, екогуманізм і сталий розвиток. Саме війна стимулює необхідність формування оновленого типу українського конституціоналізму, конституційної правосвідомості та конституційної культури, у яких держава розглядається не як самодостатній носій та просторова форма організації публічної влади, а як інструмент служіння людині, народу і громадянському суспільству.

3) Російсько-українська війна зумовлює необхідність докорінної переоцінки природи держави та її функціонально-телеологічного призначення. З інституційно-просторової політичної організації суспільства держава дедалі більшою мірою має постати як екзистенційний суб'єкт захисту, відродження та консолідації політичної нації. Проте, долаючи надмірний етатизм і відмовляючись від монополістського уявлення про державну владу радянського типу, вона має зберегти та втілювати природу демократичної, правової й соціальної держави, спрямованої на забезпечення та захист прав людини, її життя та гідності. У воєнних реаліях відбувається повернення до природно-правових витоків демократії, утвердження конституційного правопорядку на засадах поваги до людського життя, свободи, гідності й справедливості. Саме такий підхід дає змогу трансформувати державність у здатну протистояти глобальним загрозам, забезпечувати мир і водночас уникати відтворення традиційних, надцентралізованих етатистських моделей.

4) Цивілізаційним ціннісним мірилом легітимності держави та державної влади стають права людини, її гідність, мир та щастя. Відповідно сьогодення обумовлює потребу у пошуку нового гуманістичного балансу між правом на життя і гідністю, правом на мир та обов'язком служити Вітчизні, правом на особисту безпеку та правом на свободу, між колективною обороною і суверенітетом тощо. Головне: навіть під час війни необхідно дбати про забезпечення прав людини та гідних умов її життя, піклуватись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та прагнути розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення.

5) Конституціоналізм в умовах викликів російсько-української війни та сучасних екзистенційних загроз набуває характеру живого конституціоналізму – не як системи конституційних догм та норм позитивного конституційного права, а насамперед динамічної практики, що забезпечує баланс між людиною і державою, гідністю і життям, свободою і безпекою, миробудівництвом і мілітарністю. Він трансформується у ціннісно-антропологічну систему, в якій держава постає як гарант гідного буття та свободи людини та Українського народу в цілому, а не лише просторовий організатор публічної влади.

6) Важливою умовою збереження та розвитку української державності, її національної та геополітичної суб'єктності у повоєнній перспективі має стати забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання катастрофічних наслідків російсько-української війни, збереження генофонду Українського народу. Сьогодення формує парадигму екологічного конституціоналізму, у якому Природа знаходиться в

основі державності, має свою специфічну конституційну правосуб'єктність, наділяється певними правами, як-то право на повагу до свого існування, на підтримання та відновлення своїх життєвих циклів, функцій та еволюційних процесів, на відновлення та розвиток. Відбувається свого роду екологізація конституційного правопорядку, у якому право на безпечне довкілля – це екзистенційне право, без якого неможливо реалізувати гідність та свободу, забезпечити сталий розвиток та мирне життя.

7) Виклики російсько-української війни перед українською державністю знаходяться у системній єдності із викликами глобалізації, європейської й євроатлантичної інтеграції. Вони детермінують процеси конституційної модернізації, реформи публічної влади, децентралізації та адміністративно-територіального устрою, але водночас загострюють питання суверенітету та міжнародної правосуб'єктності. Тобто для України глобалізація – це не лише простір політичного діалогу, економічної інтеграції чи крос-культурних комунікацій, а арена ціннісного самоусвідомлення та самоствердження, де міжнародні стандарти прав людини набувають конкретного змісту у практиці державотворення, національної безпеки і оборони, справедливого судочинства, публічної адміністрації, децентралізації тощо.

8) В умовах викликів сьогодення визначальним фактором та стратегічною умовою захисту та сталого розвитку української державності є парламентаризм, який за своєю сутністю та змістом є багатовимірним соціально-політичним та конституційним феноменом: це і ідея, і теорія, і науковий напрям, і соціально-політична та конституційна практика, і конституційна форма існування та функціонування народу та держави (народоправство, народне представництво, парламентська демократія), і історичний стан національної державності та української регіональної

цивілізації (національна ідентичність, конституційна традиція), і прояв громадянськості та політичної зрілості (політична та конституційно-правова свідомість, конституційна та парламентська культура, парламентська етика) тощо.

9) Важливими факторами модернізації української державності в умовах російсько-української війни та післявоєнного миробудівництва має стати наука й освіта. У сучасному демократичному та відкритому громадянському суспільстві вони мають забезпечувати синергію знань, технологій та цінностей, формувати нову культуру громадянськості, моральності та ефективного врядування. В умовах сучасних викликів освіта та наука мають виконувати функцію не лише соціо-гуманітарного відновлення, а й ментальної оборони – захисту людської гідності, життя та здоров'я людини, національної ідентичності, цінності людського капіталу, економіки знань тощо.

10) Виклики російсько-української війни, з одного боку, та незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, з іншого боку, вказують, що осередком нової державності та ядром конституційного життя громадянського суспільства має стати муніципалізм. Його первинний суб'єкт – територіальна громада має нарешті набути реальної конституційної, муніципальної, політичної та економічної правосуб'єктності, стати живою клітиною всього організму демократичного суспільства, на генному рівні якої формується антропоцентричний публічний простір, а держава – постати як система, яка визнає та гарантує права територіальних громад, а не здійснює домінування над ними. У цьому контексті саме муніципальний рівень має забезпечувати реальність прав людини в цілому та, в тому числі, права на мир, перетворюючи їх із концепцій та декларацій на спосіб буття людини в умовах повсякденності.

11) З огляду на вище зазначені фактори, в основі поступального руху до переможного миру, миробудівництва, сталого розвитку та екзистенційної стійкості держави має знаходитись синергія конституційного, державного та муніципального, громадянського та політичного, соціально-економічного, духовно-культурного, наукового та освітнього, еко-гуманістичного та інформаційного вимірів. Без синергії між людиною, територіальною громадою і державою, мораллю, правом і законом, Природою та суспільством, економікою і культурою неможливі ані ефективна оборона, ані сталий мир. У цьому контексті має сформуватися інноваційна модель української державності та конституціоналізму.

12) Безумовно, надскладні екзистенційні виклики та загрози для української державності оголили її сутність, зміст та функціонально-телеологічне призначення. Вони показали, що сучасна держава може бути стійкою лише тоді, коли в ній забезпечена гідність людини, а її життя є найвищою конституційною цінністю, панує гуманізм та верховенство права. Це, насамперед, людиноцентрична, демократична, правова, соціальна, екологічна, децентралізована, освітня держава. Саме в такій парадигмі має формуватися та розвиватися український варіант постмодерного конституціоналізму, де гідність, свобода, право і справедливий мир є не лише догматами та нормами позитивного законодавства, а й формами існування цивілізованого життєвіття повсякденності.

Список використаних джерел:

1. Caprio S. «Rushism», the ideology of the third millennium. *AsiaNews*. July 5. 2022. URL: <https://www.asianews.it/news->

en/%E2%80%98Rushism%E2%80%99,-the-ideology-of-the-third-millennium-55748.html

2. David Von Dregle. The man known as ‘Putin’s brain’ envisions the splitting of Europe – and the fall of China. *The Washington Post*. 2022. March 22. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/22/alexander-dugin-author-putin-deady-playbook/>

3. Jason Stanley. *How Propaganda Works*. Princeton University Press. URL: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691173429/how-propaganda-works>

4. Timothy Snyder. We Should Say It. Russia Is Fascist. *The New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html?fbclid=IwAR1JXPWQ9sGjTwWpP_Z07fJLqLTRTT73dYiiwHHha0Nj_tKifZAH7ao_e7Y

5. Батанов О. В. Державність – основа політико-правового буття Українського народу: історія та сучасність. *Суспільно-політичні процеси*. Наукове видання Академії політико-правових наук України. Випуск 21. Київ : Видавництво Політія, 2023. С. 171-209. DOI: <https://doi.org/10.59553/2518-7546-2023-21-3>

6. Бориславська О. Концепт конституційної ідентичності: між викликами війни та вимогами європейської інтеграції. *Український часопис конституційного права*. 2025. № 3. С. 3-14. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2025.1>

7. Верменич Я. В. Україна: історичний простір ідентичності / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2025. 667 с. DOI: <https://doi.org/10.15407/book10-0018539>

8. Гуменюк Б. Відроджена Україна між Заходом і Росією: шлях до самопізнання. *Заборонити рашизм* / за заг. ред. В. Піскун. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. С. 203-212.
9. Доброносова Ю. Д. Вибір як спосіб самоздійснення особистості у повсякденні війни. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 41. С. 34-39. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v041.2023.6>
10. Киридон А. М., Косяк С. М. Російсько-українська війна як ситуація межовості: увиразнення ідентичності. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип. 8. 22 с. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15687118>
11. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. *Вісник НАН України*. 2022. № 9. С. 38-49. DOI: <https://doi.org/10.15407/vsn2022.09.038>
12. Українська держава: виклики війни, проблеми безпеки та перспективи розвитку : монографія / за ред. академіка НАПрН України, д. ю. н., професора О. В. Скрипнюка; д. ю. н., професора А. Р. Крусян; д. ю. н., професора О. В. Батанова. Київ : Юрінком Інтер, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2025. 632 с. ISBN 978-966-667-950-8
13. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні. Київ : Академперіодика, 2023. 318 с. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.484.318>

УДК 342.4:342.56

СУДОВА ВЛАДА ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ ГАРАНТ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Берч Вероніка Вікторівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
юридичний факультет,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3837-4724>

Сучасний етап розвитку української державності позначений інтенсивним переосмисленням засад конституціоналізму, що зумовлено як внутрішніми трансформаційними процесами, так і зовнішніми викликами, пов'язаними з необхідністю забезпечення стійкості публічної влади в умовах російської воєнної агресії та євроінтеграційного поступу. У цих умовах конституціоналізм постає цілісною системою організації влади, що поєднує ціннісні орієнтири, інституційні механізми та процедурні гарантії їх реалізації. Його зміст наповнюється вимогами ефективності, підзвітності та орієнтації на захист прав людини, що зумовлює необхідність уточнення ролі ключових інституцій, покликаних забезпечувати практичну дієвість конституційних приписів.

Як справедливо зауважує А.Р. Крусян, український конституціоналізм вирізняється власною національною специфікою, що відображає державницький вимір існування відповідної політико-правової спільноти. Визначення його як «українського» не зводиться до формального територіального чи етнічного означення, поряд із цим водночас акцентує на

інституційно оформленій волі нації як суб'єкта публічної влади, у межах якої універсальні ідеї конституціоналізму набувають конкретного змісту. Попри те, що конституціоналізм ґрунтується на загальновизнаних засадах ліберальної правової традиції, притаманних демократичним і соціально орієнтованим державам, в кожній державі зазначені принципи зазнають змістовної конкретизації та адаптації. Вказана трансформація зумовлюється історичним досвідом державотворення, характером політичної культури, особливостями правової системи, рівнем інституційного розвитку та соціально-економічними умовами. У сучасному розумінні конституціоналізм виступає цілісною публічно-правовою системою організації суспільства, яка визначає засади взаємодії держави і особи, структуру публічної влади та межі її здійснення. Категорія «сучасності» у цьому контексті має передусім аксіологічний вимір, що дозволяє розглядати конституціоналізм як доктрину, здатну адекватно реагувати на виклики свого часу. Саме вказана властивість зумовлює можливість аналізу українського конституціоналізму крізь призму поєднання стабільності та змін. За такого позиціювання зберігаються фундаментальні засади, що визначають його ідентичність та відбувається їх поступова модифікація відповідно до нових соціально-політичних реалій, що створює підстави для виокремлення відносно сталих елементів та водночас фіксації трансформацій, які характеризують еволюцію конституційно-правової парадигми України [1, с.15].

Водночас наведене розуміння конституціоналізму як цілісної публічно-правової системи не може обмежуватися його доктринальним або аксіологічним виміром, оскільки така система набуває реального змісту лише за умови її інституційного втілення. Конституціоналізм не функціонує поза конкретними правовими механізмами, через які забезпечується дія його

принципів, зокрема, у частині обмеження публічної влади та гарантування прав людини.

У цьому зв'язку особливого значення набуває судова влада, яка виступає ключовим інституційним елементом, через який конституціоналізм переходить із площини нормативних приписів у сферу практичної реалізації. В рамках здійснення правосуддя відбувається конкретизація конституційних положень, їх застосування до реальних правовідносин і перевірка дій публічної влади на відповідність встановленим межам. Якщо конституціоналізм визначає зміст і межі здійснення влади, то судова влада забезпечує їх дотримання, а також виступає інструментом їх практичного гарантування. Через механізми судового контролю, тлумачення права та вирішення спорів формується той рівень правової визначеності, який унеможлиблює довільне розширення владних повноважень.

Ключовою характеристикою судової влади в демократичній правовій державі виступає її самостійність, котра охоплює реальну інституційну та функціональну автономію у системі публічної влади та передбачає чітке розмежування повноважень між судовою, законодавчою та виконавчою гілками, у межах якого судова влада здійснює свої функції незалежно від політичного впливу та адміністративного втручання. Особливу загрозу для цієї самостійності становлять спроби впливу з боку законодавчої та виконавчої влади, які можуть набувати відкритих та імпліцитних форм. До останніх належать, зокрема, інструменти нормативного характеру, що використовуються поза межами об'єктивної необхідності та суспільного інтересу. У цьому контексті особливої уваги потребує практика законодавчого втручання у сферу судоустрою, яка не має належного обґрунтування з точки зору суспільних потреб. Невмотивовані або політично зумовлені реорганізації

судової системи, зміни її структури чи процедур функціонування здатні порушувати принцип стабільності судової влади, створювати атмосферу правової невизначеності та підривати гарантії незалежності суддів [2].

Незалежність судової влади в українських умовах не може розглядатися як усталена інституційна характеристика, що досягла завершеної форми, позаяк перебуває у стані постійного становлення, що зумовлено тривалими трансформаційними процесами, пов'язаними з переосмисленням моделі державної влади, реформуванням судоустрою та пошуком оптимальної кореляції між автономією судової системи і механізмами її підзвітності [3].

Слід підкреслити, що стабільність судової системи слід розглядати як одну з ключових передумов правової визначеності, котру, у свою чергу, доцільно позиціонувати крізь призму феномену передбачуваності функціонування судової влади, послідовності її інституційних характеристик та незмінності усталених демократичних процедур здійснення правосуддя. Саме через стабільність забезпечується можливість формування у суб'єктів права обґрунтованих очікувань щодо діяльності суду, що є необхідною умовою довіри до правосуддя.

Правова визначеність передбачає не тільки чіткість і доступність правових норм, але і безперечно сталість інституцій, які ці норми застосовують. Особливо негативним у цьому ключі є ефект накопичення таких змін, коли кожна наступна реформа не спирається на попередню, а фактично її нівелює. У результаті під сумнів ставиться не лише ефективність правосуддя, а й його легітимність у сприйнятті суспільства. В зазначеному аспекті стабільність судової системи набуває значення умови забезпечення безперервності її функціонування, що не виключає можливості реформування,

однак передбачає їх концептуальну виваженість, послідовність та відповідність базовим принципам конституціоналізму.

Судова влада в сучасній українській державності постає інституційною опорою конституціоналізму, котра покликана забезпечувати реальність і дієвість конституційних приписів. Її ознаки як такого гаранта мають комплексний характер і відображають як організаційно-правову, так і ціннісно-функціональну природу.

До ключових ознак судової влади як інституційного гаранта українського конституціоналізму доцільно віднести такі:

- конституційно обумовлений характер організації та функціонування судової влади як інституції, безпосередньо закріпленої на рівні Основного Закону та спрямованої на забезпечення стабільності конституційного ладу;
- інституційна автономія та гарантії незалежності судової влади, що виключають будь-які форми неправомірного впливу та забезпечують самостійність у здійсненні правосуддя;
- виключний характер здійснення правосуддя судами як єдиними органами, уповноваженими вирішувати правові спори та застосовувати право у встановленій процесуальній формі;
- функціональна спрямованість на утвердження верховенства Конституції та принципу верховенства права у всіх сферах публічно-правових відносин;
- забезпечення ефективного судового захисту прав і свобод людини і громадянина як пріоритетного напрямку діяльності судової влади;

- загальнообов'язковий характер судових рішень та інституційні гарантії їх реального і своєчасного виконання як завершальної стадії правосуддя;
- участь у системі стримувань і противаг через здійснення контролю за законністю діяльності органів публічної влади та запобігання зловживанню владними повноваженнями;
- процесуальна регламентованість здійснення правосуддя, що забезпечує дотримання стандартів справедливого судового розгляду, змагальності та рівності сторін;
- відкритість і публічність діяльності судової влади як передумова формування суспільної довіри та легітимності судових інституцій;
- орієнтованість на європейські стандарти прав людини через урахування міжнародно-правових зобов'язань і практики Європейського суду з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 3 (21). С. 12-22.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402–VIII від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/3033>

3. Коцкулич В.В. Роль незалежності судової влади у механізмі стримувань і противаг. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. №6. С.390-391.
URL: http://www.pap.in.ua/6_2017/117.pdf

УДК 343.148:351.746

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Берч Степан Степанович,
завідувач сектору дослідження наркотичних засобів,
психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів
відділу досліджень матеріалів, речовин і виробів
Закарпатського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

Комплексні соціально-економічні трансформації, що розгорнулися в Україні впродовж періоду незалежності, поряд із інституційним оформленням демократичних засад і розширенням змісту та обсягу прав і свобод людини, супроводжувалися розвитком деструктивних процесів у публічній та економічній сферах. У зазначеному контексті незаконний обіг наркотичних засобів і поширення явищ наркотизації населення набувають ознак комплексної загрози, що виходить за межі суто медико-соціальної проблематики та зачіпає засадничі параметри функціонування держави. Особливу небезпеку становить транснаціональна природа наркобізнесу, що передбачає переміщення заборонених речовин через державні кордони, формування складних логістичних мереж, що відповідно ускладнює протидію та вимагає скоординованих міждержавних механізмів реагування.

Провідною процесуальною формою залучення спеціальних знань у кримінальному провадженні виступає судова експертиза, яка забезпечує встановлення обставин справи та їх науково обґрунтоване осмислення у структурі доказування. У справах, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, проведення

відповідних експертних досліджень має обов'язковий характер і становить необхідний елемент доказової діяльності.

Попри вагомий теоретичний доробок та напрацьовану практику, проблематика комплексного використання спеціальних знань у розслідуванні зазначеної категорії кримінальних правопорушень не вичерпана. Зокрема, потребує подальшого опрацювання питання підвищення результативності застосування експертного потенціалу на стадії досудового розслідування. Наукова література достатньо широко висвітлює загальні методи використання спеціальних знань, однак у навчальних і відомчих матеріалах відсутня систематизована характеристика форм, меж і особливостей їх застосування саме у справах щодо обігу наркотичних засобів. Вказане зумовлює недостатній рівень практичної реалізації як процесуальних, так і позапроцесуальних форм використання спеціальних знань. Відповідно, зазначене негативно позначається на ефективності протидії наркозлочинності та потребує методичного і організаційного вдосконалення у зазначеній сфері [1, с. 8].

Відповідно до положень Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза являє собою дослідження об'єктів із використанням спеціальних знань у науці, техніці чи інших сферах з метою встановлення обставин, що мають значення для правозастосування [2]. У цьому визначенні вже закладено потенціал її системоутворюючого впливу, відповідно до якого експертне знання виступає своєрідним мостом між фактичними обставинами та юридичною оцінкою.

Системний характер судової експертизи проявляється передусім у її здатності забезпечувати достовірність доказової бази. У контексті національної безпеки зазначене набуває особливої ваги, оскільки рішення

державних органів у сфері боротьби зі злочинністю, тероризмом, кіберзагрозами, економічними правопорушеннями тощо повинні ґрунтуватися на об'єктивно встановлених фактах. Історично розвиток судової експертизи був тісно пов'язаний із криміналістикою, що зумовило її ключову роль у розслідуванні злочинів і забезпеченні ефективності правозастосування [3].

Примітно, що сучасний етап розвитку характеризується виходом судово-експертної діяльності за межі традиційного кримінального процесу, оскільки вона дедалі активніше використовується у сферах економічної безпеки, інформаційної безпеки, оборони та цивільного захисту. Серед ключових тенденцій досліджуваного феномена доцільно виокремити наступні: цифровізація експертних процедур, використання штучного інтелекту, а також посилення міжвідомчої взаємодії [4]. У такому контексті судова експертиза функціонує як інституційний вузол, що об'єднує різні елементи безпекового механізму.

Особливого значення набуває роль судової експертизи у забезпеченні інформаційної та кібербезпеки. Розвиток цифрової криміналістики дозволяє фіксувати факти кіберзлочинів, встановлювати ланцюги подій та ідентифікувати суб'єктів протиправної діяльності. Аналітичні інструменти дозволяють здійснювати повний цикл обробки інформації, що є критично важливим для реагування на загрози [5].

У сфері гарантування прав людини судова експертиза набуває системоутворюючого значення. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово підкреслював, що справедливість провадження оцінюється крізь призму можливості сторін ефективно представляти свою позицію та оспорювати докази, включно з експертними висновками. ЄСПЛ послідовно виходить із того, що принцип справедливості провадження

охоплює як формальну можливість представлення доказів, так і реальну здатність сторін ефективно їх досліджувати та оспорювати.

У межах забезпечення національної безпеки судово-експертна діяльність набуває виразного прикладного значення, оскільки забезпечує науково обґрунтоване встановлення фактичних обставин, від яких залежить ефективність реагування держави на внутрішні та зовнішні загрози. Функціональне навантаження різних видів експертиз у цій сфері є диференційованим, проте їх об'єднує спрямованість на верифікацію доказової інформації та мінімізацію ризиків помилкових управлінських і процесуальних рішень.

До ключових різновидів судових експертиз, що застосовуються у контексті національної безпеки, доцільно віднести криміналістичну експертизу, яка забезпечує ідентифікацію осіб, дослідження матеріальних слідів правопорушення та реконструкцію обстановки події; економічну експертизу, спрямовану на виявлення фінансових зловживань, корупційних механізмів і аналіз руху грошових потоків; кіберекспертизу, що дозволяє фіксувати та досліджувати кіберінциденти, встановлювати факти втручання у функціонування критичної інфраструктури та відстежувати цифрові сліди протиправної діяльності. Не менш вагомими є психологічна експертиза, яка дає змогу оцінити поведінкові характеристики учасників провадження та виявити психоемоційні стани, що можуть становити загрозу безпеці; молекулярно-генетична (ДНК) експертиза, що забезпечує високоточну ідентифікацію особи та аналіз біологічних слідів; а також фоноскопична експертиза, призначена для дослідження аудіозаписів з метою встановлення належності голосу конкретній особі. Сукупне використання зазначених

інструментів формує цілісну доказову основу, здатну забезпечити належний рівень захисту публічних інтересів у сфері національної безпеки [6].

Судова експертиза виконує також превентивну функцію, позаяк її результати можуть бути використані для виявлення системних ризиків, прогнозування загроз та формування державної політики у сфері безпеки (експертні дослідження у галузі техногенної безпеки, екологічних ризиків, фінансових злочинів).

Водночас не можна ігнорувати наявні проблеми у досліджуваній сфері. Серед них, зокрема, доцільно виокремити наступні: фрагментарність нормативного регулювання, нерівномірність навантаження між експертними установами, потреба у модернізації методик і технологій. Дослідження сучасного стану судово-експертної діяльності вказують на необхідність уніфікації процедур, розвитку електронних реєстрів і посилення міжнародної співпраці. Без вирішення цих питань системоутворюючий потенціал судової експертизи не може бути реалізований повною мірою.

Відтак, судова експертиза у сучасних умовах постає як один із ключових інструментів інституційного забезпечення національної безпеки, оскільки саме через її механізми досягається належний рівень доказової визначеності, без якої неможливе ефективне функціонування ані кримінальної юстиції, ані системи публічного управління у сфері безпеки. Її значення виходить за межі суто процесуального інституту та набуває рис комплексного правового феномена, що опосередковує взаємодію між правом, наукою та державною безпековою політикою.

Практична цінність судово-експертної діяльності виявляється у здатності забезпечувати належний рівень розслідування правопорушень, своєчасне виявлення потенційних загроз та формування обґрунтованої

доказової бази для прийняття рішень, спрямованих на захист державних інтересів. Поряд із цим, застосування сучасних експертних методик, включно з цифровими та високоточними аналітичними інструментами, істотно підвищує якість і надійність експертних висновків, що безпосередньо впливає на ефективність правозастосування. У цьому контексті судова експертиза закономірно імплементується у загальну систему гарантій правосуддя та безпеки та вимагає подальшої технологізації експертних досліджень, інституційного зміцнення експертних установ, а також підвищення професійних стандартів підготовки експертів, що в сукупності має забезпечити підвищення ефективності державної політики у сфері національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Косміна Н.М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 21 с.
2. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 08.04.2026).
3. Бабенко А.М., Матвєєвський О.В., Федоров І.В. Судові експертизи у кримінальному провадженні: навчальний посібник. Одеській державний університет внутрішніх справ. Одеса: ОДУВС, 2026. 241 с.
4. Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін : V Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. 572 с.

5. Судова експертиза та судово-експертна діяльність. Криміналістика і судова експертиза. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/559/628> (дата звернення: 08.04.2026).

6. Полякова С., Хамініч С. Судова експертиза як інструмент забезпечення національної безпеки. 2025. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/16224/1/10.pdf> (дата звернення: 08.04.2026)

УДК 001.89:355.01

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Бисага Юрій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5115-8379>

Наукова діяльність у період воєнного стану набуває особливого змістового навантаження, позаяк перестає бути виключно сферою акумуляції знань та постає як форма інтелектуальної відповідальності перед державою, суспільством і майбутнім. У цих умовах доцільно окреслити такі ключові тези:

1) відбувається трансформація функціонального призначення науки, оскільки дослідницька діяльність дедалі більше орієнтується на вирішення прикладних завдань, пов'язаних із безпекою, відновленням інфраструктури, цифровізацією публічних процесів, захистом прав людини в умовах надзвичайних обставин; безперечно зазначене не усуває фундаментальний вимір науки, однак, змінює акценти її соціальної релевантності;

2) посилюється значення міждисциплінарності, війна руйнує традиційні галузеві межі та актуалізує потребу у синтезі правових, економічних, технічних, психологічних і медичних знань; саме на перетині дисциплін формуються рішення, здатні відповідати на складні виклики сучасності;

3) наука функціонує в умовах обмежених ресурсів та інституційної нестабільності – руйнування освітньої та наукової інфраструктури, вимушена

міграція дослідників, скорочення фінансування зумовлюють необхідність нових організаційних форм у вигляді дистанційних дослідницьких колаборацій, міжнародних партнерств, альтернативних платформ наукової комунікації тощо;

4) суттєво зростає роль міжнародної академічної солідарності;

5) особливої ваги набуває дотримання стандартів академічної доброчесності – в умовах кризи існує спокуса спрощення дослідницьких процедур, однак саме якість та достовірність наукового результату визначають довіру до науки як інституції; у цьому контексті збереження високих етичних стандартів стає маркером зрілості наукового середовища;

6) наукова діяльність виконує функцію фіксації та осмислення досвіду війни; юридична наука аналізує трансформацію правових режимів, проблеми забезпечення прав людини, відповідальність за міжнародні злочини; соціальні науки досліджують зміни у суспільному середовищі тощо, у такий спосіб наука бере участь у формуванні колективної ідентичності;

7) зростає значення цифрових технологій як інфраструктури наукової діяльності, що забезпечує безперервність досліджень, комунікацію між науковцями та доступ до знань незалежно від фізичних обмежень.

8) формується новий тип науковця, мобільного, адаптивного, здатного працювати в умовах невизначеності; професійна компетентність доповнюється навичками кризового управління, комунікації, швидкої реакції на зміну дослідницького середовища;

9) наука відіграє роль інтелектуального ресурсу післявоєнного відновлення – розробка концепцій реформ, правових механізмів реконструкції, моделей сталого розвитку потребує саме наукового

обґрунтування, що підвищує значущість дослідницької діяльності у стратегічному вимірі.

Удосконалення наукової діяльності в умовах війни доцільно розглядати як системне завдання, у вимірі якого можна окреслити такі пріоритетні напрями:

- Переформатування державної політики фінансування наукових досліджень із запровадженням гнучких грантових інструментів, орієнтованих на пріоритетні напрями воєнного та післявоєнного розвитку, включно з правовим забезпеченням безпеки, відновленням інфраструктури та захистом прав людини.
- Посилення інституційної спроможності закладів вищої освіти та наукових установ через розширення їхньої організаційної автономії, модернізацію управлінських моделей і впровадження ефективних внутрішніх механізмів забезпечення якості наукової діяльності.
- Розбудова цифрової наукової інфраструктури, зокрема створення інтегрованих електронних платформ, відкритих репозитаріїв і систем обміну даними.
- Інституціоналізація міждисциплінарних досліджень як пріоритетного напрямку розвитку науки шляхом формування комплексних наукових програм, що об'єднують різні галузі знань для вирішення складних суспільно значущих завдань.
- Поглиблення міжнародної наукової співпраці через розширення участі у спільних дослідницьких проєктах, залучення іноземних експертів, розвиток академічної мобільності.

- Удосконалення системи наукової комунікації шляхом підтримки сучасних академічних платформ, підвищення якості редакційної політики наукових видань і забезпечення відкритого доступу до результатів досліджень.
- Оптимізація нормативно-правового регулювання наукової діяльності з урахуванням умов воєнного стану, зокрема, спрощення процедур реалізації наукових проєктів і забезпечення належних правових гарантій для науковців.
- Зміцнення засад академічної доброчесності через розвиток ефективних інституційних механізмів запобігання порушенням, підвищення стандартів відповідальності та формування культури наукової етики.
- Імплементация результатів наукових досліджень у процесі формування та реалізації державної політики, зокрема у сфері післявоєнного відновлення, реформування правової системи та забезпечення сталого розвитку [1].
- Підтримка людського потенціалу науки через створення умов для професійної стабільності науковців, розвиток молодіжної науки та забезпечення безперервності наукових кар'єр в умовах воєнних викликів.

Список використаних джерел:

1. Бисага Ю.М., Берч В.В. Парадигма конституційних цінностей в умовах війни. *Матеріали 78-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла». 2024. С. 52-57.

УДК 343.98:004

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Бобик Михайло Михайлович,

старший судовий експерт сектору дослідження наркотичних засобів,
психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів
відділу досліджень матеріалів, речовин і виробів
Закарпатського науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України

Цифровізація як глобальна тенденція розвитку сучасного суспільства охоплює практично всі сфери публічного та приватного життя та зумовлює глибинні трансформації у способах створення, обробки та використання інформації [1]. У сфері кримінального судочинства цифрові технології поступово змінюють характер доказової діяльності, впливають як на способи збирання та фіксації доказів, так і на процедури їх дослідження та оцінки. Впровадження електронного документообігу, розвиток інформаційно-комунікаційних систем, використання автоматизованих аналітичних інструментів формують передумови для підвищення ефективності процесу доказування, проте водночас висувають нові вимоги до забезпечення достовірності отриманої інформації.

Особливого значення цифровізація набуває у тих сегментах кримінального провадження, де результат доказування безпосередньо залежить від застосування спеціальних знань і складних технічних засобів [2, с.86]. Примітно, що сучасний етап розвитку кримінального судочинства позначений інтенсивним впровадженням цифрових технологій, що істотно трансформують зміст і організацію судово-експертної діяльності. У сфері дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та

прекурсорів цифровізація набуває правового значення, оскільки безпосередньо впливає на якість доказування, допустимість експертних висновків та забезпечення права на справедливий суд.

Так, нормативне закріплення завдань кримінального провадження, передбачене Кримінальним процесуальним кодексом України, дозволяє окреслити його зміст як цілісну систему, спрямовану на досягнення справедливого результату. У цьому контексті вимога забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду має розглядатися у їх взаємозв'язку, оскільки кожен із елементів визначає якість кримінального провадження [3]: 1) оперативність передбачає своєчасне реагування на кримінальне правопорушення без створення ситуацій процесуального затягування; 2) повнота охоплює встановлення всіх юридично значущих обставин справи, без вибірковості чи фрагментарності дослідження доказів; 3) неупередженість, своєю чергою, виступає гарантією об'єктивності, що унеможливорює формування наперед заданих висновків та забезпечує рівність сторін у процесі доказування. Особливої уваги потребує положення про притягнення до відповідальності особи відповідно до міри її вини. У цьому виявляється принцип індивідуалізації відповідальності, який виключає як безпідставне звільнення від відповідальності, так і її необґрунтоване покладення, а також вказує на необхідність досягнення такого результату, за якого кримінальне провадження забезпечує встановлення факту правопорушення та належне обґрунтування вини конкретної особи.

За даними World Population Review, Україна у 2022 році посіла 57 місце серед 136 держав за рівнем злочинності, що свідчить про наявність комплексу чинників, що впливають на криміногенну ситуацію в державі. Серед них вагоме місце посідає недостатня ефективність діяльності щодо розкриття

кримінальних правопорушень. Зазначена обставина зумовлена об'єктивними соціально-економічними умовами та низкою внутрішньосистемних проблем кримінального провадження. Серед них доцільно виокремити обмежене використання результатів судово-експертних досліджень, неналежний рівень оцінки експертних висновків, а також недосконалість процесуальних і організаційних аспектів призначення та проведення експертиз. У сукупності зазначені чинники впливають на якість доказування та ефективність кримінального судочинства, що зумовлює необхідність їх ґрунтовного наукового осмислення та пошуку шляхів удосконалення відповідних механізмів [4].

Функціональне призначення судової експертизи у кримінальному провадженні полягає у встановленні фактичних обставин шляхом застосування спеціальних знань. У випадку дослідження наркотичних засобів мова йде про ідентифікацію речовин, визначення їх хімічного складу, встановлення належності до контрольованих категорій, а також кількісні показники, що мають значення для кримінально-правової кваліфікації. Саме на цьому рівні цифрові технології починають відігравати визначальну роль, позаяк змінюють як методи дослідження, так і форми фіксації та передачі результатів.

Передусім цифровізація проявляється у впровадженні високоточного аналітичного обладнання, інтегрованого з програмним забезпеченням для обробки спектральних даних. Використання газової хроматографії з мас-спектрометрією, рідинної хроматографії високої роздільної здатності та інших інструментальних методів супроводжується автоматизованим зіставленням отриманих результатів із електронними базами даних, що дозволяє значно підвищити точність ідентифікації нових психоактивних речовин, зокрема тих,

що не мають усталеного нормативного статусу, але становлять загрозу для здоров'я населення.

Окремого значення набуває формування та використання електронних реєстрів і довідкових систем, які акумулюють інформацію про хімічні характеристики речовин, їх аналоги та прекурсори. Зазначені бази даних забезпечують уніфікацію механізмів ідентифікації, зменшують ризик експертних помилок та сприяють підвищенню відтворюваності результатів досліджень. Водночас виникає потреба у належному нормативному врегулюванні доступу до таких ресурсів, їх актуалізації та верифікації інформації.

Слід підкреслити, що цифровізація також змінює процесуальний вимір судово-експертної діяльності. У системі МВС, зокрема в діяльності НДЕКЦ, функціонують внутрішні інформаційні бази, до яких завантажуються експертні висновки та супровідні матеріали. Вказане є вже сформованою адміністративною практикою цифрового обліку, зберігання та частково обміну інформацією. Більше того, такі системи забезпечують належний рівень внутрішнього контролю, архівації та доступу до результатів досліджень. Водночас, хоча електронні бази експертних установ уже забезпечують цифрове створення, облік і зберігання експертних висновків, однак їх використання у кримінальному провадженні як електронних доказових об'єктів не супроводжується належною процесуальною деталізацією, що зумовлює розрив між фактичною цифровізацією експертної діяльності та її нормативним осмисленням.

У цифровому середовищі доказова інформація існує у формі електронних файлів, що потенційно піддаються модифікації без видимих слідів. Саме тому питання забезпечення незмінності результатів дослідження,

їх походження та часової фіксації набуває принципового значення. Використання кваліфікованого електронного підпису відповідно до Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [5] частково вирішує цю проблему, однак не охоплює всього масиву первинних даних, що можуть залишатися поза межами підписаного документа.

Варто звернути увагу і на потребу уточнення статусу програмного забезпечення та алгоритмів обробки даних як складових частин експертного методу. У класичній моделі експертного дослідження метод визначається як сукупність науково обґрунтованих прийомів і способів. У цифрову епоху зазначені способи дедалі частіше реалізуються через програмні комплекси, які автоматизують обробку даних, здійснюють ідентифікацію речовин або статистичний аналіз результатів. Проблема полягає не стільки у «невизначеності статусу», скільки у відсутності чітких критеріїв верифікації вказаних алгоритмів, їх сертифікації та процесуального врахування при оцінці висновку. Суд і сторони процесу повинні розуміти, яким чином програмний інструмент вплинув на кінцевий результат.

Також підкреслимо, що у сучасних експертних установах інформаційні системи функціонують у захищених середовищах, із застосуванням відповідних протоколів безпеки. Водночас сам факт переходу до цифрового обігу даних об'єктивно розширює спектр потенційних загроз, пов'язаних із несанкціонованим доступом або втручанням. У цьому контексті безперечно не можна вести мову про наявність системної вразливості як характеристики функціонування судово-експертної інфраструктури, оскільки сучасні інформаційні системи, що використовуються в діяльності експертних установ, зокрема в системі МВС, побудовані з урахуванням базових принципів інформаційної безпеки та функціонують у контрольованому середовищі з

обмеженим доступом. Натомість хочемо підкреслити динамічний характер цифрового середовища, який об'єктивно зумовлює потребу у безперервному вдосконаленні механізмів захисту інформації.

Цифрові дані, що формуються у процесі судово-експертного дослідження, мають підвищену доказову цінність, а отже, повинні відповідати вимогам технічної надійності та юридичної захищеності шляхом забезпечення їх цілісності, незмінності, автентичності походження та можливості перевірки на кожному етапі обігу, від моменту створення до дослідження в суді. У цьому зв'язку захист інформації перестає бути виключно технічним завданням та набуває ознак процесуальної гарантії.

Необхідність постійного вдосконалення механізмів захисту обумовлена також швидкою еволюцією інформаційних технологій, появою нових форм кіберзагроз та ускладненням програмних рішень, що використовуються у дослідженнях [6]. Вказане, у свою чергу, вимагає регулярного оновлення криптографічних засобів, протоколів доступу, систем аудиту та журналювання дій користувачів, а також впровадження багаторівневих моделей контролю за обігом даних.

Цифровізація об'єктивно підвищує вимоги до рівня інформаційної безпеки. Відповідно, її забезпечення повинно розглядатися як безперервний процес, що поєднує технічне вдосконалення із послідовним нормативним закріпленням стандартів, здатних гарантувати надійність і доказову цінність експертних результатів. Відтак, цифровізація судово-експертної діяльності супроводжується необхідністю посилення гарантій автентичності та цілісності цифрових даних, удосконалення методик верифікації програмних інструментів, що використовуються у процесі дослідження, а також

забезпечення належного рівня інформаційної безпеки, що відповідає характеру та значенню експертної інформації у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Berch V., Lankevych A., Naturkach R., Bysaha Y., Prodan V. The role of digital technologies in building an inclusive and transparent society: an analysis of the legal mechanisms of democratic governance. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (79). P.177-188.
2. Костюк Л. В., Саско О. І. Окремі питання доказування у кримінальному провадженні. *Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 19-20 жовтня 2023 року*. Львів: Львівський науковий форум, 2023. С. 85-86.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Лоза Т. В. Проблеми організації судово-експертної діяльності в Україні та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 633-641.
5. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 45. Ст. 400.
6. Опанасенко О.М., Використання комп'ютерних технологій в експертній діяльності. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 27 лютого 2020 року)*. Київ-Маріуполь, 2020. С. 222-224.

УДК 342.7:347.9

СУДДІВСЬКИЙ РОЗСУД У СИСТЕМІ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Коцур Микола Миколайович,
докторант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3348-2731>

Право на справедливий суд посідає центральне місце у системі конституційних гарантій прав людини та виступає одним із визначальних показників функціонування правової держави. Водночас реалізація цього права неможлива без належного функціонування механізмів правозастосування, серед яких особливе місце займає суддівський розсуд.

Проблематика суддівського розсуду традиційно розглядається як одна з найбільш складних у теорії права, оскільки вона поєднує елементи юридичної визначеності та необхідність індивідуалізації правозастосування. В умовах сучасного розвитку конституціоналізму питання меж і змісту суддівського розсуду набуває особливої актуальності, оскільки саме через нього забезпечується практична реалізація стандартів справедливого суду.

Питання права на справедливий суд і суддівського розсуду станом на сьогодні перебувають у центрі уваги як національної, так і зарубіжної правової науки. Значний внесок у дослідження цих проблем здійснено у працях, присвячених аналізу практики ЄСПЛ, а також у роботах, що розкривають природу суддівської дискреції у системі правозастосування. Водночас потребує подальшого осмислення питання співвідношення суддівського

розсуду з принципом правової визначеності та його впливу на забезпечення справедливості судового розгляду [1].

Право на справедливий суд як фундаментальна гарантія прав людини охоплює сукупність процесуальних гарантій, спрямованих на забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини. Зміст досліджуваного права охоплює доступ до суду, незалежність і безсторонність суду, публічність розгляду справи, дотримання розумних строків, рівність сторін та обґрунтованість судового рішення. Особливого значення у досліджуваному контексті набувають положення статті 6 Європейської конвенції прав людини, яка закріплює основні стандарти справедливого судового розгляду. Практика ЄСПЛ конкретизує ці стандарти та наголошує на необхідності оцінки судового процесу з точки зору його реального впливу на права особи.

Суддівський розсуд слід розглядати як нормативно обумовлену свободу вибору між кількома юридично допустимими варіантами рішення. Його існування зумовлене обмеженістю правового регулювання, яке не може передбачити всі можливі ситуації. Водночас суддівський розсуд не є проявом довільності, його межі визначаються нормами права, принципами справедливості та усталеною судовою практикою тощо [2]. Реалізація розсуду передбачає інтелектуальну діяльність судді, спрямовану на пошук оптимального рішення з урахуванням конкретних обставин справи. У цьому аспекті слід звернути увагу на принцип правової визначеності, який вимагає стабільності правового регулювання та послідовності судової практики. Надмірна варіативність у застосуванні норм права може призводити до порушення цього принципу і підірвати довіру до судової влади.

Суддівський розсуд у сучасному праворозумінні слід розглядати як складний інструмент правозастосування, через який відбувається змістовна

конкретизація права на справедливий суд. Значення досліджуваного феномена не обмежується техніко-юридичною функцією вибору між альтернативними варіантами рішення та полягає у забезпеченні реальної відповідності судового розгляду стандартам справедливості, закріпленим як у національному праві, так і у міжнародних правових актах.

Слід підкреслити, що право на справедливий суд не може бути реалізоване виключно шляхом механічного застосування правових норм. Його зміст передбачає системну оцінку крізь призму характеру правовідносин, ступеня втручання у права особи, співвідношення приватного і публічного інтересу тощо. Саме у цьому просторі невизначеності суддівський розсуд виконує функцію інтелектуального та ціннісного «медіатора» між нормою права та конкретною життєвою ситуацією.

Завдяки суддівському розсуду забезпечується адаптація абстрактних правових приписів до індивідуалізованих обставин справи, що відбувається шляхом трансформації загального нормативного змісту у конкретне правозастосовне рішення, яке враховує цілі закону та його аксіологічне підґрунтя. Водночас така функціональна роль суддівського розсуду зумовлює необхідність чіткого визначення його меж, позаяк він не може підміняти собою право чи перетворюватися на інструмент довільного вирішення справи. Його застосування повинно бути обумовлене логікою правової системи, узгоджуватися з принципами верховенства права, правової визначеності та пропорційності.

Особливого значення набуває обґрунтованість судового рішення, оскільки саме через мотивування забезпечується прозорість реалізації розсуду та можливість перевірки його відповідності встановленим стандартам. Ефективність суддівського розсуду у сучасній правовій системі визначається

не стільки обсягом наданої судді дискреції, скільки якістю її інтелектуального оформлення у мотивувальній частині судового рішення. Саме аргументація виступає тим простором, у якому розсуд переходить із внутрішнього переконання судді у сферу публічного, раціонально обґрунтованого правового судження, доступного для сприйняття, критики та перевірки [3].

У цьому сенсі мотивувальна частина судового рішення виконує кілька взаємопов'язаних функцій:

- 1) забезпечує прозорість судової діяльності, розкриває логіку, якою керувався суд при вирішенні справи;
- 2) формує підстави для контролю за здійсненням суддівського розсуду як з боку вищих судових інстанцій, так і з боку правничої спільноти та суспільства загалом;
- 3) сприяє уніфікації судової практики, оскільки саме через аргументацію відбувається відтворення і розвиток правових позицій.

У доктринальному вимірі належне мотивування судового рішення розглядається як форма раціоналізації суддівського розсуду, що трансформує потенційно суб'єктивний вибір судді у структурований правовий висновок, який ґрунтується на нормах права, принципах правової системи та встановлених фактах справи. Відсутність або формальний характер аргументації створює ризик підміни правозастосування інтуїтивним чи ситуативним вирішенням спору, що несумісне з вимогами верховенства права.

Відтак, суддівський розсуд виступає механізмом конкретизації права на справедливий суд та ключовим елементом його практичної реалізації, позаяк через нього забезпечується поєднання універсальності правових норм із необхідністю їх індивідуалізованого застосування. Досліджуваний феномен у сучасному конституційно-правовому вимірі не може розглядатися як

вторинний або допоміжний елемент правозастосування, натомість його належить сприймати як структурно необхідний компонент реалізації права на справедливий суд, без якого сама ідея ефективного правосуддя втрачає практичний зміст.

Право на справедливий суд набуває реального змісту лише через інтерпретаційну діяльність суду. Саме в межах цієї діяльності відбувається трансформація абстрактних приписів у конкретні правові рішення, що враховують індивідуальні обставини справи. Суддівський розсуд у цьому процесі виконує роль механізму, який забезпечує відповідність правозастосування не лише формальним вимогам закону, але й його ціннісним орієнтирам.

Примітно, що суддівський розсуд та право на справедливий суд перебувають у відносинах функціональної взаємозалежності. Перше забезпечує гнучкість і адаптивність правозастосування, друге натомість визначає його нормативні межі. Ефективність вказаної взаємодії зумовлюється здатністю судової влади поєднувати інтерпретаційну свободу з вимогами правової визначеності, що становить одну з ключових ознак зрілого конституціоналізму.

Список використаних джерел:

1. Погорецький М., Гриценко І. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. № 91. С. 4-8.
2. Байрачна Л., Бондар Т. Суддівський розсуд як інструмент забезпечення справедливості судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 6 (41). С. 22-27.

3. Завальнюк І. Законність та обґрунтованість судового рішення як гарантія реалізації засад справедливості судового розгляду. *Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки*. 2021. № 10. С. 62-71.

УДК 321.728:342.5

Лаба Михайло Михайлович,
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна

КЛЮЧОВІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У новітніх умовах інститут парламентаризму набуває значення складного багаторівневого феномену, в якому поєднуються представницька легітимація влади, політична відповідальність, процедурна впорядкованість прийняття рішень та постійна комунікація з суспільством. Такий зсув у сприйнятті парламентаризму обумовлений еволюцією конституційних моделей досліджуваного феномену та зміною самої природи державності.

У європейському правовому просторі парламентаризм розглядається як один із ключових індикаторів демократичної якості держави.

В українському конституційному розвитку інститут парламентаризму перебуває у стані динамічної трансформації. Функціонування Верховної Ради України відбувається в умовах поєднання складних чинників, зокрема, тривалої інституційної модернізації, необхідності забезпечення стабільності державної влади в умовах воєнного стану, а також імплементації європейських стандартів демократичного врядування. Зазначене, у свою чергу, актуалізує питання не просто формальної організації парламентської діяльності, а передусім її змістовної ефективності та здатності парламенту здійснювати

реальний контроль за виконавчою владою та забезпечувати належний рівень представництва суспільних інтересів [1].

Окремого значення у цьому ключі набуває переосмислення функціонального призначення парламентаризму. Якщо у класичних моделях його ядром визнавалася законотворчість, то сучасна правова доктрина дедалі виразніше акцентує на контрольній, деліберативній та легітимаційній складових. Саме в цих вимірах проявляється здатність парламенту впливати на якість публічної політики, забезпечувати відкритість влади та формувати довіру до державних інститутів.

З огляду на зазначене, дослідження інституту парламентаризму потребує виходу за межі описового аналізу та орієнтації на виявлення його структурних характеристик, функціональних трансформацій і проблемних аспектів реалізації в сучасних умовах. Особливої уваги заслуговує взаємодія національних моделей парламентаризму з європейськими стандартами, а також вплив новітніх технологічних і соціальних процесів на організацію парламентської діяльності.

Слід підкреслити, що аналіз інституту парламентаризму не може обмежуватися фіксацією його формально-юридичних ознак або відтворенням усталених доктринальних позицій та потребує інтелектуального переосмислення парламентаризму як складного інституційного утворення, внутрішня організація якого визначається конституційними приписами та реальною практикою здійснення публічної влади, характером політичної взаємодії та рівнем правової культури [2].

У цьому контексті особливого значення набуває виявлення структурних характеристик парламентаризму, що дозволяє розглядати його як систему взаємопов'язаних елементів, серед яких визначальними постають не

тільки сам парламент як інституція, але і також процедурні механізми його діяльності, інструменти парламентського контролю, форми взаємодії з урядом і судовою владою, а також канали комунікації з громадянським суспільством.

Не менш важливим є аналіз функціональних трансформацій парламентаризму, зумовлених як еволюцією конституційних систем, так і впливом міжнародних правових стандартів [3]. У сучасних умовах парламент уже не виконує виключно законотворчу функцію, його роль дедалі більше зміщується у сферу контролю за діяльністю виконавчої влади, участі у формуванні публічної політики, забезпечення та гарантування дотримання прав людини. Вказана трансформація видозмінює саму природу парламентаризму та перетворює його на динамічний інструмент балансування влад і легітимації державної діяльності.

Відтак, наукове осмислення інституту парламентаризму повинно бути спрямоване на поєднання структурного, функціонального та проблемно-орієнтованого аналізу [4], що дозволить глибше зрозуміти сучасний стан парламентаризму та окреслити перспективи його розвитку в умовах конституційної модернізації та європейської інтеграції:

- поглиблення інституційної спроможності парламенту як центру політичної відповідальності через посилення реальних механізмів контролю за діяльністю уряду, включно з удосконаленням процедур парламентського нагляду та інструментів оцінки публічної політики;

- гармонізація парламентських процедур із міжнародними стандартами, зокрема, у частині забезпечення відкритості законодавчого процесу, передбачуваності регламентних норм і належного рівня участі опозиції у парламентській діяльності

- інституціоналізація стандартів прав людини у парламентській діяльності через посилення ролі парламенту як суб'єкта виконання позитивних зобов'язань держави відповідно до практики ЄСПЛ;
- розвиток цифрового парламентаризму, що передбачає впровадження електронних процедур законодавчого процесу, підвищення прозорості через відкриті дані, а також використання цифрових інструментів для взаємодії з громадянським суспільством без втрати стандартів легітимності;
- зміцнення деліберативної функції парламенту шляхом формування якісних процедур публічного обговорення законопроектів, залучення експертного середовища та інституціоналізації консультацій із зацікавленими суб'єктами;
- підвищення якості представництва через вдосконалення виборчого законодавства, що повинно забезпечити реальний зв'язок між депутатським мандатом і суспільними інтересами, а також зменшення впливу політичної кон'юнктури на здійснення парламентських повноважень;
- забезпечення стабільності парламентських процедур в умовах особливих правових режимів, зокрема, воєнного стану, із збереженням співвідношення між ефективністю державного управління та дотриманням демократичних стандартів;
- розвиток міжпарламентського співробітництва як інструменту інтеграції у європейський правовий простір, що сприяє запозиченню кращих практик організації парламентської діяльності та уніфікації механізмів здійснення контрольних і представницьких функцій;
- посилення внутрішньої автономії парламенту через гарантування його організаційної та процедурної незалежності від виконавчої влади, що є

ключовою передумовою ефективного функціонування системи стримувань і противаг;

– формування нової політико-правової культури парламентаризму, орієнтованої на доброчесність, публічну відповідальність і довіру, без чого жодні інституційні зміни не здатні забезпечити сталий розвиток цього інституту.

Список використаних джерел:

1. Крейденко В. В. Інститут парламентаризму в Україні: формування, проблеми та перспективи розвитку. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. № 4. С.17-24.
2. Батанов О. В. Парламентаризм як феномен і категорія сучасного конституційного права. *Правова держава*. 2022. № 33. 278-289.
3. Миронюк Ю., Чернописька В. Сучасний стан та перспективи розвитку парламентаризму в Україні. *Парламентаризм в Україні та країнах Європи: історико-правова ретроспектива і сучасність: Матеріали 14-тої Всеукраїнської наукової конференції / Наукові конференції історико-правової проблематики*. Вип. 14 / Терлюк І.Я. (упорядкування)/ ІІПО НУ «Львівська політехніка». Львів: Л-Прес, 2022. С. 66-70.
4. Пирога І.С., Бисага Ю.М., Гомонай В.В., Берч В.В., Продан В.І. Парламентаризм: Навчально-методична розробка для студентів юридичного факультету. Ужгород, 2024. 47 с.

УДК 343.2/.7:355.4:004

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ВІЙНИ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВИКОНАННЯ ЗЛОЧИННИХ НАКАЗІВ ПРИ ВИКОРИСТАННІ АВТОНОМНИХ ТА ДИСТАНЦІЙНИХ СИСТЕМ

Ланкевич Андрій Зіновійович,

голова Львівського окружного адміністративного суду,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет
м. Львів, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4443-5684>

Сучасний етап розвитку збройних конфліктів позначений не просто технологічним оновленням засобів ведення війни, а якісною трансформацією її природи під впливом цифровізації, що охоплює як тактичний, так і правовий вимір військової діяльності. Інтенсивне впровадження автономних озброєнь, безпілотних систем, технологій штучного інтелекту та дистанційного управління формує нове середовище прийняття рішень, у якому людський фактор дедалі частіше поєднується або навіть частково заміщується алгоритмічними процесами. У таких умовах традиційні уявлення про виконання наказу, межі підпорядкування та індивідуальну відповідальність за його реалізацію втрачають свою однозначність і потребують доктринального переосмислення. Як обґрунтовує М.Н. Шмітт, поява автономних систем озброєння змінює характер взаємодії між людиною і засобами ведення війни, що, у свою чергу, безпосередньо впливає на застосування норм міжнародного гуманітарного права та оцінку правомірності дій у зоні збройного конфлікту [1].

У традиційному розумінні функціонування військової організації виконання наказу ґрунтується на чіткій ієрархічній структурі, в межах якої існує відносно однозначний поділ між суб'єктом, що формулює і віддає наказ, та суб'єктом, який його виконує. Саме така модель дозволяє встановити межі індивідуальної відповідальності, оскільки поведінка кожного учасника оцінюється з урахуванням його ролі у відповідному ланцюгу прийняття та реалізації рішень. Водночас стрімкий розвиток дистанційних технологій управління, автоматизованих систем та елементів штучного інтелекту суттєво ускладнює цю класичну конструкцію, оскільки між командиром та безпосереднім виконавцем інтегрується технологічний компонент, який здатний не лише опосередковувати, але й модифікувати процес виконання наказу. У таких умовах причинно-наслідковий зв'язок між волевиявленням суб'єкта та фактичними наслідками його дій стає менш очевидним, що, у свою чергу, ускладнює визначення меж кримінально-правової відповідальності. Як підкреслює М. Сассолі, сучасна практика застосування міжнародного гуманітарного права демонструє зростання кількості спірних і дискусійних питань, пов'язаних із реальним функціонуванням норм у контексті новітніх форм ведення війни, що свідчить про поступове розмивання традиційних підходів і необхідність їх адаптації до нових умов [2].

Особливого значення в умовах цифровізації війни набуває проблема виконання злочинного наказу, яка в класичній кримінально-правовій та міжнародно-правовій доктрині традиційно пов'язується з критерієм його явної незаконності. У межах такого підходу ключовим є питання про те, чи міг і чи повинен був виконавець усвідомлювати протиправний характер наказу, а відтак – відмовитися від його виконання. Однак у сучасних умовах ця конструкція істотно ускладнюється, оскільки між наказом, його сприйняттям

та реалізацією дедалі частіше з'являється складний технологічний елемент, як от автоматизовані системи обробки даних, алгоритмічні механізми оцінки цілей, цифрові платформи координації бойових дій та дистанційно керовані засоби ураження. За таких обставин виконавець нерідко діє не лише в межах формальної субординації, але й у межах технологічно зумовленого процесу, де власна оцінка правомірності наказу може бути істотно обмежена швидкістю прийняття рішень, фрагментарністю інформації та довірою до автоматизованих систем. Саме тому традиційне уявлення про очевидність злочинного наказу вже не може застосовуватися механічно, без урахування специфіки цифрового середовища ведення війни. У цьому контексті важливою є позиція Р. Гудмана, який, аналізуючи межі застосування сили щодо комбатантів у міжнародному гуманітарному праві, звертає увагу на те, що сучасне право збройних конфліктів не виходить із презумпції необмеженого права на знищення противника, а, навпаки, допускає обмеження сили у тих випадках, коли вбивство є явно непотрібним для досягнення легітимної військової мети. Науковець обґрунтовує, що за певних обставин правомірне застосування сили має оцінюватися крізь призму принципу найменш обтяжливого засобу, тобто коли перевага має надаватися захопленню або знешкодженню, а не знищенню, якщо це можливо без додаткового ризику для сторони, що атакує. Такий підхід особливо важливий для осмислення виконання наказу в умовах діджиталізованої війни, оскільки він зміщує акцент із формального факту наявності наказу на оцінку необхідності, пропорційності та правомірності конкретного способу його реалізації. Іншими словами, навіть в умовах бойових дій виконання наказу не може розглядатися як автоматична підстава для звільнення від відповідальності, якщо обраний спосіб застосування сили був явно надмірним або непотрібним. Відтак цифровізація

війни не усуває проблему індивідуальної відповідальності за виконання злочинного наказу, а, навпаки, робить її значно складнішою, оскільки вимагає врахування не лише волі командира та виконавця, але й ролі технологічних систем у процесі прийняття та реалізації рішень. Саме тому переосмислення доктрини явно злочинного наказу в сучасних умовах має відбуватися з урахуванням того, що автоматизація бойових процесів не нівелює вимоги правової оцінки, а лише підвищує потребу в чітких критеріях допустимості сили та межах індивідуальної відповідальності [3].

Відмітимо, що проблематика відповідальності за виконання наказів постає найбільш гостро саме в умовах використання автономних систем озброєння, здатних самостійно ідентифікувати цілі, приймати рішення щодо застосування сили та реалізовувати бойові функції без безпосереднього втручання людини на кожному етапі. Якщо у традиційній моделі виконання наказу правова оцінка ґрунтується на відносно чіткому зв'язку між волею командира, діями виконавця та наслідками застосування сили, то в умовах автономності бойових процесів цей зв'язок істотно ускладнюється. Кінцевий результат у таких випадках може бути зумовлений не лише рішенням особи, яка віддала чи виконала наказ, але й особливостями функціонування алгоритму, архітектурою програмного забезпечення, налаштуваннями системи та навіть похибками, що виникають у процесі її роботи. Саме тому постає питання про те, чи може відповідальність за наслідки застосування автономних систем бути зведена виключно до одного суб'єкта, чи, навпаки, вона має розглядатися як багаторівнева і розподілена між різними учасниками процесу – від військового командування до операторів, програмістів, інженерів і розробників відповідного програмного забезпечення. У цьому контексті А. Сейшас-Нуньєш обґрунтовує, що автономні системи озброєння

формують принципово нову правову реальність, у якій технологія війни дедалі більше посилює розрив між ризиком, застосуванням сили та безпосередньою участю людини. Автор звертає увагу на те, що алгоритми можуть спричинити на полі бою такі помилки, які неможливо прямо і безпосередньо приписати людському оператору, а це, своєю чергою, ставить під сумнів достатність традиційних моделей індивідуальної відповідальності. Саме тому він пропонує аналізувати проблему не лише крізь призму індивідуальної кримінальної відповідальності виконавця чи командира, але й у ширшому правовому вимірі, який охоплює правомірність самої зброї, правила вибору та ураження цілей, можливість притягнення до відповідальності технічних фахівців, а також відповідальність держави за порушення законів війни, спричинені програмними збоями або дефектами автономних систем. Відтак використання автономних систем озброєння не просто ускладнює питання виконання злочинного наказу, а фактично трансформує сам підхід до юридичного розподілу відповідальності, вимагаючи переосмислення її суб'єктного складу, критеріїв вини та меж правового зв'язку між людським рішенням і наслідками, зумовленими функціонуванням бойового алгоритму. [4].

До того ж, як обґрунтовує М.Л. Гросс, асиметричні конфлікти сприяють появі нових форм насильства та рішень, які ще донедавна розглядалися як неприйнятні в межах міжнародного гуманітарного права, зокрема цілеспрямовані вбивства, примусові заходи впливу та інші дії, що перебувають на межі допустимого, котре свідчить про поступове зміщення традиційних нормативних орієнтирів та ускладнення критеріїв оцінки правомірності поведінки суб'єктів воєнних дій [5].

Водночас подальший розвиток військових технологій, зокрема впровадження дистанційних засобів ведення бойових дій, поглиблює зазначені тенденції та створює додатковий вимір проблеми відповідальності. Фізичне віддалення виконавця від зони бойових дій знижує рівень безпосереднього сприйняття наслідків застосування сили, що може впливати на здатність суб'єкта до критичної правової оцінки отриманого наказу. У таких умовах формується ефект опосередкованості дії, коли рішення приймається в межах цифрового інтерфейсу, а не в ситуації прямого контакту, що об'єктивно ускладнює реалізацію доктрини «явної незаконності» наказу та потребує переосмислення традиційних підходів до встановлення індивідуальної відповідальності.

В той же час цифровізація війни не лише ускладнює, а й істотно змінює саму логіку правового регулювання відповідальності за виконання злочинних наказів, оскільки в умовах застосування автономних систем традиційні моделі персоніфікованого контролю вже не забезпечують належного рівня правової визначеності. Якщо у звичайній ситуації відповідальність пов'язується з конкретним суб'єктом, який приймає рішення, віддає наказ і контролює його виконання, то в разі використання автономних бойових систем цей зв'язок стає значно складнішим. Саме тому в сучасній науковій та практичній дискусії дедалі більшого значення набуває концепція суттєвого людського контролю (*meaningful human control*), яка виходить із того, що ключові рішення щодо застосування сили не можуть бути повністю передані машині, а мають залишатися у сфері усвідомленого людського волевиявлення. Ідеться не лише про формальну присутність людини в механізмі прийняття рішень, а про такий рівень контролю, за якого вона реально розуміє функціонування системи, має можливість впливати на її поведінку, оцінювати правомірність застосування

сили та, відповідно, нести за це відповідальність. У цьому контексті науковці справедливо звертають увагу на те, що поняття відповідальності, підзвітності, контролю та нагляду у сфері автономних систем озброєння часто вживаються як загальні й абстрактні категорії, однак залишаються недостатньо конкретизованими для практичного застосування. Автори наголошують, що сама по собі вимога людського контролю ще не розв'язує проблему відповідальності, якщо не зрозуміло, яким саме має бути цей контроль, на яких рівнях він має здійснюватися і хто саме повинен бути підзвітним за наслідки функціонування автономної системи. Саме тому вони пропонують ширший підхід – концепцію всебічного людського нагляду (*comprehensive human oversight*), яка передбачає поєднання трьох рівнів контролю: технічного, соціотехнічного та управлінського, що дозволяє розглядати відповідальність не як ізольований акт реагування після порушення, а як системну конструкцію, в межах якої забезпечується контроль над поведінкою автономної системи на всіх етапах її проєктування, впровадження та застосування. До того ж, особливу цінність цієї концепції становить те, що вона безпосередньо пов'язує можливість притягнення до відповідальності з наявністю реального людського контролю над автономною зброєю. Автори обґрунтовують, що саме дефіцит такого контролю здатний породжувати так звані прогалини підзвітності (*accountability gaps*), коли жоден із людських учасників процесу, ні оператор, ні командир, ні розробник, ні інша уповноважена особа – не може надати повного й змістовного пояснення щодо конкретних дій системи та їх наслідків. За таких умов відповідальність ризикує стати розмитою, а отже – фактично неефективною. У зв'язку з цим збереження суттєвого людського контролю постає не лише технічною чи етичною вимогою, а ключовою юридичною передумовою для того, щоб забезпечити підзвітність за порушення

міжнародного гуманітарного права. Відтак цифровізація війни вимагає переходу від вузького розуміння контролю як безпосереднього втручання оператора до ширшої моделі правового та інституційного нагляду, яка дозволяє зберегти зв'язок між людським рішенням, застосуванням сили та юридичною відповідальністю за його наслідки [6].

З огляду на викладене, особливої ваги набуває проблема адаптації національного кримінального законодавства до нових реалій цифровізованого збройного протистояння, в якому характер прийняття рішень та реалізації насильства зазнає принципових трансформацій. Традиційні норми кримінального права, що регулюють відповідальність за виконання злочинних наказів, формувалися в умовах безпосередньої міжособистісної взаємодії, де існував відносно чіткий і лінійний зв'язок між суб'єктом, який віддає наказ, та виконавцем, який його реалізує. Саме в такій парадигмі закладено класичні підходи до оцінки вини, усвідомлення протиправності наказу та можливості відмови від його виконання. Водночас у сучасних умовах цифрової війни цей зв'язок дедалі більше опосередковується складними технологічними системами, що істотно ускладнює як фактичну, так і юридичну конструкцію відповідальності. Зокрема, впровадження алгоритмічних моделей управління, використання дистанційних форм ведення бойових дій, а також розвиток автономних систем озброєння призводять до розмивання традиційних меж між прийняттям рішення та його виконанням. У таких умовах суб'єкт, який формально здійснює дію, може не мати повного уявлення про механізми, що лежать в її основі, тоді як ключові елементи рішення формуються на рівні програмного забезпечення, закладеного розробниками, або в межах складних інформаційних систем, що своєю чергою, ставить під сумнів достатність класичних критеріїв оцінки вини, зокрема категорій умислу, необережності та

усвідомлення протиправності, а також актуалізує питання про можливість адекватного застосування інституту відповідальності за виконання злочинного наказу в його традиційному вигляді. У зв'язку з цим постає об'єктивна необхідність концептуального переосмислення відповідних положень національного кримінального законодавства з урахуванням нових детермінант, серед яких ключове місце посідають алгоритмічність, дистанційність та автономність сучасних військових технологій. Йдеться не лише про технічне оновлення норм, а про глибшу трансформацію самої логіки правового регулювання, яка має враховувати багаторівневий характер прийняття рішень, залучення різних суб'єктів до формування кінцевого результату та необхідність забезпечення ефективної підзвітності в умовах технологічної складності. У цьому контексті показовою є позиція А. Кассезе та П. Гаєта, котрі наголошують, що розвиток міжнародного кримінального права історично відбувається як реакція на зміну характеру збройних конфліктів, їх масштабів та способів ведення. Науковці послідовно підкреслюють, що еволюція форм міжнародної злочинності та засобів її вчинення неминуче зумовлює необхідність адаптації як матеріально-правових, так і процесуальних механізмів відповідальності, що повною мірою кореспондує із сучасними викликами цифрової війни, де технологічні інновації випереджають усталені правові конструкції [7].

Узагальнюючи викладені вище положення, доцільно констатувати, що цифровізація сучасних збройних конфліктів призводить не лише до ускладнення, але й до якісної трансформації підходів до визначення відповідальності за виконання злочинних наказів. Якщо в межах класичної правової парадигми така відповідальність будувалася на відносно чіткій ієрархії суб'єктів та безпосередньому зв'язку між наказом і його виконанням,

то в умовах застосування цифрових, автономних та дистанційних технологій ця модель втрачає свою достатність і потребує перегляду. Натомість формується більш складна, багаторівнева конструкція відповідальності, у межах якої прийняття та реалізація рішень є результатом взаємодії людського фактору і технологічних систем.

Впровадження автономних та дистанційних засобів ведення війни об'єктивно породжує нові виклики для кримінально-правової доктрини, зокрема через розмивання чіткого визначення суб'єкта відповідальності, обмеження можливостей індивіда здійснити повноцінний усвідомлений вибір, а також істотне зростання ролі алгоритмічних і програмних рішень у формуванні кінцевого результату. За таких умов традиційні критерії оцінки вини та протиправності дій виявляються недостатніми, оскільки вони не враховують опосередкованого характеру прийняття рішень та складності сучасних технологічних процесів.

У цьому контексті забезпечення ефективного правового регулювання вимагає не фрагментарного оновлення окремих норм, а формування цілісних доктринальних підходів, здатних поєднати принцип індивідуальної кримінальної відповідальності з новими реаліями цифрової війни. Ключовим елементом такого підходу має стати нормативне та концептуальне закріплення механізмів, які гарантують збереження реального людського контролю над застосуванням сили. Саме наявність такого контролю виступає визначальною передумовою для встановлення причинно-наслідкового зв'язку між дією та її наслідками, а відтак, і для притягнення до юридичної відповідальності. Відсутність або формалізація людського контролю, навпаки, створює ризик виникнення прогалин у відповідальності, що підриває як ефективність

правового регулювання, так і саму ідею справедливості в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел:

1. Schmitt M.N., *Autonomous Weapon Systems and International Humanitarian Law: a Reply to the Critics*. Harvard Law School, 2012. 37 p.
2. Sassòli M. *International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*. Edward Elgar Publishing, 2019. 720 p.
3. Goodman R. *The Power to Kill or Capture Enemy Combatants*. *European Journal of International Law*. 2013. Vol. 24 (3). P. 819-853.
4. Seixas-Nunes A. *The Legality and Accountability of Autonomous Weapon Systems: A Humanitarian Law Perspective*. Cambridge University Press, 2022. 304 p.
5. Gross M.L. *Moral Dilemmas of Modern War: Torture, Assassination, and Blackmail in an Age of Asymmetric Conflict*. Cambridge University Press, 2010. 321 p.
6. Verdiesen I., Santoni de Sio F., Dignum V. *Accountability and Control Over Autonomous Weapon Systems: A Framework for Comprehensive Human Oversight*. *Minds and Machines*. URL: <https://doi.org/10.1007/S11023-020-09532-9>
7. Cassese A., Gaeta P. *Cassese's International Criminal Law 3rd Edition*. Oxford University Press, 2013. 472 p.

УДК: 347.9:340.12

ДОБРОЧЕСНІСТЬ СУДДІВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДОЧИНСТВА

Малех Віталій Петрович,
аспірант Львівського університету бізнесу та права
м. Львів, Україна

Незалежність судової влади є вимогою для системи правосуддя, європейським стандартом та основою правової, демократичної держави. Вказане зумовлене тим, що судді повинні бути вільними від політичного впливу чи тиску з боку будь-якої сторони та зобов'язані вирішувати справи лише на основі відповідних фактів та законів. Суттєвою, якщо не ключовою є роль суддів у підтримці незалежності судової влади, це основа для гарантування судової влади для реалізації свободи та справедливості для громади в судовій системі. Значення діяльності суддів у підтримці незалежності судової влади є невідкладною для забезпечення справедливості та істини у справі. Судді повинні мати високий рівень чесності та не зазнавати тиску з боку жодної сторони, включаючи політичну еліту, представників публічної влади чи певних груп інтересів.

Доречно погодитися з Х. Легких, котрий вказує, що «нехтування принципами незалежності та безсторонності суду мають негативні наслідки у політичній, економічній, соціально-психологічній, організаційній сферах, служать руйнуванню засад демократії та верховенства права в Україні. У свою чергу це сприяє порушенню балансу системи стримувань та противаг, що може призвести до узурпації влади, необґрунтованого розширення повноважень окремих органів державної влади чи посадових осіб. Незалежна судова влада є ключовою умовою утвердження справедливості, рівності усіх

перед законом, включно з політиками, які приймають закони. Саме тому важливо, щоб судова влада була вільною від неправомірного впливу при прийнятті ними рішень» [1, с.162].

Незалежність судової влади від втручання виконавчої та законодавчої влади широко вважається критично важливою для належного управління. Незалежність судової влади також означає, що судді повинні мати можливість вільно приймати рішення без втручання інших сторін. Правова основа для гарантування судової влади для реалізації свободи та справедливості є важливим принципом правової системи держави. Цей принцип підкреслює, що суд повинен бути вільним від політичного втручання чи тиску з боку будь-якої сторони для справедливого та об'єктивного виконання своїх обов'язків.

Науковці, що досліджують задекларовану проблематику вказують, що незалежність суддів має бути ретельно захищена. Судді повинні бути захищені від фізичних чи інших загроз, що впливають на їхні рішення. Їм також слід забезпечити достатню підготовку та ресурси, щоб забезпечити їм знання та навички для прийняття обґрунтованих рішень. У демократичній країні незалежність суддів є однією з головних основ справедливої та ефективної судової системи. Без цього суспільство не довірятиме системі правосуддя, а довіра до верховенства права буде втрачена [2, с.105]. При виконанні своїх обов'язків незалежність та чесність суду є абсолютними передумовами для забезпечення прийняття рішень на основі справедливості та юридичної істини, без впливу чи тиску з боку будь-якої сторони.

Однією з факторів забезпечення незалежності та добросовісності суддів є проведення належної процедури відбору представників суддівського корпусу. В державі, що прагне стати демократичною підкреслюємо нагальну потребу в

прозорості та підзвітності в процесі відбору суддів для зміцнення доброчесності та незалежності суду різного рівня та спеціалізації. Прозорий процес відбору дозволить громадськості зрозуміти та оцінити цей процес, тоді як підзвітність забезпечить, щоб відбір суддів ґрунтувався на об'єктивних критеріях. Громадська довіра є важливим активом системи правосуддя. Коли люди вірять, що судова влада діє незалежно та справедливо, дотримання закону зростає. І навпаки, втрата довіри може призвести до непокори та соціальної нестабільності. Тому забезпечення доброчесності та незалежності суддів є не лише внутрішньою справою судової влади, а й відповідає ширшим національним інтересам.

Експерти зазначають, що «тенденція впливати на відбір суддів з точки зору політичних інтересів ставить серйозні питання щодо доброчесності та незалежності» [3]. Отож, узагальнюючи, ми можемо констатувати, що доброчесність та незалежність – це два основні стовпи, яких повинна дотримуватися кожна судова установа, щоб забезпечити справедливість та довіру громадськості до правової системи.

Список використаних джерел:

1. Легких К.В. Незалежність і безсторонність суду у площині комплексної необхідності реалізації ідеї справедливості. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 6. С. 161-167.

2. Nurmansyah G. The Role of Judges in Maintaining Judicial Independence. *Progressive Law Review*. 2024. №6 (01). P. 104-113 <https://doi.org/10.36448/plr.v6i01.162>

3. Taufan Soedirjo A., Santiago F. Political Dynamics in the Selection of Judges of the Constitutional Court of Indonesia: A Critical Analysis of Integrity and Independence. *Journal of World Science*. 2024. №3(3). P. 428–439. <https://doi.org/10.58344/jws.v3i3.585>

УДК 342.7:004.056

ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНУ ЕРУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Марушка Мелінда Тарасівна,
студентка 3 курсу,
старший лаборант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
юридичний факультет,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Цифрові технології активно впроваджуються в наше життя і охоплюють всі сфери людської діяльності. Проте, ще раніше за цифрові технології з'явилась інформація, яка є одним з найцінніших ресурсів. Зараз цифровізація та інформація є взаємопов'язаними, в тому аспекті, що інформація потребує особливого захисту, оскільки цифрове середовище є недосконалим. Саме тут простежується необхідність дотримання етичних та правових аспектів поводження з інформацією, що забезпечує розвиток технологій та дотримання фундаментальних прав людини.

В першу чергу для повного осмислення теми необхідно звернутись до термінології і дати визначення поняттю «інформації». Відповідно до закону України «Про інформацію» інформацією вважаються будь-які відомості та дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [1, ст. 1]. Досліджуючи доктринальні підходи, інформацією є відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та у життєдіяльності окремих осіб; відомості, які є документованими або публічно оголошеними у встановленому законодавством порядку; дані, що можуть зберігатися та передаватися в будь-якій формі та вигляді [2, с.8].

Для початку аналізу етичних та правових аспектів варто виокремити сучасні методи захисту інформації. До таких належать використання багатофакторної автентифікації, криптографічних методів шифрування, біометричних даних та інших систем, функціональна спрямованість яких поширюється на виявлення та запобігання підозрілих дій в інформаційному просторі. Варто зазначити, що для ефективнішого реагування на загрози використовується штучний інтелект, оскільки вважається, що такий підхід допомагає мінімізувати ризики кібератак. Тобто впливає, що штучний інтелект відіграє важливу роль для підтримання кібербезпеки та інформаційної безпеки [3, с. 218].

В даному контексті варто зазначити, що вищевказані поняття не є тотожними. Інформаційна безпека є своєрідним станом захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави при якому запобігається нанесення шкоди, що виникає внаслідок неповноти, невчасності та невірогідності інформації, яка використовується; негативного інформаційного впливу; негативних наслідків застосування інформаційних технологій; несанкціонованого розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [4, п. 13]. Натомість кібербезпека є складовою інформаційної безпеки, стосується тільки цифрового середовища і спрямовується на захист прав людини безпосередньо під час використання кіберпростору. Інформаційна безпека сутнісно є ширшим поняттям і застосовується в різних сферах, що стосуються конфіденційності, захисту інформації та доступу до неї, а не тільки цифрового середовища [5, с. 184].

Проте, в межах даної теми більшу увагу варто приділити саме інформації у цифровому середовищі. До інформації належить відомості про фізичну особу, товар, певні події, явища, державне життя, навколишнє природне

середовище, стан довкілля, відомості про досягнення в науці, про право та інша інформація, яка може існувати як у матеріальній, так і в електронній формі, зберігатися, оброблятися та передаватися за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. У цифровому середовищі така інформація набуває особливих характеристик, зокрема швидкості поширення, масштабності охоплення та можливості багаторазового копіювання без втрати якості [1].

З визначення інформації можемо сказати, що до інформації також належать і персональні дані, які потребують більш детального захисту та обережності з їх поводженням. В тому числі, якщо персональні дані зазначаються на носіях цифрової інформації вони потребують особливої захищеності. Оскільки, цифрове середовище характеризується високим рівнем вразливості до несанкціонованого доступу, швидкістю поширення даних та складністю контролю за їх подальшим використанням. Порушення правил обробки персональних даних та поводження з ними може призвести до непоправних наслідків для особи.

Найперше, загроза полягає в тому, що цифрові дані можна легко скопіювати та поширити без відома власника. Також особисті персональні дані можуть поширюватися для ідентифікації особи та загрожувати її інтересам. Така інформація може застосовуватися для шахрайства, крадіжки особистості, доступ до банківських рахунків та інших цифрових сервісів. У випадку неправомірного використання персональних даних (наприклад, інформації про стан здоров'я, національність, політичні чи релігійні переконання) особа може зазнавати обмежень у доступі до роботи, освіти та інших соціальних благ. Тут вже розкривається етичний аспект захисту інформації.

Зокрема етичність використання персональних даних дотична до забезпечення фундаментальних прав людини, а саме право на приватне та сімейне життя, гідність, самовизначення. Власне сама етика використання таких даних порушується, в той момент коли починається обробка такої інформації та її використання третіми особами без згоди особи.

Загроза та порушення правил етичних стандартів часто спостерігається у ЗМІ. Вони можуть поширювати інформацію, яку особа бажає зберегти в таємниці, без спеціального дозволу. У засобах масової інформації також поширюються відомості, що можуть становити таємницю слідства, що потім призводить до неможливості встановлення обставин та суб'єкта кримінального правопорушення. Також в цьому контексті варто наголосити про явне порушення етики, яке полягає у визначенні особи, яка вважається підозрюваним у вчиненні кримінального правопорушення злочинцем. Це явне порушення презумпції невинуватості та наведення клевету на особи, що полягає в «заплямуванні репутації» цієї особи.

Іншим прикладом порушення етичності є використання творів авторів без належного посилання на них. Оскільки наукові статті, наукові досягнення та тексти створені іншою особою і розміщені відповідно до вимог, вважаються авторським текстом та розміщеною інформацією і неналежне цитування та присвоєння собі авторство таких творів порушує не тільки законне поводження з інформацією, але й авторське право.

Такі дії мають не тільки етичний, але й правовий характер, оскільки порушують фундаментальні права людини, гарантовані як національним законодавством, так і міжнародними актами. Поширення недостовірної або неперевіреної інформації може кваліфікуватися як посягання на честь, гідність та ділову репутацію особи. У таких випадках особа має право на судовий

захист, зокрема вимагати спростування неправдивих відомостей та відшкодування моральної шкоди.

Відповідно до чинного законодавства регламентується захист права на інформацію шляхом встановлення відповідальності за порушення, яка може бути у вигляді дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та навіть кримінальної. Зокрема випадками незаконного поводження з інформацією є:

1) використання її для діянь, що загрожують національній безпеці України, а саме для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини;

2) висловлення наклепу на певну особу;

3) висловлення оціночних суджень щодо особи, яка вважає, що такі судження та думки принижують її честь, гідність та ділову репутацію;

4) збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини;

5) розголошення інформації з обмеженим доступом, зокрема державної, комерційної або службової таємниці, без належних повноважень;

6) поширення недостовірної інформації, яка вводить в оману суспільство або завдає шкоди правам та інтересам інших осіб [1].

Також захист персональної інформації, її поширення та використання регламентується міжнародними стандартами, такими як GDPR (Загальний регламент про захист даних). Детально в цьому нормативно-правовому акті регламентується надання згоди на обробку даних, що є важливим аспектом в

контексті використання інформації, оскільки вона виступає однією з основних правових підстав для законної обробки персональних даних і гарантує, що особа усвідомлює обсяг, мету та способи використання своїх даних. Належну увагу приділено збереженню та використанню даних володільцем та контролерами, що передбачає покладення обов'язку забезпечити належний рівень технічного та організаційного захисту персональної інформації від несанкціонованого доступу, втрати, знищення або пошкодження [6].

Отже, у сучасних умовах цифровізації інформація є важливим ресурсом, який потребує підвищеного правового та етичного захисту. Її перенесення у цифровий формат має переваги у швидкості обміну та доступності, але й супроводжується низкою ризиків, пов'язаних з несанкціонованим доступом, поширенням та використанням. Особливе місце серед усіх видів інформації займають персональні дані, оскільки вони безпосередньо пов'язані з правами, свободами та гідністю людини. Ефективний захист інформації неможливий без поєднання правових механізмів та етичних принципів, завдяки дотриманню яких можна безпечно дізнаватись інформацію та розповсюджувати її. Законодавство України та міжнародні акти, зокрема GDPR, встановлюють чіткі вимоги до обробки інформації, визначають підстави відповідальності та гарантують захист прав людини. Незаконне використання інформації та неправдиве її поширення призводить до негативних наслідків як окремої особи так і суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Про інформацію: Закон України від 20.01.2026 року № 2657-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

2. Белєвцева В.В. Теоретико-правові підходи до визначення поняття «інформація» через інформаційні правовідносини. Інформація і право. 2015. № 3 (15). С. 5-10. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/272750>

3. Хавікова Ю.І. Захист інформації в електронних послугах. Кібербезпека: освіта, наука, техніка. 2024. № 1 (25). С. 215-228. URL: <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/649/512>

4. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні в 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 року № 537-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 12. Ст. 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>

5. Марушка М.Т., Геревич М.О. Право людини на кібербезпеку: сутнісні характеристики та проблеми забезпечення. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. № 6 (1). С. 183-190. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/28.pdf>

6. GDPR (General Data Protection Regulation). URL: <https://www.gdpr.org.ua/>

УДК 347.7:339.16

ТІНЬОВА ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ: ПРАВОВІ РИЗИКИ НЕФОРМАЛЬНИХ ОНЛАЙН-ПРОДАЖІВ

Маркулинець Андрій Андрійович,

доктор філософії,

юридичний факультет,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

м. Ужгород, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6883-2127>

Сучасний етап розвитку електронної комерції характеризується глибокою трансформацією традиційних моделей господарської діяльності, що проявляється не лише у стрімкому розширенні легальних форм цифрової торгівлі, але й у паралельному зростанні неформального сегмента онлайн-продажів, який функціонує поза належним державним контролем. Як обґрунтовують К. Лаудон та К. Трейвер, електронна комерція сьогодні виступає одним із ключових чинників змін у глобальній економіці, істотно впливаючи на бізнес-практики, структуру ринків та способи взаємодії між суб'єктами господарювання. Така динаміка розвитку зумовлена передусім спрощенням доступу до цифрових платформ, мінімізацією бар'єрів входу на ринок, можливістю здійснення комерційної діяльності без значних фінансових та організаційних витрат, а також відсутністю ефективних механізмів ідентифікації учасників економічних відносин у мережі Інтернет. У результаті формується специфічний сегмент електронної комерції, в якому значна частина операцій здійснюється без дотримання встановлених законодавством вимог, що створює передумови для поширення тіньових економічних практик. При цьому, як підкреслюється у наукових дослідженнях, темпи розвитку електронної комерції суттєво випереджають еволюцію правового

регулювання, що призводить до виникнення регуляторних прогалин та ускладнює забезпечення належного рівня правового порядку у даній сфері [1].

У цьому контексті тіньову електронну комерцію доцільно розглядати як специфічну форму господарської діяльності, що здійснюється із використанням цифрових платформ і технологій, однак реалізується без дотримання встановлених законодавством вимог щодо державної реєстрації суб'єктів підприємництва, оподаткування та забезпечення належного рівня захисту прав споживачів. Особливість таких відносин полягає в тому, що вони не є повністю поза межами правового регулювання, оскільки за своєю природою підпадають під дію відповідних норм, проте фактично здійснюються з відхиленням від їхніх приписів або поза ефективними механізмами державного контролю. Саме ця обставина зумовлює їхній перехід у тіньовий сектор економіки, тобто у сферу неформальної господарської діяльності, що функціонує паралельно з офіційним сектором. Так, показовою в даному випадку є позиція Ф. Шнайдера, який визначає тіньову економіку як сукупність економічних операцій, пов'язаних із виробництвом та обігом товарів та послуг, що не відображаються в офіційній економіці держави, попри те, що за своїм змістом підлягають регулюванню та оподаткуванню. Відтак тіньова електронна комерція постає не як окреме, ізольоване явище, а як складова ширшого феномену тіньової економіки, що адаптується до умов цифровізації та використовує її інструменти для функціонування поза межами формалізованих правових механізмів [2].

Окрім того, практичний вимір тіньової електронної комерції найбільш виразно проявляється у функціонуванні численних неформальних онлайн-магазинів, що діють у соціальних мережах, месенджерах та на цифрових платформах оголошень, де реалізація товарів і послуг здійснюється без

офіційної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності. Такі форми торгівлі характеризуються високим рівнем доступності та спрощеністю організації, що дозволяє будь-якій особі фактично миттєво розпочати комерційну діяльність без проходження встановлених правових процедур. Водночас ключовою особливістю зазначених відносин є відсутність належної ідентифікації продавця, що істотно ускладнює або взагалі унеможлиблює реалізацію механізмів захисту прав споживача, зокрема у випадках поставки неякісного товару, невиконання зобов'язань або виникнення спорів. У такій ситуації споживач фактично позбавлений ефективних юридичних інструментів впливу, оскільки не має можливості встановити особу продавця та звернутися до передбачених законом способів захисту. Як підкреслює Організація економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), цифрові платформи істотно розширюють можливості здійснення торгівлі, забезпечуючи зручні інструменти для взаємодії між продавцями і покупцями, однак одночасно ускладнюють контроль за дотриманням податкових та правових вимог, зокрема у сфері справляння податку на додану вартість, оскільки значна частина операцій здійснюється через суб'єктів, які не ідентифікуються належним чином. Таким чином, цифрові платформи виступають водночас і драйвером розвитку електронної комерції, і фактором, що сприяє поширенню її тіньових форм, створюючи складні виклики для сучасного правового регулювання [3].

Відмітимо, одним із найбільш суттєвих правових ризиків тіньової електронної комерції є системне порушення прав споживачів, яке проявляється у відсутності належних гарантій якості товарів і послуг, неможливості реалізації права на їх повернення чи обмін, а також у фактичній недоступності ефективних механізмів захисту порушених прав. У межах

неформальних онлайн-продажів споживач часто позбавлений можливості отримати достовірну інформацію про продавця, умови здійснення угоди, характеристики товару та порядок вирішення можливих спорів, що істотно знижує рівень його правової захищеності. Така ситуація створює дисбаланс у договірних відносинах і ставить споживача у вразливе становище, оскільки він змушений діяти в умовах правової невизначеності та відсутності гарантій належного виконання зобов'язань з боку продавця. У цьому контексті Європейська Комісія наголошує, що електронна комерція як складова сучасного внутрішнього ринку повинна забезпечувати високий рівень захисту прав споживачів незалежно від форми здійснення продажів, зокрема через механізми співпраці між національними органами контролю та забезпечення ефективного правозастосування. Водночас неформальний сегмент електронної комерції фактично випадає з-під дії зазначених гарантій, оскільки відсутність належної ідентифікації продавців та їх перебування поза офіційним правовим полем унеможливує застосування передбачених законодавством інструментів захисту, що, у свою чергу, зумовлює необхідність удосконалення механізмів правового регулювання у цій сфері. [4].

Крім зазначених ризиків для споживачів, тіньова електронна комерція створює відчутні виклики і для держави, насамперед у контексті забезпечення ефективного функціонування економіки та реалізації державної політики у сфері цифрового розвитку. Неформальні онлайн-продажі, які здійснюються поза межами офіційної реєстрації та контролю, ускладнюють формування прозорого економічного середовища, знижують результативність регуляторних механізмів та обмежують можливості держави впливати на розвиток цифрового ринку. У таких умовах виникає дисбаланс між легальним

та тіньовим сегментами, що негативно позначається на конкурентних засадах функціонування економіки та стримує її інституційний розвиток. У цьому контексті Світовий банк підкреслює, що ефективне функціонування цифрової економіки безпосередньо пов'язане з формуванням належного регуляторного середовища, розвитком сучасних інституцій та впровадженням державних стратегій, спрямованих на інтеграцію цифрових технологій у різні сфери економіки. Водночас поширення неформальних практик електронної комерції свідчить про те, що ці інституційні та регуляторні механізми ще не повною мірою адаптовані до реалій цифрового ринку, що зумовлює необхідність їх подальшого удосконалення з урахуванням специфіки онлайн-торгівлі [5].

Важливим і водночас дискусійним аспектом функціонування тіньової електронної комерції залишається також проблема правового статусу цифрових платформ, через які здійснюються неформальні онлайн-продажі. Традиційно такі платформи розглядаються як технічні посередники, що забезпечують інфраструктуру для взаємодії між продавцями і покупцями, не беручи безпосередньої участі у договірних відносинах. Однак у сучасних умовах їх роль значно ускладнюється, оскільки вони не лише надають технологічні рішення, але й фактично формують середовище, в межах якого відбувається комерційна діяльність, визначаючи правила доступу, алгоритми просування товарів, умови взаємодії сторін та механізми вирішення спорів. Така трансформація обумовлює виникнення питання щодо меж їхньої правової відповідальності за дії користувачів, зокрема у випадках здійснення неформальної або незаконної діяльності. У цьому контексті показовою є позиція Н. Срнічека, який обґрунтовує, що сучасні корпорації дедалі більше трансформуються у платформні структури, які виступають основою для функціонування інших економічних суб'єктів, забезпечуючи апаратно-

програмну інфраструктуру для здійснення діяльності. В той же час концентрація економічної влади в руках обмеженої кількості таких платформ і їх здатність визначати умови взаємодії між учасниками ринку свідчить про поступове набуття ними ознак своєрідних «приватних регуляторів», що впливають на поведінку суб'єктів електронної комерції. У зв'язку з цим традиційне розуміння платформ як нейтральних посередників потребує переосмислення, а питання їхньої відповідальності – більш чіткого нормативного врегулювання з урахуванням реального впливу на економічні процеси [6].

Не менш важливим аспектом функціонування тіньової електронної комерції є проблема належної ідентифікації її суб'єктів, оскільки специфіка цифрового середовища дозволяє здійснювати продажі в умовах анонімності або псевдонімності, що істотно ускладнює застосування правових механізмів контролю, захист прав споживачів та реалізацію регуляторної політики держави. У випадку, коли продавець фактично залишається невстановленим або його правовий статус є невизначеним, ускладнюється не лише притягнення до відповідальності за порушення договірних чи податкових обов'язків, але й загалом забезпечення прозорості цифрового ринку. У цьому контексті Конференція Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку у звіті за 2024–2025 акцентує увагу на тому, що розвиток цифрової економіки потребує належної регуляторної зрілості, наявності правових рамок для електронної комерції, захисту даних та цифрового врядування, а також ефективних інституційних механізмів, здатних забезпечити безпечне й справедливе функціонування цифрового середовища. Саме тому проблема ідентифікації учасників електронної комерції має розглядатися не як суто технічне питання, а як одна з базових передумов формування впорядкованого

цифрового ринку, в межах якого поєднуються інтереси держави, бізнесу та споживача. Відсутність такої визначеності, навпаки, створює сприятливі умови для поширення тіньових практик, посилення правової невизначеності та зниження довіри до електронної комерції як форми сучасної господарської діяльності [7].

Узагальнюючи проведений аналіз, можна дійти висновку, що тіньова електронна комерція є закономірним наслідком стрімкого розвитку цифрової економіки, за якого темпи поширення онлайн-торгівлі істотно випереджають можливості її належного правового впорядкування. Вона формується на перетині економічної доцільності, технологічної доступності цифрових платформ та недостатньої ефективності наявних механізмів державного контролю, що й зумовлює її стійке поширення в сучасних умовах. При цьому тіньова електронна комерція не перебуває повністю поза межами правового поля, оскільки відповідні відносини за своєю природою підпадають під правове регулювання, однак на практиці реалізуються з відхиленням від установлених законодавчих вимог щодо реєстрації, оподаткування, ідентифікації суб'єктів та забезпечення прав споживачів.

Водночас проведене дослідження дає підстави стверджувати, що правові ризики тіньової електронної комерції мають комплексний характер та охоплюють інтереси всіх основних учасників відповідних відносин. Для споживачів такі ризики проявляються у зниженні рівня правової захищеності, відсутності реальних гарантій якості товарів і послуг, ускладненні реалізації права на повернення чи обмін продукції, а також у фактичній недоступності ефективних механізмів захисту. Для держави поширення неформальних онлайн-продажів означає ускладнення регуляторної політики, послаблення можливостей контролю за цифровим ринком та підрив прозорості

економічного середовища. Для легального бізнесу така ситуація створює нерівні умови конкуренції, оскільки нелегалізовані продавці отримують фактичні переваги за рахунок уникнення обов'язків, які покладаються на добросовісних учасників ринку.

Окремого значення у цьому контексті набуває роль цифрових платформ, які вже не можуть розглядатися виключно як нейтральні технічні посередники. Фактично вони формують середовище електронної комерції, впливають на умови доступу до ринку, моделі взаємодії сторін та видимість товарів і послуг, а отже, об'єктивно набувають ознак суб'єктів, від яких залежить рівень прозорості та впорядкованості цифрової торгівлі. Саме тому питання ідентифікації учасників електронної комерції, меж відповідальності платформ та забезпечення підзвітності цифрового середовища мають розглядатися як ключові напрями подальшого розвитку правового регулювання.

Отже, перспективи подолання ризиків тіньової електронної комерції пов'язані не стільки з механічним посиленням заборон чи контролю, скільки з формуванням більш адаптованої до цифрової реальності моделі правового регулювання. Така модель має передбачати спрощення механізмів легалізації онлайн-продавців, удосконалення способів ідентифікації суб'єктів ринку, підвищення рівня прозорості функціонування цифрових платформ, а також зміцнення гарантій захисту прав споживачів у сфері електронної комерції. Лише за умов належного поєднання інтересів держави, бізнесу та споживача видається за можливе забезпечити збалансований розвиток цифрової економіки й мінімізувати ті ризики, які сьогодні супроводжують поширення її тіньового сегмента.

Список використаних джерел:

1. Laudon K.C., Traver C.G. E-Commerce 2020-2021: Business, Technology and Society, Global Edition. Pearson Education, 2020. 913 p.
2. Schneider F., Feld L.P. Survey on the Shadow Economy and Undeclared Work in OECD Countries. Handbook on the Shadow Economy. 2011. URL: https://ideas.repec.org/h/elg/eechap/13432_2.html
3. The Role of Digital Platforms in the Collection of VAT/GST on Online Sales. URL: https://www.oecd.org/en/publications/the-role-of-digital-platforms-in-the-collection-of-vat-gst-on-online-sales_e0e2dd2d-en.html
4. Consumer protection cooperation regulation. URL: https://commission.europa.eu/law/law-topic/consumer-protection-law/consumer-protection-cooperation-regulation_en
5. Digital Economy. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/digital/brief/digital-economy>
6. Srnicek N. Platform Capitalism. John Wiley & Sons, 2016. 120 p.
7. UNCTAD Digital Economy Report (DER) 2024–2025: 258 Indicator Matrix With Leading Country and Score. URL: <https://www.exaputra.com/2026/03/unctad-digital-economy-report-der.html>

УДК 342.734:349.2(477):355.271

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ПРАЦЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МЕЖІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Мельничук Ольга Федорівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічно-правових дисциплін
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4229-621X>

В умовах воєнного стану особливої актуальності набуває проблема забезпечення конституційних соціально-економічних прав, зокрема права на працю. Конституція України гарантує кожному право на працю, що включає можливість вільно її обирати та погоджуватися на неї [1, ч. 1 ст. 43]. Це право є основою реалізації людської гідності та соціальної стабільності держави. Навіть в умовах воєнного стану, воно має важливе значення для забезпечення стійкості та сталого розвитку України [2, с. 3215-3225]. Водночас відповідно до ст. 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану, допускаються окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [1, ст. 64], зокрема й можливе тимчасове обмеження права на працю за умови дотримання принципу пропорційності та незвуження його сутнісного змісту.

З початком повномасштабного російського вторгнення було прийнято Закон України [3], окремі норми якого звужують рівень захисту права на працю, що обумовлюється воєнною необхідністю та потребою забезпечення балансу між публічним і приватним інтересами. Це зумовлює необхідність

визначення допустимих меж такого втручання з урахуванням практики Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини.

Конституційний Суд України неодноразово розкривав зміст цього права. Зокрема, у Рішенні № 14-рп/2004 Суд зазначив, що «за своєю природою право на працю є невідчужуваним і по суті означає забезпечення саме рівних можливостей кожному для його реалізації» [4]. У Рішенні № 8-рп/2007 підкреслено, що «особливі правила та умови, засновані на специфічних вимогах до праці, не обмежують право на працю і гарантію рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності» [5].

Конституційний Суд України послідовно відстоює принцип пріоритетності прав людини. У своєму рішенні Суд виходить із того, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [6]. Ці підходи мають безпосереднє значення для оцінки законодавчих змін у сфері праці, запроваджених у період воєнного стану. Конституційне право на працю не може бути надмірно обмежене, має бути забезпечено баланс між загальним інтересом та цим фундаментальним правом. Вбачається, що Конституційний Суд України у своїй практиці послідовно дотримується принципу верховенства права.

Європейська соціальна хартія (переглянута) закріплює обов'язок держав забезпечувати ефективне здійснення права на працю і визнає «однією зі своїх найголовніших цілей і одним зі своїх найголовніших обов'язків досягнення та підтримання якомога високого і стабільного рівня зайнятості»; «ефективно захищати право працівника заробляти собі на життя професією, яку він вільно обирає» [7]. Ратифікація Європейської соціальної хартії (переглянутої) має

непересічне значення, «однак на практиці Україна поки що не демонструє суттєвого поступу у виконанні взятих на себе зобов'язань за Хартією. Вбачається, що з метою удосконалення захисту соціальних та економічних прав Україна має реалізувати низку заходів відповідно до вимог Ради Європи» [8, с. 1356].

Практика Європейського суду з прав людини встановлює критерії допустимості втручання у права людини - законність, легітимну мету та пропорційність, які кореспондують із підходами Конституційного Суду України. ЄСПЛ захищає право на працю через застосування низки статей Європейської конвенції з прав людини, зокрема ст. 6, 8, 14 та ст. 1 Протоколу №1 (захист права на заробітну плату в аспекті права на майно). Наприклад, показовими є справи: «Кечко проти України» [9], «Олександр Волков проти України» [10], «Сідабрас і Дзяутас проти Литви» [11] та ін.

Отже, право на працю, гарантоване ст. 43 Конституції України, зберігає свою дію і в умовах воєнного стану. Його обмеження є допустимим лише за умови дотримання принципів законності, пропорційності та недопустимості порушення сутнісного змісту права. Практика Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини формує чіткі стандарти недопустимості свавільного обмеження права на працю, необхідності збереження його сутнісного ядра та забезпечення балансу між публічним і приватним інтересами.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Мельничук О. Ф. Гідна праця як основа сталого розвитку України в умовах війни та повоєнного відновлення: теоретико-правові засади. *Наукові інновації та передові технології (Серія «Право»)*. 2026. Випуск №2(54). С. 3215-3225. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2\(54\)-3215-3225](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2(54)-3215-3225)
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text>
5. Рішення Конституційний Суд України від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007 (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-07#Text>
6. Рішення Конституційний Суд України від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022 (справа за конституційною скаргою щодо гарантій соціального захисту державних службовців). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#Text>
7. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
8. Мельничук О.Ф., Мельничук О.А., Павліченко І.М. Європейська соціальна хартія (переглянута) як міжнародний стандарт захисту соціальних та економічних прав в Україні. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2025. № 5(59). С. 1349-1358. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5\(59\)-1349-1358](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-1349-1358)

9. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Кечко проти України» (Заява №63134/00). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_025#Text

10. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text

11. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Сідабрас і Дзяутас проти Литви» (55480/00 and 59330/00 Sidabras and Dziautas v. Lithuania). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-23517%22%5D%7D>

УДК 340.12

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Онiщенко Наталiя Миколаiвна,
заступник директора з наукової роботи
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>

За загально визнаними у теорії права положеннями правова свідомість традиційно в структурному вимірі уявляється як а) правова ідеологія та б) правова психологія. Не претендуючи на всеосяжний перегляд сталих уявлень хочемо лише зауважити, що періоди, які визначаються стабільним станом економічного, правового, соціального, політичного розвитку, та періоди, коли держави перебувають у активного збройного протистояння, є досить відмінними за сутністю, природою та змістом. Враховуючи ці фактори хочемо ще раз зацентувати увагу на такому важливому елементі розвитку правової системи, формування та збереження державності, повоєнного відновлення тощо, як правова свідомість.

Декілька фрагментів, що стали аксіоматичними щодо розгляду цього феномену. Є зрозумілим, що право одночасно є як об'єктом реформування (тобто зазнає постійних змін), так і чинником, засобом такого реформування. Отже право повинно віддзеркалювати сучасні виклики, вимоги та потреби суспільства.

Право не можна вважати сталою категорією, воно повинно «реагувати» на нагальні сучасні потреби суспільства та відповідні виклики. Саме така «реакційність права» дозволяє державі проявлятися «соціальним арбітром».

Особливо великого значення набуває в такому контексті категорія «дієвості права»: відчуття захищеності кожним, гарантованості прав та законних інтересів, протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави. Саме реалізація відповідних очікувань від права багато в чому обумовлює «успіхи» демократичних перетворень: ефективність відповідних реформ та правових заходів значною мірою залежить від суспільної підтримки та поваги права як на індивідуальному, так і на загальному рівні [1, с. 5]. Саме в цьому полягає цінність подальшої розробки категорії «правової свідомості» як такої, що спрямована на подолання деструктивних для правової системи явищ.

Загалом, проблематика правової свідомості, її природи і функцій, її соціального «навантаження», використання в якості джерела права є, досить опрацьованою в сучасних наукових доробках.

В цьому контексті ще раз акцентуємо, що необхідно опрацьовувати належним чином задля подальшого нашого дослідження саму категорія «правова свідомість». Як відомо, вона включає в себе наступні елементи :

а) правова психологія (емоційна оцінка правових явищ, почуття, емоції, настрої, переживання, тощо).

б) правова ідеологія (правові доктрини і вчення, поняття і принципи, рівень розвитку юридичної науки в цілому).

Особливістю правової свідомості можна визначити те, що вона сприймає а потім відтворює життєві реалії крізь призму правильного, праведного, чесного, справедливого. Суб'єкти, носії правосвідомості, потребують встановлення загальнообов'язкових норм поведінки, юридичних засобів для забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини.

В структурі правової свідомості традиційно розрізняють наступні види:

1) Побутова правосвідомість – правосвідомість пересічної людини що орієнтується на свій життєвий досвід, не має юридичної освіти, орієнтується за допомогою звичайної логіки, здорового глузду, сенсу, життєвого досвіду;

2) Професійна правосвідомість – це правова свідомість юристів, що одержали юридичну освіту, яка передбачає систематизовані професійні знання, необхідні для практичного застосування.

3) Теоретико-наукова правосвідомість формується із застосуванням універсальних правових узагальнень, знань і закономірностей в соціально-правовій сфері. Характерною рисою теоретичної правової свідомості є те, що при відображенні правової дійсності активно використовується наукова методологія. Вона знаходить вияв в поняттях, термінах, ідеях, концепціях, що відображають юридичні явища на більш глибинному рівні.

Відтак, побутова правова свідомість, властива людині в її повсякденній життєдіяльності. У даному виді можна умовно виділити раціональну сфера, яка являє собою підсумки особистого, індивідуального досвіду індивіда. В цій раціональній сфері людина накопичує відповідну кількість знань про правову дійсність, що необхідно в її повсякденному житті, ця сфера – емпіричного походження. І, безумовно, в побутовій правосвідомості велику роль відіграє

саме емоційна площина, тобто психологічне ставлення до фактів юридичної дійсності, що проявляється в емоціях, психічних переживаннях, переконаннях [2, с.4-5].

Емоційна сфера характеризується значною внутрішньою неузгодженістю. Побутова свідомість має обмежений характер, що обумовлений її джерелом – особистісним досвідом, заснованим на власному сприйнятті дійсності. На жаль, досить часто суб'єктивне сприйняття або несприйняття норм права опирається саме на такий (що не завжди відповідає реальності) власний досвід.

Нарешті, професійна правосвідомість, притаманна юристам, що займаються правом на професійному рівні. Така правосвідомість формується в результаті одержання спеціальної професійної (юридичної) підготовки та застосування відповідних знань у практичній площині юриспруденції (правоохоронна діяльність, нотаріат, адвокатура тощо). Носії професійної правосвідомості, як правило, володіють не тільки спеціалізованими, конкретизованими знаннями чинного законодавства, а й відповідними навичками щодо їх застосування [3, с. 539].

Водночас, жоден дослідник правосвідомості ніколи не стверджував, що індивідуальна свідомість формується в соціальному вакуумі. У тій чи іншій мірі всі представники соціально-правової науки визнають, що люди є соціальними істотами, чиї думки та дії неминуче відображають їхню взаємодію з іншими індивідами, групами та інституціями [4, с. 351]. У цьому сенсі всі дослідження правосвідомості є і завжди були кореляційними щодо умов та викликів сьогодення.

В даному контексті, на наш погляд двохчленна традиційна структура правової свідомості не цілком відповідає її функціям в сучасних реаліях. Як

вбачається, дана структура не передбачає передумов для підвищення індексу ефективності правової системи в умовах формування нового світового порядку.

Так, пропонуємо (в дискусійному порядку), розглянути можливість виокремлення трьохчленної структури правової свідомості, а саме: правової психології, правової ідеології (традиційна структура), а також доданий елемент – правова прогностика. На наш погляд, рівня емоцій, ба навіть концепцій та ідей, є недостатнім для уявлень, які саме завдання будуть виконуватися правовою системою з урахуванням запропонованих концептуальних положень. Таким чином, важливою є передбачуваність: які саме необхідні концепції, що будуть покладені в основу подолання «аретмічного» характеру функціонування правової системи під час воєнного стану та повоєнної відбудови.

Чітке бачення на перспективу кожної галузі законодавства, функціонування правової культури, юридичної практики та юридичної освіти унеможлиблює повернення назад в результаті того, що ідеї, концепції, концептуальні положення були далекими від прорахування маршруту, «дорожньої карти», їх практичного втілення в розбудову національних правових систем та суверенної державності.

Водночас, виділення прогностичного напрямку (правової прогностики) стосується і теоретико-правового рівня правової свідомості, набуваючи першочергового значення.

Важливо розуміти, що доктрина права не може бути відірвана від реалій життя. Тому «бібліотечне» опрацювання багатьох концептуальних положень в правовій сфері не може бути відірваним від чіткого розуміння їх практичної реалізації в майбутньому.

Не відкидаючи теоретико-методологічні засади розвитку правової системи вважаємо за доцільне наголосити на важливості опрацювання їх втілення в правову реальність, тобто кожний монографічний матеріал повинен слугувати проробленому наперед практичному баченню відповідних положень.

Правосвідомість уявляється ідеологічним, соціально-психологічним фактором функціонування всієї системи правового регулювання. Таким чином, доречно аби правове моделювання/прогнозування перейшло із функціонального рівня на сутнісно-змістовний для категорії правосвідомості. Тож правова прогностика видається можливою (після доктринального осмислення та дискусійного обговорення) як виокремлений третій елемент структури правосвідомості на етапі повоєнного відновлення, як такий, що відтворює новий етап правотворчості та правореалізації.

Список використаних джерел:

1. Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. До питання про дослідження сутності інституту юридичної відповідальності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Т. 65. С. 3–9.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_65_3.
2. Оніщенко Н. М. Правова психологія в контексті сприйняття права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 8. С. 32–36.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2018_8_16.
3. Загальна теорія держави і права: підручник. За заг.ред М.В.Цвіка, О.В.Петришина. Харків: Право, 2009. С. 584.

4. Chua L. J., Engel D. M. Legal Consciousness Reconsidered. *Annual Review of Law and Social Science*. 2019. Vol. 15. P. 335–353.
URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-101518-042717>.

УДК 342.25:340.12

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ
ПРАВОВИХ РЕФОРМ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Пирога Ігор Степанович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2798-7795>

Пирога Сергій Степанович,
доктор юридичних наук, професор кафедри права,
Волинського інституту імені В'ячеслава Липинського,
ПрАТ «ВНЗ МАУП»
м. Луцьк, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7093-3207>

Ефективне функціонування місцевого самоврядування є невід'ємним атрибутом сучасної правової держави та ключовим індикатором реалізації принципу народовладдя. В умовах системних трансформацій публічної влади, зумовлених процесами децентралізації, особливого значення набуває розвиток теоретико-правової бази, що забезпечує сталість та автономність територіальних громад. Гарантії місцевого самоврядування слід розглядати як комплексну, багаторівневу систему юридичних засобів, організаційних умов та матеріально-фінансових ресурсів, спрямованих на забезпечення реальної спроможності громад самостійно вирішувати питання локального значення. Ця система базується на конституційних приписах та засадах Європейської

хартії місцевого самоврядування, що в сукупності створюють захисний імунітет муніципальної влади від неправомірних втручань з боку державних структур [1; 2].

Доктринальний аналіз дозволяє класифікувати гарантії місцевого самоврядування на декілька взаємопов'язаних підсистем. Політико-правові гарантії забезпечують демократичну легітимність муніципальних органів через вільні вибори та механізми прямої демократії, створюючи умови для безпосередньої участі населення в управлінні справами громади. Юридичні (процесуальні) гарантії виступають інструментом правового захисту компетенції органів місцевого самоврядування, надаючи їм право на судовий розгляд будь-яких спорів, що зачіпають їхні статутні повноваження. Важливу роль відіграють також економічні та фінансові гарантії, які становлять матеріальний фундамент автономії. Без належного наповнення місцевих бюджетів та права на управління комунальною власністю самоврядність втрачає свій змістовний сенс, перетворюючись на декларативну конструкцію [3].

Сучасний етап розвитку місцевого самоврядування в Україні характеризується певним когнітивним дисонансом між обсягом делегованих повноважень та реальними механізмами їхнього ресурсного забезпечення. Принцип субсидіарності, що є наріжним каменем європейської муніципальної архітектури, вимагає, щоб більшість публічних функцій виконувалася на найближчому до громадян рівні. Проте реалізація цього принципу часто наштовхується на спроби надмірної централізації під приводом уніфікації державного управління. У цьому контексті особливої ваги набуває право органів місцевого самоврядування на судовий захист. Згідно з актуальною практикою Верховного Суду, захист компетенції громад є не лише їхнім

правом, а й обов'язком перед членами територіальної громади, що підкреслює публічно-сервісну природу самоврядування [4].

Міжнародний досвід країн-членів Ради Європи свідчить, що найефективнішим засобом стримування державного втручання є інститут обов'язкових консультацій. Будь-яке рішення центральної влади, що впливає на фінансове становище чи межі юрисдикції муніципалітетів, має проходити через фільтр узгодження з представницькими асоціаціями. В Україні цей механізм потребує подальшої інституціалізації, оскільки наразі він часто має формальний характер. Забезпечення фіскальної еквівалентності – ситуації, за якої кожне нове повноваження супроводжується передачею відповідного джерела фінансування – залишається стратегічним орієнтиром для гармонізації відносин між центром та громадами [3].

З метою зміцнення інституційної стійкості територіальних громад вбачається необхідним реалізувати низку системних реформ. На конституційному рівні доцільно модернізувати статтю 145 Конституції України, запровадивши імперативну вимогу щодо проведення попередніх консультацій із асоціаціями органів місцевого самоврядування на стадії розробки законопроектів, які стосуються муніципальних ресурсів [1]. Також потребує вдосконалення стаття 71 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» у напрямі запровадження механізму превентивного зупинення дії актів виконавчої влади для їхнього судового оскарження громадами [4]. Це дозволить запобігти настанню незворотних наслідків для локальної інфраструктури в період правових конфліктів.

Критично важливою є реформа Бюджетного кодексу України шляхом встановлення прямої фінансової відповідальності держави за недофінансування делегованих повноважень. Така норма повинна дозволити

органам місцевого самоврядування у безспірному порядку стягувати з державного бюджету кошти, витрачені ними на виконання функцій, які держава не забезпечила належним ресурсом [5]. Додатково доцільним є посилення процесуальних гарантій у Кодексі адміністративного судочинства України через виокремлення спорів про компетенцію муніципальних органів у категорію справ пріоритетного розгляду [6].

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що гарантії місцевого самоврядування становлять складну та динамічну систему, яка є фундаментом муніципальної демократичної системи. Подальша еволюція цього інституту в Україні має відбуватися шляхом переходу від формального закріплення прав до створення дієвих процедур їх реалізації та судового захисту. Лише за умови синергії конституційних принципів, фінансової незалежності та оперативного правосуддя місцеве самоврядування зможе стати ефективним суб'єктом публічної влади, здатним забезпечити сталий розвиток територіальних громад та успішну інтеграцію України до європейського правового простору.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Юрид. думка, 2021. 656 с.
3. Зайцева М. Децентралізація публічної влади України в контексті євроінтеграційних процесів. *Вісник: Міжнародні відносини*. 2024. № 56(2). С. 37–40. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2022/2-56/37-40>

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

УДК 342.7:004

ПРАВО НА ЦИФРОВУ АВТОНОМІЮ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ П'ЯТОГО ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Продан Вікторія Іванівна,
доктор філософії,
старший викладач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3805-5150>

Новітній етап розвитку прав людини характеризується глибинною трансформацією їх змістовного наповнення під впливом інтенсивної цифровізації суспільних відносин, що зумовлює формування якісно нових правових категорій, які вже не вкладаються у класичну градацію поколінь прав людини. У цьому контексті концепція п'ятого покоління прав людини постає як відповідь на виклики цифрового середовища, де ключовими стають питання захисту особистості в умовах зростаючої технологічної залежності, інформаційного перевантаження та алгоритмічного впливу на поведінку людини. Як обґрунтовує К. Єнг, сучасний розвиток мережевих цифрових технологій, включаючи великі масиви даних, повсюдні обчислення та хмарні системи зберігання, сприяє формуванню нового типу соціального упорядкування – алгоритмічного регулювання, у межах якого управління поведінкою та прийняттям рішень здійснюється через безперервний збір та обробку даних у режимі реального часу. Такі системи не лише фіксують інформацію, але й здатні автоматично коригувати власні функції з метою

досягнення визначених цілей, що суттєво змінює баланс між свободою та контролем у цифровому середовищі. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема забезпечення автономії особи, адже алгоритмічні механізми можуть як підтримувати ефективність соціальних процесів, так і створювати загрози для реалізації фундаментальних прав і свобод. Саме тому формування п'ятого покоління прав людини нерозривно пов'язане з необхідністю нормативного осмислення впливу алгоритмічних систем на індивіда та розроблення нових правових гарантій, спрямованих на збереження людської автономії в умовах цифрової реальності [1].

Важливо, що одним із ключових елементів сучасних прав людини, котрі формуються в умовах цифрової трансформації суспільства, виступає право на цифрову автономію, яке відображає здатність особи самостійно визначати межі та характер своєї взаємодії з цифровими технологіями, контролювати використання власних даних та приймати усвідомлені рішення щодо участі у цифровому середовищі. Дане право виходить за межі традиційного розуміння приватності, охоплюючи ширший спектр можливостей індивіда щодо збереження контролю над власною поведінкою, інформаційною ідентичністю та цифровою присутністю. Водночас розвиток сучасних інформаційних технологій істотно ускладнює реалізацію такої автономії, оскільки цифрові платформи дедалі активніше використовують механізми збору, аналізу та прогнозування поведінкових даних користувачів. У цьому контексті Ш. Зубофф обґрунтовує існування нової форми влади – «наглядного капіталізму», в межах якої великі корпорації прагнуть не лише передбачати, але й контролювати поведінку людини, перетворюючи її на об'єкт системного моніторингу та економічної експлуатації. За таких умов цифрове середовище перестає бути нейтральним простором взаємодії, натомість трансформується

у складну систему впливу, що здатна формувати вибір, поведінкові моделі та навіть соціальні процеси. Як наслідок, оптимістичні уявлення про інтернет як простір свободи поступово поступаються усвідомленню ризиків, пов'язаних із концентрацією цифрової влади, зростанням соціальної нерівності та підривом демократичних інститутів. У зв'язку з цим право на цифрову автономію набуває принципового значення як інструмент захисту особи від надмірного втручання у її приватну сферу та як основа формування нових правових гарантій, покликаних забезпечити підпорядкування цифрових технологій принципам верховенства права та демократичного контролю [2].

Відповідно право на цифрову автономію перебуває у тісному взаємозв'язку з правом на захист персональних даних, однак за своїм змістом не зводиться виключно до нього, оскільки охоплює значно ширший спектр можливостей індивіда щодо самовизначення у цифровому середовищі. Йдеться не лише про контроль над збиранням та використанням інформації, а й про здатність особи впливати на способи цифрової взаємодії, уникати небажаного алгоритмічного впливу та зберігати реальну свободу вибору в умовах інформаційної залежності. Зокрема, відповідно до положень Загального регламенту про захист даних Європейського Союзу (Регламент Європейського Союзу 2016/679), особа наділена низкою ключових прав, серед яких право на доступ до персональних даних, їх виправлення, обмеження обробки, видалення («право на забуття»), а також право заперечувати проти автоматизованого прийняття рішень, включаючи профілювання. Водночас навіть така розгалужена система гарантій, спрямована на забезпечення контролю над персональними даними, не забезпечує повною мірою реалізацію цифрової автономії, оскільки не охоплює всіх аспектів впливу алгоритмічних систем на поведінку людини. Зокрема, у цифровому середовищі обробка

даних нерідко поєднується з механізмами прихованого впливу на вибір користувача, формуванням поведінкових моделей та рекомендаційних систем, які, залишаючись формально правомірними, можуть істотно обмежувати реальну свободу особи. Відповідно, хоча регуляторні інструменти у сфері захисту персональних даних становлять важливу складову забезпечення прав людини в цифрову епоху, вони не вичерпують змісту права на цифрову автономію, що зумовлює необхідність його подальшого нормативного осмислення та закріплення як самостійної правової категорії [3].

Особливого значення у цьому контексті набуває проблема алгоритмічного управління поведінкою, яка полягає у використанні цифрових технологій не лише для обробки інформації, але й для системного аналізу та впливу на поведінкові моделі людини. Йдеться про ситуацію, коли цифрові платформи, акумулюючи великі обсяги даних про повсякденну діяльність користувачів – їхні звички, професійну активність, інтернет-поведінку – формують надзвичайно деталізовані цифрові профілі, що дозволяють не лише передбачати, але й коригувати їхні рішення. У цьому зв'язку Ф. Паскуале підкреслює, що ключовою проблемою сучасного цифрового середовища є непрозорість алгоритмів, які функціонують як «чорні ящики», приховуючи реальні механізми прийняття рішень від користувачів і суспільства. Такі алгоритмічні системи можуть впливати на репутацію особи, визначати економічні можливості суб'єктів господарювання та навіть мати макроекономічні наслідки, залишаючись при цьому формально нейтральними та технічно обґрунтованими. Водночас їхня складність та захищеність комерційною та юридичною таємницею унеможливорює належний контроль, що створює передумови для зловживань та безвідповідальної поведінки з боку технологічних корпорацій. За таких умов особа фактично позбавляється

можливості усвідомлювати, як саме приймаються рішення, котрі впливають на її життя, що суттєво обмежує її автономію. У зв'язку з цим забезпечення права на цифрову автономію потребує не лише доступу до інформації, але й встановлення чітких вимог до прозорості, підзвітності та недискримінаційності алгоритмічних систем, що дозволить підпорядкувати їх функціонування принципам справедливості та демократичного контролю [4].

До того ж, у науковому дискурсі дедалі більшої уваги набуває положення про те, що цифрова автономія не може зводитися виключно до формальної свободи вибору, а передбачає наявність реальних, змістовних умов для її здійснення. Йдеться про забезпечення доступу до достовірної інформації, належного рівня цифрової грамотності, а також здатності особи розпізнавати й протидіяти маніпулятивним практикам, що поширюються у цифровому середовищі. У цьому контексті Л. Флоріді розробляє концепцію інформаційної етики, у межах якої цифрове середовище постає як «інфосфера» – комплексний простір, сформований інформаційно-комунікаційними технологіями, що охоплює всі сфери людського життя, включаючи працю, комунікацію, освіту, економічну діяльність та соціальні взаємодії. За такого підходу інформаційні потоки розглядаються не лише як інструмент обміну даними, але як фундаментальний чинник, що впливає на формування ідентичності особи, її світогляду та свободи волі. Водночас розвиток інформаційно-комунікаційних технологій спричиняє появу нових етичних викликів, пов'язаних із приватністю, відповідальністю, свободою вираження поглядів, цифровою нерівністю та технологічною залежністю, які потребують системного осмислення в межах нової міждисциплінарної парадигми. Саме тому забезпечення цифрової автономії передбачає не лише юридичне закріплення відповідних прав, але й створення умов для їх реальної реалізації,

включаючи розвиток інформаційної культури, підвищення рівня обізнаності користувачів та формування здатності критично оцінювати вплив цифрових технологій. Таким чином, цифрова автономія постає як складне соціально-правове явище, нерозривно пов'язане з етичними засадами функціонування інфосфери та необхідністю гармонізації взаємодії людини і технологій у сучасному суспільстві [5].

Водночас проблема нормативної ідентифікації права на цифрову автономію полягає передусім у відсутності його чіткого, системного закріплення як самостійної правової категорії у міжнародних та національних правових актах, що істотно ускладнює як теоретичне осмислення цього права, так і його практичну реалізацію. Наразі відповідні гарантії існують переважно у фрагментарному вигляді, будучи розпорошеними між нормами, що регулюють право на повагу до приватного життя, захист персональних даних та інформаційну безпеку, проте не формують цілісного правового механізму забезпечення цифрової автономії. У цьому контексті особливого значення набуває судова практика, яка фактично виконує компенсаторну функцію, поступово наповнюючи змістом окремі елементи цього права. Зокрема, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Барбулеску проти Румунії» (2017) Суд, тлумачачи положення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, акцентував на необхідності дотримання балансу між правом особи на повагу до приватного життя та інтересами роботодавця щодо контролю за використанням робочих ресурсів. Водночас Суд підкреслив, що втручання у приватну комунікацію працівника має бути пропорційним, обґрунтованим та передбачуваним, а особа повинна бути належним чином поінформована про можливість такого контролю. Таким чином, хоча зазначене рішення безпосередньо не оперує категорією цифрової

автономії, воно фактично закладає її змістовні елементи, визнаючи необхідність забезпечення контролю особи над власною комунікацією та інформаційною сферою навіть у межах професійної діяльності. Відтак судова практика Європейського суду з прав людини свідчить про поступове формування доктринальних засад цифрової автономії, водночас підтверджуючи потребу її чіткого нормативного закріплення як самостійного права в системі сучасних прав людини [6].

Крім того, принципово важливим у контексті дослідження права на цифрову автономію є його співвідношення з такими новітніми правами, як право на «цифрове забуття» та право на інформаційний спокій, які також поступово формуються у межах п'ятого покоління прав людини. Зазначені права відображають прагнення забезпечити не лише захист персональних даних, але й можливість особи контролювати власну інформаційну присутність у цифровому середовищі та обмежувати надмірний інформаційний вплив. У цьому контексті В. Майєр-Шенбергер обґрунтовує, що однією з ключових особливостей цифрової епохи є зникнення природного механізму «забування», притаманного традиційним суспільствам, внаслідок чого інформація про особу зберігається практично необмежений час і стає постійно доступною для аналізу та використання. За таких умов цифрова пам'ять набуває системного характеру, формуючи довготривалий вплив на репутацію, соціальні можливості та свободу самореалізації індивіда. Саме тому можливість контролювати процеси збереження, поширення та видалення інформації розглядається автором як необхідна передумова забезпечення автономії особи у цифровому середовищі. Водночас право на «цифрове забуття» виступає інструментом обмеження надмірної тривалості інформаційного впливу, тоді як право на інформаційний спокій спрямоване на

захист особи від постійного інформаційного навантаження та нав'язування цифрових стимулів. У сукупності зазначені права формують цілісну систему гарантій, спрямованих на збереження контролю індивіда над власною інформаційною сферою, що є невід'ємною складовою цифрової автономії як новітнього права людини [7].

В той же час реалізація права на цифрову автономію відбувається в умовах наявності комплексних та взаємопов'язаних викликів, що суттєво ускладнюють його практичне забезпечення. Передусім йдеться про економічну зацікавленість цифрових платформ у системному збиранні, аналізі та комерційному використанні даних користувачів, що становить основу сучасних бізнес-моделей цифрової економіки. У такій ситуації інформація про поведінку особи перетворюється на ключовий ресурс, а самі користувачі – на об'єкт постійного моніторингу та прогнозування, що створює структурну асиметрію між індивідом та технологічними корпораціями. Поряд із цим, додаткову перешкоду становить високий рівень технологічної складності сучасних інформаційних систем, зокрема використання алгоритмічних моделей, штучного інтелекту та автоматизованих рішень, які є непрозорими для пересічного користувача та фактично унеможливають повноцінний контроль над процесами обробки даних. У цьому контексті Дж.Е. Коен підкреслює, що сучасне інформаційне середовище формується як простір перетину економічної влади, технологічного контролю та правового регулювання, у межах якого приватні корпорації відіграють дедалі більшу роль у визначенні умов доступу до інформації та способів її використання. За таких умов традиційні правові механізми виявляються недостатніми, оскільки вони не враховують специфіки цифрових екосистем, де влада реалізується через інфраструктуру, алгоритми та архітектуру платформ. Саме тому

забезпечення права на цифрову автономію потребує формування нових, більш гнучких та комплексних підходів до правового регулювання, які б поєднували інтереси індивіда, держави та бізнесу, забезпечуючи баланс між інноваційним розвитком, економічною ефективністю та належним рівнем захисту прав людини у цифровому середовищі [8].

Отже, право на цифрову автономію сьогодні формується як новітнє й надзвичайно важливе право людини, яке відображає зміни, що відбуваються в суспільстві під впливом цифрових технологій. Воно не обмежується лише захистом персональних даних чи приватності, а стосується значно ширших можливостей людини – самостійно вирішувати, як вона взаємодіє з цифровим середовищем, контролювати інформацію про себе, формувати власну цифрову ідентичність та не піддаватися прихованому впливу алгоритмів. Фактично йдеться про право людини залишатися суб'єктом, а не об'єктом у цифровому просторі.

Разом із тим сучасне цифрове середовище створює серйозні обмеження для реалізації даної автономії. Алгоритмічний контроль, концентрація цифрової влади у великих платформах та їхня економічна зацікавленість у використанні даних призводять до того, що свобода вибору людини часто стає формальною. У таких умовах стає очевидним, що традиційних правових механізмів уже недостатньо. Потрібні нові підходи до регулювання, які враховують специфіку цифрових технологій та забезпечують реальний, а не декларативний захист прав людини. Важливу роль у цьому процесі вже відіграє судова практика та наукові підходи, які поступово формують зміст цього права, навіть попри відсутність його чіткого законодавчого закріплення. У підсумку право на цифрову автономію варто розглядати як невід'ємну складову п'ятого покоління прав людини, що відображає новий тип відносин

між людиною і технологіями, суть якого полягає в тому, що людина має не просто користуватися цифровими інструментами, а зберігати контроль над ними та над своєю участю в цифровому середовищі.

Список використаних джерел:

1. Yeung K. Algorithmic regulation: A critical interrogation. *Regulation & Governance*. 2018. Vol. 12. P. 505-523.
2. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs, 2019. 704 p.
3. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
4. Pasquale F. *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Harvard University Press, 2015. 311 p.
5. Floridi L. *The Ethics of Information*. Oxford University Press, 2013. 357 p.
6. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Bărbulescu v. Romania» on September 5, 2017 (Application № 61496/08). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177082>
7. Mayer-Schönberger V. *Delete: The Virtue of Forgetting in the Digital Age*. Princeton University Press, 2011. 272 p.
8. Cohen J.E. *Between Truth and Power: The Legal Constructions of Informational Capitalism*. Oxford University Press, 2019. 376 p.

УДК 658.7:339.9

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛОГІСТИЧНИХ ЛАНЦЮГІВ ПОСТАЧАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Продан Маріана Іванівна,
магістр історії факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
логіст
м. Ужгород, Україна

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується зростанням невизначеності, фрагментацією економічного простору та посиленням впливу дестабілізаційних факторів, що безпосередньо трансформує функціонування логістичних ланцюгів постачання, які з інструменту забезпечення ефективного руху товарів поступово перетворюються на складні адаптивні системи, чутливі до зовнішніх ризиків. Глобалізація, що тривалий час забезпечувала інтеграцію ринків та розвиток ефективних логістичних мереж, орієнтованих на мінімізацію витрат та швидкість постачання, виявила свою вразливість до системних потрясінь, зокрема геополітичних конфліктів, санкційної політики та порушення традиційних торговельних маршрутів. Водночас посилення політики протекціонізму, торговельних обмежень, макроекономічні коливання, інфляційні процеси та енергетичні кризи додатково ускладнюють організацію логістичних процесів, підвищуючи їх вартість і змушуючи суб'єктів господарювання адаптуватися до нових умов. За таких умов логістичні ланцюги постачання набувають стратегічного значення як чинник забезпечення стійкості бізнесу та економічної безпеки держав, виступаючи

складовою глобальної інфраструктури, від стабільності якої залежить безперервність економічних процесів. Останнє зумовлює необхідність переосмислення традиційних моделей логістики та переходу від орієнтації виключно на мінімізацію витрат до комплексного підходу, що поєднує ефективність, гнучкість, диверсифікацію та стійкість, у зв'язку з чим трансформація логістичних ланцюгів постачання в умовах глобальної нестабільності постає ключовим напрямом сучасних наукових досліджень та практичних управлінських рішень [1].

Зокрема, аналітичні матеріали Конференції Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку (далі – ЮНКТАД) засвідчують, що посилення торговельної невизначеності, зміни тарифної політики та зростання політичної фрагментації міжнародних ринків формують додатковий тиск на глобальні економічні процеси, істотно підвищуючи витрати суб'єктів господарювання та ускладнюючи прогнозування зовнішньоекономічної діяльності. У таких умовах підприємства змушені не лише оперативно реагувати на зміну кон'юнктури ринку, а й здійснювати глибокий перегляд структури своїх логістичних ланцюгів постачання, переорієнтовуючи їх на більш гнучкі, диверсифіковані та стійкі моделі функціонування. Останнє проявляється у зміні географії постачальників, пошуку альтернативних транспортних маршрутів, скороченні залежності від окремих регіонів, а також у впровадженні нових управлінських підходів, спрямованих на мінімізацію ризиків та забезпечення безперервності постачання. Водночас такі трансформаційні процеси свідчать про поступовий перехід від традиційної логістики, орієнтованої на ефективність, до нової парадигми, в основі якої лежить здатність системи функціонувати в умовах постійної нестабільності та зовнішніх викликів [2].

Паралельно результати досліджень Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) підтверджують, що в умовах зростаючої нестабільності традиційна модель функціонування логістичних систем, орієнтована переважно на максимізацію ефективності та мінімізацію витрат, поступово втрачає свою домінуючу роль, поступаючись місцем концепції стійкості як ключового принципу їх організації. Такий підхід передбачає переорієнтацію логістичних ланцюгів постачання на забезпечення здатності функціонувати в умовах підвищених ризиків, швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища та зберігати безперервність постачання навіть за наявності кризових явищ. У цьому контексті стійкість розглядається не лише як здатність протидіяти зовнішнім загрозам, але і як системна характеристика, що охоплює гнучкість управлінських рішень, диверсифікацію постачальників і маршрутів, розвиток альтернативних каналів постачання, а також впровадження інноваційних технологій для підвищення прозорості та керованості логістичних процесів. Відтак відбувається поступова трансформація самої логіки побудови логістичних систем – від вузько орієнтованої ефективності до комплексного поєднання ефективності, надійності та адаптивності, що відповідає сучасним викликам глобальної економіки [3].

Особливої уваги в цьому контексті заслуговує те, що глобальні логістичні ланцюги постачання поступово входять у фазу так званої «структурної нестабільності», за якої порушення у постачанні перестають бути поодинокими або ситуативними явищами і трансформуються у постійний, системний елемент сучасної економічної реальності. Така зміна характеру ризиків означає, що логістичні збої більше не можуть розглядатися як тимчасові відхилення, які підлягають швидкому усуненню, а повинні

сприйматися як передбачуваний і невід’ємний фактор функціонування глобальних ринків. У таких умовах істотно змінюється також підхід до управління логістикою, де замість реактивних рішень, спрямованих на ліквідацію наслідків окремих кризових ситуацій, актуалізується потреба у формуванні проактивних стратегій, орієнтованих на попередження ризиків, їх системне врахування та інтеграцію механізмів адаптації у саму архітектуру логістичних ланцюгів. Наведене, своєю чергою, обумовлює необхідність глибокої перебудови традиційних логістичних моделей, що передбачає підвищення рівня їх гнучкості, диверсифікації, цифрової керованості та здатності до самовідновлення. Відтак трансформація логістичних ланцюгів постачання набуває не епізодичного, а системного характеру, відображаючи загальну тенденцію переходу світової економіки до нової парадигми функціонування в умовах постійної нестабільності [4].

В рамках досліджуваного питання важливо також підкреслити, що логістичні ланцюги постачання є складними мережевими системами, в яких тісна взаємозалежність учасників і процесів зумовлює підвищену вразливість до зовнішніх чинників. Наведене підтверджується також дослідженням М.Л. Елліотта та М.О. Джексона, у якому доведено, що порушення у виробництві окремих товарів здатні поширюватися на інші товари та кінцевих споживачів залежно від їхнього місця у виробничій мережі та її структури. Зокрема, автори обґрунтовують, що короткостроковий ефект таких збоїв може бути значно масштабнішим за довгостроковий, оскільки охоплює всі кінцеві товари, пов’язані з порушеним елементом ланцюга, тоді як у довгостроковій перспективі вплив визначається переважно вартістю самого порушеного ресурсу. Водночас підкреслюється, що зростання складності логістичних та виробничих мереж підвищує їхню крихкість, збільшуючи як ймовірність

виникнення порушень, так і масштаб їхніх наслідків, тоді як зниження транспортних витрат, сприяючи спеціалізації, одночасно посилює ефект таких збоїв у разі їх виникнення. Відповідно, навіть локальні порушення можуть мати системний характер і поширюватися на глобальному рівні за принципом «ланцюгової реакції», що зумовлює необхідність переосмислення підходів до забезпечення стійкості логістичних ланцюгів постачання [5].

Логічним продовженням зазначених трансформаційних процесів є вплив геополітичної нестабільності як одного з ключових факторів перебудови логістичних ланцюгів постачання, що підтверджується аналітичними матеріалами ЮНКТАД. Зокрема, у звітах підкреслюється, що сучасний глобальний розвиток відбувається в умовах уповільнення економічного зростання, посилення боргового навантаження, скорочення інвестиційних потоків, ескалації конфліктів та кліматичних криз, які непропорційно впливають на країни, що розвиваються. У цьому контексті особливу роль відіграють порушення у функціонуванні ключових морських транспортних коридорів – зокрема Чорноморського регіону, Червоного моря та Панамського каналу, які створюють суттєві ризики для продовольчої безпеки та посилюють крихкість глобальних ланцюгів постачання. Водночас загострення конкуренції у сфері міжнародної торгівлі та її дедалі більш конфліктний характер свідчать про ризики подальшої фрагментації світових ринків, навіть попри збереження загальної динаміки зростання торгівлі, зокрема у сфері послуг. У зв'язку з цим підприємства змушені адаптувати логістичні моделі до нових умов, враховуючи зміну торговельних маршрутів, зростання витрат на транспортування та необхідність забезпечення стійкості постачання. Відтак, геополітичні чинники виступають не лише каталізатором окремих збоїв, але й визначають системний характер трансформації

логістичних ланцюгів постачання, зумовлюючи їх переорієнтацію на гнучкість, диверсифікацію та підвищену адаптивність до глобальних викликів. [6].

Водночас логічним продовженням окреслених процесів є посилення ролі політики протекціонізму та загальне ускладнення регуляторного середовища міжнародної торгівлі, що дедалі активніше формується під впливом геополітичної фрагментації, сповільнення економічного зростання, цифрових і «зелених» трансформацій, а також посилення національних регуляторних вимог. Як зосереджується у звітних актах ЮНКТАД, саме сукупність цих чинників у 2026 році визначає нову конфігурацію глобальної торгівлі, впливаючи на напрямки торговельних потоків, інвестиційні рішення та структуру глобальних ланцюгів створення вартості. Зокрема, зростання тарифного навантаження, яке у 2025 році суттєво посилилося, особливо у сфері промислового виробництва, супроводжується частими змінами торговельної політики, що підвищує рівень невизначеності, стримує інвестиції та безпосередньо порушує стабільність логістичних ланцюгів постачання. Додатково ситуацію ускладнює зростання кількості дискримінаційних торговельних заходів та технічних регуляторних вимог, які вже охоплюють значну частину світової торгівлі, підвищуючи витрати на дотримання стандартів, особливо для менш диверсифікованих економік. У таких умовах підприємства змушені не лише переглядати географію постачальників і переміщувати виробництво ближче до ключових ринків (так звані практики «наближення виробництва» та «переорієнтації на партнерські країни»), але й формувати нові моделі логістики, орієнтовані на диверсифікацію, зниження залежності від окремих ринків та підвищення стійкості до зовнішніх шоків. Відтак економічна доцільність перестає бути єдиним критерієм організації

постачання, поступаючись місцем комплексному підходу, що поєднує ефективність, безпеку та надійність функціонування логістичних систем у довгостроковій перспективі [7].

Варто також відмітити, що спроби повної локалізації виробництва, тобто перенесення виробничих потужностей у межі однієї країни, не завжди є ефективною відповіддю на сучасні виклики, позаяк такі можуть призводити до звуження міжнародної торгівлі, зниження рівня спеціалізації та втрати економічної ефективності. Як засвідчують аналітичні підходи ОЕСР, сучасна світова економіка значною мірою функціонує на основі глобальних ланцюгів створення вартості, які забезпечують близько 70 % міжнародної торгівлі, оскільки послуги, сировина, комплектуючі та проміжні товари багаторазово перетинають державні кордони в процесі виробництва. У зв'язку з цим повна відмова від таких мережевих взаємозв'язків не лише ускладнює доступ до ресурсів і ринків, але й знижує конкурентоспроможність економік. Натомість у сучасних умовах ключовим підходом до забезпечення стійкості логістичних ланцюгів постачання визнається не ізоляція, а диверсифікація постачальників, розвиток міжнародної кооперації та формування багаторівневих логістичних систем, здатних гнучко реагувати на зміни зовнішнього середовища. Зростання складності глобальних виробничих та логістичних мереж, у свою чергу, зумовлює необхідність переходу до комплексного управління ланцюгами постачання, яке охоплює всі етапи руху товарів і передбачає баланс між ефективністю, стійкістю та екологічною відповідальністю. Таким чином, трансформація логістичних систем відбувається у напрямі поглиблення взаємозалежності та одночасного підвищення їх адаптивності, що відповідає сучасним тенденціям розвитку глобальної економіки [8].

Разом із тим, у сучасних умовах підприємства дедалі частіше вдаються до стратегій диверсифікації постачальників і транспортних маршрутів як ключового інструменту зниження залежності від окремих регіонів та мінімізації ризиків перебоїв у постачанні, що є закономірною реакцією на системні збої у глобальних логістичних мережах. Як підкреслюють К.О. Панья та П. Маренді, сучасний стан глобальних ланцюгів постачання формується під впливом комплексу чинників, серед яких геополітична напруженість, кліматичні зміни, технологічний розвиток та наслідки пандемії, що зумовлюють необхідність перегляду традиційних моделей логістики та адаптації експортних стратегій. У цьому контексті диверсифікація постачання доповнюється створенням альтернативних каналів доставки, оптимізацією транспортних мереж, формуванням стратегічних партнерств та впровадженням гнучких логістичних структур, здатних реагувати на зміну зовнішніх умов. Водночас особливого значення набуває інтеграція цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, блокчейну та інтернету речей, які забезпечують підвищення прозорості, автоматизації та ефективності управлінських рішень у сфері логістики. Автори також підкреслюють, що пандемія коронавірусної хвороби виявила критичну залежність від окремих джерел постачання та обмеженість резервних потужностей, що прискорило перехід до більш стійких, регіонально орієнтованих та гнучких логістичних систем. Відтак, сучасні підприємства формують комплексні, адаптивні моделі постачання, які поєднують диверсифікацію, цифровізацію та стратегічне планування безперервності діяльності, що дозволяє забезпечити стабільність функціонування в умовах високої турбулентності глобального економічного середовища [9].

Суттєвим продовженням зазначених трансформаційних процесів є зростання ролі екологічного чинника, який дедалі більше визначає логіку функціонування глобальних логістичних систем. Як засвідчується ЮНКТАД, сучасні логістичні ланцюги постачання перебувають під одночасним впливом геополітичної нестабільності, кліматичних змін та наслідків пандемії, що актуалізує необхідність їх переходу до більш стійких і екологічно орієнтованих моделей розвитку. Зокрема, зростання тривалості транспортних перевезень унаслідок порушення традиційних маршрутів призводить до збільшення викидів парникових газів, що посилює екологічний тиск і підкреслює необхідність декарбонізації глобального судноплавства. У цьому контексті особлива увага приділяється впровадженню низьковуглецевих та безвуглецевих видів палива, розвитку енергоефективних логістичних рішень та модернізації портової інфраструктури як ключових елементів трансформації транспортно-логістичних систем. Водночас порти розглядаються не лише як інфраструктурні вузли, але й як інтеграційні центри, що забезпечують взаємодію між різними учасниками ланцюгів постачання та сприяють впровадженню сталих практик. Окремо наголошується на необхідності розвитку мультимодальних перевезень, оптимізації логістичних процесів та формування сталих ланцюгів створення вартості з метою досягнення глобальних кліматичних цілей, зокрема обмеження зростання температури на рівні 1,5 °C. Крім того, важливим напрямом підвищення стійкості логістичних систем визначено впровадження цифрових рішень, зокрема механізмів відстеження на основі технології розподіленого реєстру та автоматизованих митних систем, що забезпечують прозорість, ефективність і зниження операційних ризиків. Таким чином, забезпечення сталості екологічної політики логістики виступає не ізольованим трендом, а

комплексною складовою трансформації глобальних ланцюгів постачання, що поєднує вимоги сталого розвитку, технологічні інновації та підвищення їхньої стійкості до сучасних викликів [10].

Узагальнюючи окреслені тенденції, доцільно констатувати, що в умовах глобальної нестабільності відбувається суттєва трансформація підходів до управління логістичними процесами, яка виходить за межі традиційної орієнтації на мінімізацію витрат і передбачає перехід до стратегічного управління ризиками. Така зміна парадигми зумовлена зростанням частоти та масштабності порушень у глобальних ланцюгах постачання, що вимагає від суб'єктів господарювання не лише підвищення операційної ефективності, але й забезпечення здатності системно реагувати на зовнішні виклики. У цьому контексті логістичні ланцюги постачання дедалі більше розглядаються як невід'ємний елемент корпоративної безпеки, оскільки їх стабільність безпосередньо впливає на безперервність виробничих процесів, виконання контрактних зобов'язань та збереження ринкових позицій. Водночас ефективне управління логістикою стає важливим чинником конкурентоспроможності підприємств, адже здатність швидко адаптуватися до змін, диверсифікувати постачання та мінімізувати ризики забезпечує стратегічні переваги у динамічному економічному середовищі. Відтак сучасні логістичні системи трансформуються у комплексні управлінські інструменти, що поєднують економічну доцільність із вимогами безпеки, стійкості та довгострокової ефективності функціонування [11].

Подальший розвиток зазначених підходів зумовлює і переосмислення пріоритетів у формуванні логістичних систем, що відображає глибші зміни у функціонуванні глобальної економіки. Якщо раніше домінуючим орієнтиром виступала мінімізація витрат як основа підвищення ефективності, то в

сучасних умовах цей підхід виявляється недостатнім для забезпечення стабільності діяльності. Натомість формується нова система пріоритетів, у межах якої ключового значення набуває досягнення збалансованості між ефективністю, гнучкістю та стійкістю логістичних процесів. Такий підхід передбачає відмову від надмірної концентрації ресурсів і залежності від окремих постачальників чи маршрутів на користь диверсифікованих, адаптивних і багаторівневих логістичних рішень. Водночас гнучкість логістичних систем забезпечує здатність оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища, тоді як стійкість дозволяє зберігати їх функціональність у разі виникнення кризових ситуацій. У сукупності наведене формує нову логіку управління логістикою, орієнтовану не лише на досягнення короткострокової економічної вигоди, але й на забезпечення довгострокової стабільності та конкурентоспроможності в умовах постійної глобальної турбулентності [12].

У цьому контексті подальшого переосмислення логістичних підходів відбувається формування нових концепцій організації ланцюгів постачання, що відображають прагнення держав і бізнесу поєднати економічну ефективність із підвищенням рівня безпеки та керованості. Як зазначають у своєму дослідженні Л. Карбевська, Л. Сюй, З. Дай, С. Аль-Махрі та А. Брінтруп, посилення геополітичної напруженості, очікування нових тарифних обмежень, наслідки пандемії коронавірусної хвороби та війни в Україні актуалізували питання економічної автономії та стійкості ланцюгів постачання, що зумовило активізацію державної політики у сфері торгівлі. У відповідь на ці виклики поширення набувають такі підходи, як «країна плюс один» (Country Plus One), «партнерське розміщення виробництва» (friendshoring) та «наближення виробництва» (nearshoring), які передбачають

диверсифікацію виробничих і логістичних зв'язків шляхом перенесення виробництва до більш стабільних або політично близьких партнерів. Водночас результати дослідження свідчать, що вплив цих стратегій є неоднозначним, зокрема, «партнерське розміщення виробництва» може, всупереч очікуванням, посилювати глобалізацію за рахунок розширення кількості зв'язків між країнами-партнерами, що потенційно збільшує транзакційні витрати, тоді як стратегія «країна плюс один» сприяє зростанню щільності мереж через формування дублюючих зв'язків. Натомість політика повної локалізації створює додаткові труднощі в окремих галузях, зокрема у сфері виробництва електротранспортних засобів, через обмежену заміненість окремих компонентів. Таким чином, сучасні концепції трансформації логістичних ланцюгів постачання відображають прагнення до підвищення їхньої стійкості через диверсифікацію та перерозподіл виробничих зв'язків, водночас демонструючи складний та багатовимірний характер впливу таких стратегій на структуру глобальної економіки [13].

Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що глобальна нестабільність зумовлює глибоку трансформацію логістичних ланцюгів постачання, які еволюціонують від відносно ефективних, проте вразливих систем до більш гнучких, адаптивних і стійких структур, здатних функціонувати в умовах постійних зовнішніх викликів. Визначальними драйверами таких змін виступають геополітичні конфлікти, зростання торговельної невизначеності, інтенсивна цифровізація та посилення екологічних вимог, які у своїй сукупності істотно впливають на конфігурацію глобальних потоків товарів та логіку їх організації. Сукупність таких умов зумовлює поступовий відхід сучасних логістичних моделей від вузької орієнтації на мінімізацію витрат, трансформуючись у багатофакторні системи

управління, що інтегрують оцінку ризиків, забезпечення безпеки та орієнтацію на довгострокову стабільність. Найбільш ефективними напрямками такої трансформації виступають диверсифікація джерел постачання і транспортних маршрутів, впровадження цифрових технологій, розвиток міжнародної кооперації та формування гнучких управлінських моделей, здатних оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища. Відтак перспективи розвитку логістичних ланцюгів постачання пов'язані з утвердженням нової парадигми – стійкої логістики, яка передбачає досягнення балансу між ефективністю, безпекою та адаптивністю як базових умов їх функціонування в умовах динамічної та непередбачуваної глобальної економіки.

Список використаних джерел:

1. Global trade in 2025: Resilience under pressure. URL: <https://unctad.org/news/global-trade-2025-resilience-under-pressure>
2. Global Trade Update (September 2025): Trade policy uncertainty looms over global markets. URL: <https://unctad.org/publication/global-trade-update-september-2025-trade-policy-uncertainty-looms-over-global-markets>
3. OECD Supply Chain Resilience Review. Navigating Risks. 2025. 184 p.
4. Global Supply Chains Enter Era of Structural Volatility, World Economic Forum Report Finds. URL: <https://www.weforum.org/press/2026/01/global-supply-chains-enter-era-of-structural-volatility-world-economic-forum-report-finds/>
5. Matthew L. Elliott, Matthew O. Jackson. Supply Chain Disruptions, the Structure of Production Networks, and the Impact of Globalization. 2025. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2511.03660>

6. United Nations Conference on Trade and Development. Annual Report 2024. Forward together. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/osg2025d2_en.pdf
7. Global Trade Update (January 2026): Top trends redefining global trade in 2026. URL: <https://unctad.org/publication/global-trade-update-january-2026-top-trends-redefining-global-trade-2026>
8. Global value and supply chains. URL: <https://www.oecd.org/en/topics/policy-issues/global-value-and-supply-chains.html>
9. Panya K.O., Marendi P. Global supply chain disruptions and shifts in export strategies of logistic firms. *Reviewed Journal International of Business Management*. Vol. 6 (1). P. 758 – 777.
10. UN Global Supply Chain Forum calls for resilience amid world trade disruptions. URL: <https://unctad.org/press-material/un-global-supply-chain-forum-calls-resilience-amid-world-trade-disruptions>
11. 2026's supply chain challenge: Confronting complexity and disruption in global trade. URL: <https://tax.thomsonreuters.com/blog/2026s-supply-chain-challenge-confronting-complexity-and-disruption-in-global-trade-tri>
12. Beyond Cost: Country Readiness for the Future of Manufacturing and Supply Chains. White paper december 2024. URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_Beyond_Cost_2024.pdf
13. Karbevaska L., Xu L., Dai Z., AlMahri S., Brintrup A. Structural Consequences of Policy-Based Interventions on the Global Supply Chain Network. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2604.11479>

УДК 342.7:336.1

ВІДНОСИНИ МІЖ ПРАВАМИ ТА РЕСУРСАМИ ЯК КРИТЕРІЙ ОБҐРУНТОВАНОСТІ ФІНАНСОВИХ РІШЕНЬ

Санакоєв Дмитро Тамерланович,
аспірант кафедри конституційного права
і порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8302-0928>

Відносини між правами та державними ресурсами мають формуватися на основі міркувань щодо мінімального змісту прав, ступеня свободи, з якою політичні сили можуть визначати бюджетні пріоритети, та обмежень цих повноважень. Досягнення мети не передбачає обмеження форм участі громадян у фіскальних та/або бюджетних рішеннях (наприклад, плебісцит, народна ініціатива чи референдум).

Метою роботи є аналіз наявних критеріїв розподілу державних ресурсів, його відповідність досягнутому рівню забезпечення прав громадян та можливостями економіки.

Нормативною базою дослідження стали документи ООН, ЄС, Конституція України. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання. Системний метод дозволяє комплексно вивчати принципи, критерії реалізації прав: прозорість, доступність, ефективність. Метод порівняльного аналізу висвітлює специфіку правового регулювання конституційних прав громадян в Україні та країнах ЄС.

Зосереджуючись на «мінімальному обсязі» прав і на обов'язку поступово рухатися до їх повного забезпечення, уряд України навіть не

передбачає аналіз обґрунтованості фінансових рішень. Це дозволяє встановлювати такі мінімальні норми, які істотно занижені у порівнянні з можливостями економіки. Так, бюджетом України встановлюється прожитковий мінімум, який включає лише набір продуктів харчування у межах встановлених норм і 15% на оплату комунальних послуг [1]. Причому встановлений мінімум ніяк не визначається спроможністю економіки. У цьому випадку норми прав людини і зміст політики не відповідають критеріям – наявність, доступність, прийнятність, адаптованість і якість, а процеси політики не узгоджуються з принципами – участі, прозорості та підзвітності [2].

Базові принципи системи оподаткування України є дуже наочним прикладом прямого і непрямого порушення прав людини. Віддаючи перевагу непрямому оподаткуванню, Податковий кодекс України порушує права практично половини населення на гідний рівень життя. Україна – єдина країна у світі серед розвинутих країн, яка застосовує єдину ставку оподаткування доходів фізичних осіб, що прямо порушує права переважної більшості населення та основний принцип оподаткування на основі платоспроможності платника. Спосіб справляння, база і ставка рентної плати прямо порушують право власності українського народу на природні ресурси. Звичайні (вільні) ціни і фіксовані зарплати порушують права усіх громадян, які через специфіку своєї праці не можуть одержувати тіньові доходи. Ринкові ціни за відсутності конкурентного ринкового середовища також порушують законні права більшості громадян України.

З іншого боку, Податковий кодекс України створює необмежені можливості для ухилення від сплати податків і одержання незаконного відшкодування з бюджету. А недавно одна парламентська фракція

запропонувала замінити податок на прибуток податком на виведений капітал, обґрунтовуючи свій законопроект тим, що неможливо правильно розрахувати податок на прибуток, і як наслідок – 95% великих підприємств його узагалі не сплачують [3].

У результаті порівняльного аналізу тексту Конституції України та фіскальних заходів Уряду можна отримати деякі уроки, які можуть бути корисними для просування порядку денного фіскальної справедливості на внутрішньому рівні.

1. Недостатньо включати соціальні права в основні хартії, якщо в них відсутні достатні та адекватні методи гарантування. Включення соціально-економічних прав до Конституцій України було недостатнім, щоб сприяти інклюзивній економічній політиці, спрямованій на зменшення нерівності. Частково це було пов'язано з тим, що включення соціальних прав не супроводжувалося адекватними техніками гарантій та політичними інструментами участі громадян.

2. Поєднання процедур прийняття рішень з фіскальних питань, які зосереджені в органах виконавчої влади, є непрозорими та не сприяють участі. Незважаючи на те, що Конституція закріплювала ідеал «немає оподаткування без представництва», її основною метою було забезпечити надійні гарантії захисту приватної власності та обмежити політичну участь громади в економічних рішеннях. Дійсно, немає інститутів, які гарантували б представництво та/або участь різних груп, які складають соціальну державу, у таких питаннях. На практиці органи виконавчої влади зосереджують сильні повноваження щодо прийняття рішень у фіскальних і бюджетних питаннях. У багатьох випадках, окрім принципу правового резервування, важливі аспекти фіскальних питань вирішуються президентськими рішеннями через

регулятивні укази або через закони, виняткова законодавча ініціатива яких належить виконавчій владі.

Крім того, законодавча гілка влади, як правило, виконує свої функції без участі громади, не пропонуючи запитів на обговорення, таких як громадські слухання чи запити експертів для інформування громадських дебатів, а також у контексті, коли публічна фінансова інформація є недостатньою або недоступною для громадян.

Це означає, що проекти податкової реформи розглядаються в законодавчій гілці влади та обговорюються за закритими дверима або що деякі важливі «деталі» пізніше визначаються нормативно (оцінка податків, пропорційні ставки, перерозподіл статей бюджету тощо). Ця непрозорість також присутня в рішеннях, пов'язаних з державним боргом, який, як правило, значною мірою залежить від дискреційних повноважень органів виконавчої влади, які діють на основі своїх власних конституційних або делегованих законодавчих повноважень, як щодо укладення боргових зобов'язань, так і щодо їх перегляду, а також щодо вирішення усіх фінансових аспектів боргу (умови його отримання, використання та розподіл ресурсів, форми погашення, сума відсотків, запити на списання або перегляд).

У Конституції України, на жаль, немає жодних конкретних нормативів щодо розподілу ВВП, що автоматично означає відсутність гарантій забезпечення прав навіть на мінімальному рівні.

У роботі з'ясовано, що норми прав людини і зміст політики не відповідають критеріям – наявність, доступність, прийнятність, адаптованість і якість, а процеси політики не узгоджуються з принципами – участі, прозорості та підзвітності. Розподіл державних ресурсів не відповідає

можливостям економіки та основній меті функціонування держави – забезпечення економічних і соціальних прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Пирога І. С. Особливості формування соціальних стандартів України. *Конституційно-правові академічні студії*. 2018. №1. С. 30–37.
2. De Falco, R. (2020) ‘Human Rights, Fiscal Policy and Economic Pluralism: Building Inclusive Recovery after COVID-19’, *Peace Human Rights Governance*, 4(2), 215–246. URL: <https://phrg.padovauniversitypress.it/system/files/papers/PHRG-2020-2-3.pdf>
3. Пирога С. С., Пирога І. С. Податок на виведений капітал чи амністія тіньових доходів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 3. С. 85–99. URL: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-3-85>

УДК 342.7:004:340.13

ПРАВО НА ОФЛАЙН ТА ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЙНИЙ СПОКІЙ: ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Фізер Вікторія Михайлівна,
студентка 2 курсу спеціальності D8 «Право»
Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна

Стрімка цифровізація суспільних відносин, зумовлена масовим використанням інформаційних технологій та платформ для дистанційної роботи, спричинила докорінні зміни в організації праці й відпочинку. У нинішніх реаліях межа між професійною діяльністю та приватним життям дедалі стає більш розмитою, а режим постійної онлайн-присутності перетворюється на соціальну норму або навіть негласний професійний обов'язок. Така ситуація актуалізує потребу в правових механізмах захисту особи від надмірного інформаційного навантаження та цифрового втручання в особистий простір.

У сучасній юридичній науці ці виклики розглядаються через призму двох концепцій: права на відключення (права на офлайн) та права на інформаційну тишу (права на інформаційний спокій). Їх конституційно-правовою основою в Україні є насамперед ст. 32 Конституції України, що закріплює право на недоторканність особистого і сімейного життя та ст. 45 Конституції України, у якій йдеться про те, що кожна працююча людина має право на відпочинок [1, с. 12-17].

Право на відключення (the right to disconnect) – це сучасна правова концепція, яка гарантує працівникові можливість залишатися офлайн і не виконувати робочі завдання поза межами встановленого робочого часу. Воно

передбачає право ігнорувати дзвінки, електронні листи та повідомлення в месенджерах під час відпочинку, вихідних, свят або відпусток без побоювань зазнати дисциплінарних стягнень чи інших негативних наслідків. На міжнародному рівні, зокрема в ЄС, це право розглядається як фундаментальний інструмент охорони праці, спрямований на захист психічного здоров'я, запобігання професійному вигоранню та забезпечення кордонів між роботою та особистим життям.

Право на відключення вперше було згадане у рішенні Палати з трудових спорів Верховного Суду Франції в 2001 р. Вже 2004 р. Верховний Суд підтвердив свої висновки в іншому рішенні: «той факт, що працівник не був доступний по телефону в неробочий час, не може розглядатися як порушення трудової дисципліни» [2, с. 193]. Це право наразі активно впроваджується в національне законодавство багатьох країн. Франція та Італія законодавчо впровадили право на відключення у 2017 році, Іспанія та Бельгія – у 2018-му, а Ірландія та Португалія – у 2021-му. На фоні цього досвіду Європарламент у січні 2021 року закликав Європейську комісію розробити проєкт закону, який закріплював би право на відключення як одне із фундаментальних прав працівників [3, с. 24-25]. Окрім того, ці права перебувають у центрі уваги міжнародних інституцій, зокрема Міжнародної організації праці та Ради Європи, що свідчить про їхнє визнання як важливих елементів системи захисту прав людини в цифрову епоху.

Європейський інститут права (ELI) з цього приводу підготував «Guiding Principles on Implementing Workers' Right to Disconnect», що встановлює керівні принципи щодо реалізації права на відключення. Вони поширюються на всіх роботодавців та на всіх працівників, включаючи управлінський персонал, як у приватному, так і в державному секторах. Реалізація права

вимагає від роботодавців превентивних дій для викорінення культури «постійної включеності» (always-on culture). Окремо наголошується, що обов'язок працівника «перепідключитися» (вийти на зв'язок) у позаробочий час може виникати лише у виняткових, екстрених ситуаціях, причому будь-яка така активність має бути належним чином компенсована [4].

Даний документ встановлює необхідність жорсткої заборони на будь-які негативні наслідки для працівника за використання права на відключення. Роботодавцям забороняється застосовувати дисциплінарні стягнення, погіршувати умови праці або створювати перешкоди для кар'єрного зростання. Роботодавці також зобов'язані інформувати працівників про їхнє право на відключення та про те, як воно діє на конкретному робочому місці. Для забезпечення дієвості цих норм передбачається механізм моніторингу та захисту прав працівників. Вони повинні мати доступ до швидкого судового або адміністративного захисту у разі порушення їхнього права на інформаційний спокій. Водночас будь-який нагляд чи моніторинг робочого часу з боку роботодавця має бути пропорційним і відповідати нормам Загального регламенту про захист даних (GDPR) [4].

Станом на сьогодні в Україні це право законодавчо закріплене лише для дистанційних працівників, відповідно до ст. 60-2 Кодексу законів про працю України, і має здебільшого декларативний характер. Зазначається, що дане право стосується лише працівників, які виконують роботу дистанційно, оскільки: «працівнику, який виконує дистанційну роботу, гарантується період вільного часу для відпочинку (період відключення), під час якого працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з власником або уповноваженим ним органом і це не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни. Період вільного часу для

відпочинку (період відключення) визначається у трудовому договорі про дистанційну роботу» [5]. Сучасні правознавці, д.ю.н. Вакарюк Л.В. та д.ю.н. Гетьманцева Н.Д. стверджують, що законодавець має розширити коло осіб, які підпадають під дію цього права, а також створити дієвий механізм реалізації вищезгаданого права на практиці [3, с. 24-25].

У контексті системи особистих немайнових прав, закріплених у чинному Цивільному кодексі (далі – ЦК) України, право на офлайн найбільш органічно вписується в групу прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, поряд з правом на охорону здоров'я (стаття 283 ЦК України) та правом на особисте життя та його таємницю (стаття 301 ЦК України) [6]. Зокрема, право на відключення розглядається як реалізація статті 24 Загальної декларації прав людини, в якій проголошується, що: «Кожна людина має право на відпочинок та дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку» [7].

Право на інформаційну тишу (right to informational peace) є ширшою за змістом категорією порівняно з правом на офлайн. Воно охоплює не лише трудові відносини, але й загальну сферу приватного життя особи, її право бути захищеною від небажаного інформаційного впливу, нав'язливих комерційних повідомлень, спаму та постійного цифрового навантаження. Правова природа вищезгаданого права ближча до категорії особистих немайнових прав у їх класичному розумінні. Воно пов'язане з правом на приватність, правом на захист персональних даних, правом на інформаційне самовизначення (інформаційну автономію особи) та правом на свободу від маніпулятивного інформаційного впливу. В широкому сенсі це право можна визначити як гарантоване нормами суб'єктивне право фізичної особи на захист від будь-

яких небажаних форм інформаційного впливу без її вільної та усвідомленої згоди.

У системі цифрових прав право на інформаційну тишу корелює з низкою документів міжнародного рівня, зокрема зі ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1973 року, що закріплює неможливість свавільного чи незаконного втручання в особисте та сімейне життя особи, таємницю її кореспонденції [8], а також ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Рада Європи, 1950 рік), що встановлює право на повагу до приватного і сімейного життя особи, до її житла і кореспонденції, і зазначає, що «органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.» [9].

На сьогодні чинне законодавство України не містить прямого визначення та правового закріплення права на інформаційну тишу. Хоча існують загальні норми про право на відпочинок та недоторканність приватного життя, вони не враховують специфіку сучасної цифрової комунікації. Повноцінне впровадження цього права лише планується в межах реформи цивільного законодавства. Розробка нового Цивільного кодексу України є одним із пріоритетних завдань правової реформи в умовах євроінтеграції. Чинний ЦК України від 16 січня 2003 року, попри свою загальну якість, не враховує сучасних викликів цифровізації та не містить норм, які б регулювали нові цифрові права особи. Стаття 337 Проекту нового Цивільного кодексу України вперше закріплює право на інформаційний

спокій на рівні фундаментального кодифікованого акта і визначає його як право особи «не брати участі у робочих, службових, професійних та інших комунікаціях у неробочий час, у вихідні та святкові дні, під час відпустки або поза межами робочого часу, визначеного договором». Це означає, що воно поширюється на всіх без винятку працівників (штатних, за сумісництвом) та осіб, що працюють за цивільно-правовими договорами. Визначальним у статті є пряма заборона будь-яких санкцій за ігнорування робочих чатів чи листів після завершення робочого дня. З юридичної точки зору це значить, що відмова відповідати на повідомлення в месенджерах у вільний час не може вважатися порушенням трудової дисципліни. Будь-які спроби звільнення або штрафування на цій підставі визнаватимуться незаконними.

Проте право на інформаційний спокій не є абсолютним. Проєкт нового ЦК України передбачає випадки, коли особи можуть залучатись до комунікацій у неробочий час, а саме: «...лише у виняткових випадках, визначених законом, у разі загрози національній безпеці, забезпечення громадського порядку, охорони здоров'я населення, запобігання надзвичайним, аварійним ситуаціям, ризику завдання шкоди життю та здоров'ю інших осіб або у випадках, визначених договором.». Отже, представники критичної інфраструктури, медики та військові можуть бути обмежені в цьому праві з огляду на суспільний інтерес. Окрім того, стаття допускає можливість іншого врегулювання цього питання безпосередньо в договорі між сторонами, що є ознакою диспозитивності (наприклад, для посад із ненормованим робочим днем, де це компенсується додатковими виплатами) [10]. Це положення підсилює ст. 301 чинного ЦК України про право на особисте життя, уточнюючи, що постійне навантаження робочими завданнями в месенджерах є формою втручання в особисте життя людини.

Законодавче закріплення права на інформаційну тишу та більш конкретне врегулювання права на відключення з ширшим колом осіб матиме низку позитивних наслідків. По-перше, воно забезпечить правову визначеність, оскільки працівник отримає чіткий правовий інструмент для захисту своїх інтересів, а суди – нормативну основу для вирішення відповідних спорів без необхідності застосовувати аналогію закону або розширено тлумачити загальні норми. По-друге, законодавче закріплення виконуватиме превентивну функцію, формуючи правову культуру поваги до приватності та цифрової автономії особи. По-третє, воно відповідатиме процесу гармонізації українського законодавства з правом ЄС, що є «кроком вперед» до успішної євроінтеграції та виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

Водночас законодавче закріплення цих прав пов'язане з певними ризиками. Головним є ризик надмірної деталізації або, навпаки, надмірної абстрактності правових норм. Занадто детальне регулювання може призвести до правової зарегульованості, а надто загальне – до декларативності норм та їх фактичної неефективності. Другим суттєвим недоліком є складність правозастосування. На відміну від класичних особистих немайнових прав, право на офлайн та право на інформаційну тишу вимагають спеціальних технічних знань для документування порушень і, можливо, будуть важко доказуваними у судовому процесі. Третім викликом є проблема добровільної відмови від цих прав. Сучасні роботодавці часто включають договірні умови, що фактично передбачають постійну доступність працівника. Ефективне забезпечення права на офлайн потребує заборони таких договірних умов або встановлення їх нікчемності [2, с. 194-195].

Отже, для забезпечення ефективності права на відключення та права на інформаційну тишу Україні необхідно ухвалити ст. 337 Проекту нового Цивільного кодексу (або шляхом прийняття даного Проекту ЦК України, або шляхом внесення відповідної статті в чинний ЦК України), що закріпить право на інформаційний спокій як особисте немайнове право кожної особи. Паралельно потрібно модернізувати чинне трудове законодавство, поширивши право на офлайн, передбачене ст. 60-2 КЗпП України, на всі категорії працівників, а не лише на тих, хто виконує роботу дистанційно, та встановити юридичну нікчемність будь-яких договірних умов про обов'язкову постійну доступність. Важливо також розробити чіткі процесуальні механізми доказування порушень цих прав у суді та впровадити систему санкцій для роботодавців за їх ігнорування. Зрештою, успіх реформи залежить від гармонізації вітчизняних норм із нормами ЄС.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2026).
2. Яценко Т.П. *Право працівника на оффлайн у позаробочий час. Сучасний стан забезпечення трудових прав і прав у сфері соціального забезпечення та перспективи його поліпшення*. Харків. 2021. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1be20ed6-604b-49f1-8334-10707c1d2fa2/content> (дата звернення: 12.04.2026).
3. Вакарюк Л. В., Гетьманцева Н. Д. До питання про право працівників на «відключення»: компаративний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 82 (2). С. 21-28. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/5-1.pdf> (дата звернення: 12.04.2026).

4. Guiding Principles on Implementing Workers' Right to Disconnect: ELI Report. European Law Institute. 2023. URL: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/Guiding_Principles_Workers_Right_to_Disconnect.pdf (дата звернення: 12.04.2026).

5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 12.04.2026).

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.04.2026).

7. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. № 995_015. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.04.2026).

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 19.10.1973 р. № 995_043. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 12.04.2026).

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. №995_004. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.04.2026).

10. Проект Цивільного кодексу України (нова редакція) від 22.01.2026. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/7bb30033-23fc-40ec-a0f4-ab8a421f16a1> (дата звернення: 12.04.2026).

УДК 341.231.14

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ В ДЕРЖАВАХ З АВТОРИТАРНИМИ ПОЛІТИЧНИМИ РЕЖИМАМИ

Ходош Валерія Валеріївна,
молодший науковий співробітник
відділу міжнародного права
та права Європейського Союзу
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
м. Київ, Україна

Сучасний етап розвитку міжнародного права характеризується універсалізацією стандартів у сфері прав людини та формуванням відповідних зобов'язань держав, значна частина яких має характер загальних інтересів міжнародного співтовариства. Водночас ефективність таких норм значною мірою залежить від належного виконання державами своїх міжнародно-правових зобов'язань, зокрема через їх імплементацію у національному правопорядку. У цьому контексті систематичний характер порушень прав людини державами з авторитарними політичними режимами видається особливим викликом для ефективного функціонування міжнародно-правової системи захисту прав людини.

Однією із основних рис, що притаманні авторитарним режимам з точки зору конституційного права, є порушення, обмеження прав та свобод людини і громадянина [1, с. 55]. В таких державах задекларовані права мають переважно формальний зміст і не спираються на розвинені системи гарантій прав людини. Відтак, незважаючи на взяті на себе зобов'язання у сфері прав людини, для таких держав, на практиці, їх виконання залишається

фрагментарним або формальним, створюючи тим самим розрив між визнанням і фактичною реалізацією.

Загалом, міжнародне право регулює відносини між суверенними державами та базується на принципі взаємності, тобто засновується на взаємних або спільних інтересах. Міжнародне право прав людини, натомість, передусім стосується громадян однієї держави, у зв'язку з чим принцип взаємності більше не діє. Хоча держави й укладають багатосторонні договори, беручи на себе зобов'язання поважати права людини, на практиці для них має незначне значення чи дотримуються цих зобов'язань інші сторони. Тож щоразу, коли в державі виникає ситуація, за якої інші держави-учасниці закликали б до дотримання стандартів прав людини (наприклад, у разі політичної нестабільності), така критика відповідної держави зазвичай нівелюється відповідними національними інтересами [2, с. 35].

З огляду на те, що дотримання договорів у сфері прав людини не забезпечується принципом взаємності, запроваджуються відповідні колективні механізми моніторингу. Незважаючи на розвиток універсальних і регіональних систем моніторингу, ефективність їх діяльності значною мірою все ще залежить від добросовісної співпраці держав. У випадку держав з авторитарними політичними режимами така співпраця нерідко має формальний або вибірковий характер, що проявляється у невиконанні рішень відповідних органів, ігноруванні рекомендацій або обмеженні доступу до міжнародних процедур захисту.

Більше того, сучасна практика свідчить про активне використання авторитарними державами міжнародних інституцій не лише для уникнення відповідальності, але й для трансформації самих механізмів захисту прав людини. Зокрема, такі держави, використовуючи свою участь у міжнародних

органах та механізмах захисту прав людини, зокрема у Раді ООН з прав людини, намагаються перетворювати їх на платформи взаємного схвалення та виправдання порушень, та навіть протидії моніторингу [3, с. 3, 7].

Такій практиці притаманне зміщення акценту з механізмів відповідальності на інструменти «технічної допомоги» та «нарощування спроможностей», що фактично дозволяє уникати міжнародного контролю за серйозними порушеннями прав людини [3, с. 8]. Як наслідок, відбувається послаблення контрольної функції таких механізмів у сфері прав людини, що обмежує їх здатність забезпечувати належний рівень підзвітності держав.

У цьому ракурсі міжнародно-правовий механізм захисту прав людини виглядає вразливим, оскільки значною мірою залежить від готовності самих держав дотримуватися своїх зобов'язань. Відтак, за відсутності відповідного примусу, міжнародні зобов'язання у галузі прав людини можуть залишатися радше декларативними, а держави отримують можливість не лише їх ігнорувати, але й впливати на зміст і тлумачення міжнародних стандартів.

Таким чином авторитарні держави також здійснюють свій вплив на міжнародне право прав людини, який полягає у поступовому підриві інституцій та практик його реалізації. Зокрема, як зазначається у доктрині, такі держави не трансформують міжнародне право у «більш авторитарне», а передусім «роз'їдають» його інституційні механізми та практики застосування [4, с. 189].

Тобто йдеться не лише про невиконання окремих зобов'язань. Вплив авторитарних держав проявляється, зокрема, у просуванні альтернативних підходів до розуміння прав людини, де акцент робиться на державному суверенітеті, невтручанні у внутрішні справи та культурних, ідеологічних,

релігійних особливостях відповідного суспільства, що можуть обумовлювати відповідне послаблення існуючого механізму захисту прав людини.

Такі підходи закономірно впливають на ефективне функціонування міжнародних механізмів контролю, а саме на їх здатність забезпечувати реальну підзвітність держав у випадках системних порушень прав людини.

Водночас це не означає, що права людини як такі втрачають своє значення або перестають бути ціннісною основою міжнародного права. Вони й надалі залишаються тим орієнтиром, через який оцінюється поведінка держав. Проте їх реалізація значною мірою залежить від того, наскільки ефективно працюють інституції, покликані контролювати виконання відповідних зобов'язань. Коли такі механізми послаблюються, виникає ситуація, за якої права людини формально визнаються, але їх практичний захист істотно обмежується.

Таким чином, проблеми реалізації міжнародного права прав людини в державах з авторитарними політичними режимами мають не лише внутрішньодержавний, а й системний міжнародний вимір. Вони впливають на загальну ефективність міжнародно-правової системи захисту прав людини та зумовлюють необхідність глибшого осмислення взаємозв'язку між характером політичного режиму держави, рівнем дотримання прав людини та особливостями реалізації її міжнародно-правової правосуб'єктності.

Список використаних джерел:

1. Скрипнюк О.О. Конституційно-правовий вимір сучасного авторитарного політичного режиму : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 400 с.

2. Nowak M. Name Index. *Introduction to the International Human Rights Regime*. 2003. P. 355–356.

URL: https://doi.org/10.1163/9789004479074_022.

3. Inboden R. S. Defending the global human rights system from authoritarian assault: how democracies can retake the initiative. 2023. URL: <https://escholarship.org/uc/item/9rz529q6>.

4. Pils E. Autocratic Challenges to International Human Rights Law: A Chinese Case Study. *Current Legal Problems*. 2022. Vol. 75, no. 1. P. 189–236. URL: <https://doi.org/10.1093/clp/cuac007>.

УДК: 342.7:614.2

ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Холявка Тарас

аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна

Діти, їх добробут та соціальне становище, а особливо здоров'я має ключову роль для процвітання нації, майбутнього державності. Воєнні дії, загрози інфраструктурного характеру мають негативний вплив, ба більше – фатальний вплив на розвиток дітей, їх становлення та усе подальше життя.

Війна має як негайні, так і довгострокові наслідки для громадського здоров'я: люди можуть загинути або отримати поранення внаслідок самого насильства, або ж можуть розвинутися проблеми зі здоров'ям, що виникають через травматичний досвід війни та обмежений доступ до належної медичної допомоги. Науковці вказують, що війна може впливати на людей на будь-якому етапі життя – від немовляти та раннього дитинства до дорослого віку – протягом тривалого часу, але діти, ймовірно, найбільше зазнають впливу війни, враховуючи надзвичайну важливість перших років у житті дитини [1].

Першочергово здоров'я дітей під час війни підлягає впливу таких факторів:

- травматичний досвід та психологічний стрес, що пов'язаний з воєнними діями, руйнуванням інфраструктури, безпековими проблемами, воєнними діями, які вони могли безпосередньо споглядати та переживати. В наукових джерелах констатовано, що українці «зазнали низки травматичних подій, таких як свідectво або переживання воєнних травм, а також смерть близьких,

що призвело до високого рівня посттравматичного стресового розладу та депресії»[2];

- обмежений доступ до сфери охорони здоров'я, у тому числі психологічної та психічної підтримки, оскільки багато закладів цієї сфери є пошкодженими, медичних фахівців відповідного спрямування критично бракує, окрім того їх фаховість, що потребує особливої спеціалізації щодо поєднання вікової та критичної психології, особливо в перші роки війни, була неналежною;

- різке погіршення соціально-побутових умов проживання та навчання формує вплив як на ментальне здоров'я так і створює санітарно-епідеміологічну та іншу небезпеку хворіб дітей (проблеми з водопостачанням, опаленням, електроенергією, санітарією тощо);

- порушення соціалізації та освітнього середовища. Фахівці вказують, про «важливість забезпечення рівних прав для таких дітей і створення умов, що сприяють їх соціалізації, адаптації та розвитку в колективі однолітків» [3], що є основою їх подальшого становлення та розвитку. Онлайн навчання, ізоляції, систематичне переривання навчального процесу через військові загрози, довгогодинне перебування в бомбосховищах, навіть звук сигналу повітряної тривоги тощо деструктивно впливає на майбутнє покоління. До цього слід додати, що більше ніж п'ята частина населення України через військові дії змушені були батьківщину та мігрувати у статусу біженців у інші країни. Така зміна місця перебування, рідного кола спілкування, зміна мови та культурного архетипу також негативно впливає на соціалізацію, а як наслідок громадське здоров'я дітей;

- екологічні фактори, серед яких руйнування об'єктів промисловості, енергетики та транспортних вузлів зумовлює викиди в атмосферу небезпечних

речовин, проникнення їх в ґрунт та воду спричиняють санітарно-епідеміологічні загрози та створюють виклики для громадського здоров'я нації загалом. Дитячий організм має нищу резистентність до таких загроз, що формує значно вищий ризик саме для молодшого покоління українців.

Цей перелік можна продовжувати ще доволі довго, проте навіть такий основний список вказує на те, що війна критично вплинула на громадське здоров'я українських дітей.

Загалом наукова спільнота констатувала, що «війна збільшила попит на якісну допомогу у сфері психічного здоров'я та демонструє вразливість чинної системи охорони психічного здоров'я в Україні» [4]. До визначених положень слід додати, що потребує вагомої, цілеспрямованої політико-правової уваги до громадського здоров'я окремих груп, серед яких чільне місце займає молоде покоління українців.

Список використаних джерел:

1. Goto R., Guerrero A., Speranza M., Fung D., Paul C., Skokauskas N. War is a public health emergency. *Lancet*. 2022. URL: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(22\)00479-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(22)00479-2).
2. Chudzicka-Czupała A., Hapon N., Chiang S.K., Żywiołek-Szeja M., Karamushka L., Lee C.T. et al. Disability and post-traumatic stress symptoms in the ukrainian general population during the 2022 russian invasion. *Sci Rep*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1038/s41598-023-28729-3>.
3. Дроботько І. Роль толерантного ставлення до дітей з особливими потребами в процесі їх соціалізації в дитячому колективі. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*, 2024. №4 (65), С. 5-10. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.4.1>

4. Seleznova V., Pinchuk I., Feldman I., Virchenko V., Wang B., Skokauskas N. The battle for mental well-being in Ukraine: mental health crisis and economic aspects of mental health services in wartime. *International Journal of Mental Health Systems*, 2023. №17(1), 28.

УДК 342.7:321

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРОБЛЕМ ТА НЕДОЛІКІВ У КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА ГРОМАДЯН НА УЧАСТЬ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Швед Іван Іванович,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
юридичний факультет,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Право громадян на участь в управлінні державними справами належить до фундаментальних політичних прав, через які реалізується ідея народного суверенітету та забезпечується легітимність публічної влади. Попри конституційне закріплення відповідних гарантій, практична реалізація цього права в Україні характеризується низкою проблемних аспектів. З огляду на це актуалізується необхідність ідентифікації ключових недоліків у конституційно-правовому забезпеченні досліджуваного права. Серед них доцільно виокремити такі:

1. фрагментарність і несистемність конституційно-правового регулювання форм участі громадян у державному управлінні;
2. відсутність повноцінного законодавчого врегулювання інституту місцевого референдуму;
3. формалізований характер більшості інструментів участі (громадські слухання, петиції, консультації);
4. недостатня ефективність механізмів громадського контролю за діяльністю органів публічної влади;

5. часта зміна виборчого законодавства, що підриває стабільність виборчої системи;
6. обмежена доступність участі для окремих соціальних груп (вразливі категорії, ВПО, особи за кордоном);
7. низький рівень політичної та правової культури населення;
8. недостатній рівень довіри до інститутів публічної влади та виборчого процесу;
9. відсутність ефективних механізмів зворотного зв'язку між громадянами і державою;
10. нерегульованість та фрагментарність електронної демократії.

Виявлені недоліки у конституційно-правовому забезпеченні права громадян на участь в управлінні державними справами мають а системний характер, що свідчить про необхідність їх комплексного переосмислення крізь призму окремих прогалин, недосконалості правового регулювання, а також структурних дисфункцій, які впливають на ефективність реалізації досліджуваного права в цілому.

За таких умов подолання окреслених проблем не може обмежуватися фрагментарними змінами та потребує формування цілісної концепції вдосконалення конституційно-правових та інституційних засад участі громадян у державному управлінні. У цьому контексті особливого значення набуває визначення ефективних шляхів вирішення виявлених недоліків, що дозволяють перейти від констатації проблем до формування практично орієнтованих пропозицій, спрямованих на посилення ролі громадян у процесах публічного управління. До них, на наш погляд, доцільно віднести такі:

1. систематизація та кодифікація законодавства у сфері участі громадян в управлінні державними справами з метою усунення нормативної фрагментарності та колізій;
2. ухвалення повноцінного закону про місцевий референдум із чітким визначенням процедур ініціювання, проведення та юридичних наслідків;
3. забезпечення належного співвідношення між представницькою та безпосередньою демократією шляхом розширення реальних механізмів прямого волевиявлення громадян;
4. запровадження обов'язковості розгляду та врахування результатів громадських консультацій, петицій і слухань у процесі прийняття рішень органами влади;
5. інституційне посилення механізмів громадського контролю через закріплення чітких процедур реагування органів влади на ініціативи громадян;
6. стабілізація виборчого законодавства та запровадження принципу його незмінності напередодні виборів;
7. підвищення рівня правової та політичної культури населення через освітні програми та просвітницькі ініціативи;
8. зміцнення довіри до інститутів публічної влади шляхом забезпечення прозорості їх діяльності та підзвітності перед суспільством;
9. створення ефективних механізмів зворотного зв'язку між громадянами і державою, зокрема, через цифрові платформи взаємодії;
10. розширення можливостей впливу громадян на формування державної політики через інституалізацію консультаційних та дорадчих механізмів;

11. комплексне нормативне врегулювання електронної демократії з урахуванням вимог кібербезпеки та захисту персональних даних;
12. запровадження ефективних механізмів запобігання зловживанням у виборчому та референдумному процесі;
13. впровадження сучасних цифрових інструментів участі громадян у систему публічного управління із забезпеченням їх надійності та доступності;
14. формування цілісної державної політики розвитку громадянської участі як складової демократичного врядування.

УДК 342.573:321.7

НАРОДНЕ ВЕТО ЯК ФОРМА БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Шпелик Тарас Михайлович,
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна

Сучасний етап розвитку демократичної державності характеризується посиленням ролі інститутів безпосередньої демократії, що зумовлено потребою забезпечення реальної участі народу у здійсненні публічної влади та підвищення рівня легітимності політико-правових рішень. У цьому контексті народне вето постає як один із найбільш показових інструментів прямого волевиявлення, який дозволяє коригувати результати діяльності представницьких органів.

Попри активне використання інструментів безпосередньої демократії у світовій практиці, інститут народного вето залишається недостатньо дослідженим у вітчизняній конституційно-правовій доктрині. Його правова природа, функціональне призначення та співвідношення з іншими формами народного волевиявлення потребують додаткового аналізу та вивчення в умовах пошуку оптимальної моделі взаємодії між народом і представницькими органами влади.

У науковій літературі народне вето розглядається як одна з форм прямої демократії, що забезпечує можливість громадян впливати на результати законодавчого процесу. Зокрема, під народним вето пропонується розуміти право громадян відхиляти прийняті представницьким органом нормативно-правові акти за умови дотримання встановлених процедур,

зокрема збору підписів і проведення референдуму. У цьому аспекті воно виступає як інструмент корекції законодавчої діяльності та запобігання прийняттю актів, що не відповідають суспільним очікуванням. Водночас у зарубіжній доктрині народне вето часто ототожнюється з так званім «відкладальним» або «скасовуючим» референдумом, який дозволяє громадянам ініціювати голосування щодо вже прийнятого закону з метою його підтвердження або скасування. Вказане позиціонування підкреслює його відмінність від народної законодавчої ініціативи, що спрямована на створення нових норм.

Важливо підкреслити, що народне вето не є проявом недовіри до представницької демократії, а радше її доповненням. Запровадження у провідних зарубіжних державах досліджуваного інституту відображає прагнення до поглиблення демократичних процедур шляхом надання громадянам можливості здійснювати коригуючий вплив на результати законодавчої діяльності у разі їх невідповідності суспільним очікуванням або базовим ціннісним орієнтирам. Водночас народне вето виконує стримувальну функцію, оскільки стимулює представницькі органи до відкритого та аргументованого прийняття рішень.

З огляду на це, народне вето можна розглядати як інституційний механізм попередження прийняття нормативно-правових актів, які потенційно можуть порушувати кореляцію публічних інтересів, не відповідати принципам справедливості або не знаходити належної підтримки в суспільстві. Його функціонування сприяє підвищенню рівня відповідальності законодавчого органу перед народом та зміцненню довіри до демократичних інститутів загалом.

В українському конституційному праві інститут народного вето наразі не отримав нормативного закріплення, однак його потенціал як інструменту підвищення рівня участі громадян у здійсненні влади є очевидним. Водночас його імплементація потребує врахування низки чинників, зокрема рівня політичної культури, інституційної спроможності держави та ризиків маніпуляції громадською думкою. Особливого значення набуває питання визначення меж застосування такого інституту, щоб забезпечити відповідність між ефективністю державного управління та участю громадян. Так, надмірне розширення можливостей для застосування народного вето може призвести до дестабілізації законодавчого процесу, тоді як його обмежене використання не забезпечить очікуваного ефекту.

Список використаних джерел:

1. Харута В. Ф. Право народного вето: перспективи та проблеми запровадження в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 1. С. 162-168.
2. Нестерович В. Ф. Поняття й види народного вето в контексті сучасних конституційно-правових трансформацій. *Право і суспільство*. 2016. № 3 (1). С. 27-33.
3. Даниляк О. О., Караваєв В. С. Проблеми модернізації конституційних форм безпосереднього народовладдя в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. №4. С. 30-34.

УДК: 159.9:351.74

ІНТЕГРАЦІЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМУ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Щур Назарій Мирославович,
аспірант інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна

В сучасному глобалізованому суспільстві з викликами цифрової ери, екологічними проблемами, а основне військово-терористичними загрозами проблема громадського здоров'я має не вузько медичне, а державо-безпекове значення.

Дж. Славотські стверджує, що зближення психічного здоров'я та національної безпеки стало критично важливою сферою занепокоєння в сучасному дискурсі громадської безпеки [1]. Доречно констатувати, що вказане зумовлено тим, що суспільства стикаються зі зростаючою поширеністю психічних розладів, наслідки виходять за межі індивідуального благополуччя та впливають на суспільну стабільність та безпеку.

Ігнорування проблеми громадського здоров'я загалом, та психічного зокрема актуалізується першочергово через суттєвий негативний вплив на суспільство та загрози, які формують розлади ментального характеру. Неліковані психічні розлади можуть сприяти соціальній дезінтеграції, заворушенням у громаді та, в деяких випадках, служити передвісником екстремістської поведінки та радикалізації. Іноземні експерти доводять, що психічні розлади становлять значні ризики для громадської безпеки, загострюючи такі проблеми, як зловживання психоактивними речовинами, безпритульність та злочинна поведінка [2].

Ці проблеми можуть створювати середовища, що сприяють насильству, знижувати згуртованість в громаді та перевантажувати ресурси правоохоронних органів. Недостатня психіатрична допомога часто призводить до затримки діагностики та втручання, що збільшує ймовірність того, що люди вчинятимуть поведінку, яка загрожує громадському порядку. Більше того, відсутність ефективних заходів у сфері психічного здоров'я може перешкоджати реабілітації правопорушників, підтримуючи цикли рецидивізму, що підриває зусилля щодо підтримки безпеки в громадах.

Психіатрична допомога відіграє вагомий роль у національній безпеці, вирішуючи питання взаємозв'язку психічного здоров'я та громадської безпеки. Фахівці вказують впровадження заходів подолання психічних проблем може стати актуальним в наступному: інтеграція психічного здоров'я в стратегії національної безпеки є важливою для запобігання кризам серед співробітників служб безпеки та населення загалом; реформування політики кримінального правосуддя, включаючи створення програм соціальної підтримки та судів у сфері психічного здоров'я, може зменшити надмірне представництво осіб з психічними захворюваннями в'язницях; розширення психіатричних послуг для недостатньо обслуговуваних верств населення допомагає подолати нерівність та викорінити проблеми злочинності та безпритульності» [3].

Загалом погоджуючись з цитованими американськими дослідниками вважаємо за потребу значно розширити їх розуміння в контексті сучасної соціальної реальності нашої держави.

Для України проблема має особливе значення у зв'язку з тим, що наше суспільство проживає вже більше ніж десятиліття проблеми військово-інфраструктурних загроз. У цьому контексті інтеграція служб психічного здоров'я в системи громадської безпеки є не лише клінічним викликом, але й

стратегічним імперативом для національної безпеки. Проте слід констатувати, що на сьогодні така співпраця та інтеграція є фрагментарною. В правовій політиці національної безпеки ментальне здоров'я розглядається поверхнево, як додатковий чинник, а не основна проблематика, що потребує комплексного аналізу та ефективного запобігання.

Список використаних джерел:

1. Slawotsky J. The fusion of ideology, technology, and economic power: implications of the emerging new United States national security conceptualization. *Chin J Int Law*. 2021. №20 (1). P. 3-62.
2. Mitchell O. Drug use disorders before, during, and after imprisonment. *Crime Justice*. 2022. №51(1). P. 307-47.
3. Ayoola A. A., Oloruntobi F. A., Abayomi A., Akinremi J. Bridging Mental Health and National Security: The Transformative Impact of Psychiatric Nursing on Public Safety. *International Journal of Pharma Growth Research Review*, 2024. № 6. P. 22-32.

International science space

Science, society, and change: interdisciplinary dynamics of knowledge implementation

international scientific and practical conference

16.04.2026 – Uzhhorod, Ukraine – Wroclaw, Poland
collection of scientific papers